

בין המערכות 26

ינואר-פברואר 2024

יוצא לאור על ידי "מערכות", בית התוכן המקצועי של צה"ל
לצבא ולביטחון לאומי

<https://www.maarachot.idf.il/>

תוכן העניינים

איך היה? היה קב"ן / רס"ן קרן אור מור, אל"ם ד"ר לוסיאן טצה לאור
וסא"ל (מיל") ד"ר לאה שלף / 17.01.2024

עיטורים וצל"שים במלחמת "חרבות ברזל" – מה נדרש לעשות, ומהר /
סא"ל (מיל") ד"ר עפרי דרורי / 21.01.2024

נעליים מרחפות או: על טכנולוגיה, לוגיסטיקה ומכשירים גדולים
ומעצבנים / ד"ר יגיל הנקין / 1.02.2024

לחימה בערים – שנתיים למלחמת רוסיה-אוקראינה

ההכנה המנטלית ועיצוב הרוח של פעילי הזרוע הצבאית של חמאס
לביצוע ג'האד / ד"ר שגיא פולקה / 25.02.2024

אונר"א: טרור הומניטרי? / רס"ן (מיל") ד"ר רפאל בן-ארי וד"ר שאול
שארף / 29.02.2024

איך היה? היה קב"ן

רס"ן קרן אור מור, ראש תחום תורה והדרכה במערך בריאות הנפש בחיל הרפואה אל"ם ד"ר לוסיאן טצה לאור, פסיכיאטר ורמ"ח ברה"ן בחיל הרפואה סא"ל (מיל') ד"ר לאה שלף, ראש בית הספר לעבודה סוציאלית במכללת ספיר, יועצת מחקר ביחידה לתגובות קרב בצה"ל 17.01.2024

בריאות הנפש צלת"ק שיחת משא"בים תגובת דחק התמודדות נפשית חרבות ברזל

סיכון חיים וחשיפה למוות ולמראות קשים באזורי לחימה מגבירים את הסיכון להפרעת דחק פוסט-טראומטית. כשלושה חודשים לתוך מלחמת "חרבות ברזל", כ-1,600 חיילים טופלו על ידי גורמי ברה"ן; 76% שבו לשדה הקרב אחרי התערבות קצרה. מאמר זה מראה כיצד מענה ראשוני יעיל מביא לשיפור סימפטומטי ותפקודי מהיר של פרטים וקבוצות, ובכך אולי מצמצם את הסיכון לנזקים ארוכי טווח

"קרוב משפחה יצא ממילואים בעזה, שאלתי - איך היה? אמר: היה קב"ן!!! אמרתי - וואלה? זה מה שיש לך לומר? אמר כן. בצוק איתן לא היה, וגם בלבנון לא היה, וביום כיפור מי שמע, ובששת הימים מי ידע. הוסיף ואמר - בסוף כל פעולה היה תהליך של שיתוף עם המפקד, ואז עם קב"ן,

מי שרוצה באופן יחידני, ומי שלא בעניין מחויב לעשות זאת בקבוצה, עם החברים לצוות. אחרי כל פעולה. מדהים"1.

אירועי 7 באוקטובר הפתיעו גם את מחלקת ברה"ן (בריאות הנפש) בצה"ל, שהחלה להתארגן במהירות להתערבות במתכונת של למידה תוך כדי תנועה את הצרכים והתובנות העולים מן השטח. לנוכח האירועים הקשים שהחילים נחשפו אליהם נפרסו קציני בריאות נפש בשטח, ופתחו מסגרות למתן מענה טיפולי נפשי ראשוני בסמוך לכל גזרות הלחימה.²

מערך ברה"ן הוא הסמכות המקצועית לטיפול הנפשי בצה"ל, וקב"ן הוא מקצוע ישראלי ייחודי – בין היתר משום שגורמי בריאות הנפש בצה"ל מכוונים לתת סיוע נפשי וטיפול בקרבת אזורי העימות, ובעיתות מלחמה – באזורי הלחימה.³ במאמר זה נציג את הטיפול האישי והקבוצתי שניתן לחיילי צה"ל בשטח, דרך התבוננות על עבודת הקב"ן בצלת"ק (צוות מולטי סקטוריאלי לטיפול בתגובות קרב). לדעתנו, באמצעות התערבות מהירה וממוקדת המבוססת על הבניה קוגניטיבית של האירועים ומתבצעת קרוב להתרחשות הלחימה, אפשר לסייע לפרט ולמסגרת לעבור ממצב של חוסר אונים להתמודדות פעילה ואולי בהמשך התערבות זו יכולה למנוע התפתחות הפרעה פוסט־טראומתית.

דבר ראשון – עזרה ראשונה, נפשית

עזרה ראשונה נפשית של חיילים לחבריהם ליחידה כוללת אסטרטגיות המיועדות להגברת תמיכה רגשית ותחושת ביטחון ושליטה: מתן מידע, כלים פשוטים להפעלה והגברת הציפייה להחלמה ולחזרה לפעילות ותפקוד. כמו כן, עזרה ראשונה נפשית מקדמת אסטרטגיות פשוטות וישימות לטיפול עצמי, ובמידת הצורך להפנות להתערבות וטיפול של גורמי מקצוע.⁴

אחד היתרונות של העזרה הראשונה הנפשית הוא שהיא מבוססת על עקרונות פשוטים וישימים, המאפשרת ללמד ולתרגל חיילים ומפקדים להגיש מענה שיסייע להוצאה מהירה את עצמם ואת חבריהם מתגובת דחק, ולהחזיר את יכולת ותחושת השליטה של החייל והיחידה.⁵ עם פרוץ המלחמה יצאו קב"ני החטיבות והאוגדות עם הכוחות לשטח כדי לבצע הכנות מנטליות, המתבססות על מודל של עזרה נפשית ראשונה על ידי החברים ליחידה. המודל מכוון להגברת האיתנות האישית והחוסן היחידתי, ונשען על ניסיון מעשי מצטבר במחלקת ברה"ן.⁶

המטרה הנוספת לביצוע ההכנות המנטליות בשטח הייתה ללמוד את האתגרים הייחודיים המאפיינים את המלחמה הנוכחית, ולהדגיש את זמינותם של גורמי ברה"ן עבור חיילים ומפקדים. ההכנות כיוונו להקניית ידע וכלים מעשיים לשימור הרציפות התפקודית, ולהגברת תחושת המסוגלות להתמודדות אישית ופיקודית עם המצב החדש. במסגרת ההכנות המנטליות, ולפני שלב התמרון, ערכו הקב"נים תרגולים לרענון פרוטוקול עזרה ראשונה נפשית, שמכונה בצה"ל יהלום:⁷ יצירת קשר; הדגשת מחויבות; לברר עובדות; וידוא סדר התרחשות; מתן משימות.⁸

אחד היתרונות של העזרה הראשונה הנפשית הוא שהיא מבוססת על עקרונות פשוטים וישימים, המאפשרת ללמד ולתרגל חיילים ומפקדים להגיש מענה שיסייע להוצאה מהירה את עצמם ואת חבריהם מתגובת דחק, ולהחזיר את יכולת ותחושת השליטה של החייל והיחידה

הפרוטוקול הוטמע בצה"ל כחלק מתוכנית "ברה"ן קדימה",⁹ והטמעתו במסגרת הכשרות הכוחות הלוחמים בצה"ל החלה בזרוע היבשה ב־2014 בעקבות מבצע "צוק איתן". שנה לאחר מכן החל מהלך ארגוני נרחב במחלקת ברה"ן, שנשען על ההבנה כי חיילים צריכים להיות מסוגלים לפעול בתנאי לחץ קיצוניים כדי להבטיח את הצלחת משימת הצוות שלהם. תגובת דחק בקרב חייל אחד או מספר חיילים יכולה לאיים על יכולתה של יחידה צבאית לבצע את משימתה ולהגן על עצמה.¹⁰ בשל כך, המהלך הארגוני הוביל לשינוי בתפיסת ההפעלה של הקב"נים בחירום, הורחבו סמכויותיהם, הוספו תקנים ובהדרגה הוטמע בכל חטיבה קרבית קב"ן אורגני משלה. הפרוטוקול הישראלי לאחר "צוק איתן" עורר תשומת לב בעולם, וחמש מדינות – קנדה, גרמניה, נורווגיה, בריטניה וארצות הברית – אימצו את פרוטוקול יהלום והתאימו אותו למתאר הצבאי שלהן תוך שמירה על עקרונות הליבה.¹¹ תגובת דחק על רקע אירוע קרב (להלן אירוע קרב) מתאפיינת במקבץ של תגובות משתנות וזמניות. התסמינים הבולטים הם קפיאה, ניתוק וחוסר שקט ניכר. תגובת קרב יכולה להתרחש מידית (תוך שעות מרגע החשיפה), ויש לצפות שתחלוף תוך שעות וימים. חיילים שחווים

שיחת משאבים – התערבות שיטתית עם לוחמים בהפוגות ולפני יציאה להתרעננות

בעת לחימה, חיילים עושים שימוש מסתגל במנגנוני ניתוק רגשי כדי לשמור על תפקודם ועל בריאותם הנפשית. מנגנון זה יעיל כאשר הוא זמני ותואם את המשימה המבצעית הנדרשת מחיילים, בעיקר כשלחימה מורכבת, עצימה וכוללת מראות קשים, פצועים והרוגים וסיכון חיים. המעבר מלחימה להפוגה ולהתרעננות

קוטע את הרציפות התפקודית – הקוגניטיבית, הפיזית והרגשית. קטיעת הרציפות, מעברים חדים וקיצוניים, יכולים להגביר את הסיכון להתפתחות של סימפטומים פוסט־טראומטיים. מכאן, החשש לקטוע את הרציפות ולאפשר יציאה להתרענות.

אולם אפשר לנהל את המעבר החד הזה. כל ההתערבויות הנפשיות מתבצעות על פי עקרונות המוכרים בצה"ל בשם קמ"ץ: קרבה לאזור הלחימה, מיידיות של התערבות וציפייה להחלמה ולחזרה לתפקוד.²⁷ עקרונות אלה יכולים להציע תובנה כיצד ניתן לגשת בצורה הטובה ביותר, באמצעות התערבות התנהגותית טקטית.²⁸ עקרונות אלה אינם ייחודיים לישראל, ונמצאים בשימוש בצבא ארצות הברית ובריטניה.²⁹ התערבות שניתנה בקרבה לאזור הלחימה בצבא האמריקני, בקרב אנשי מקצועות בריאות הנפש הצבאיים, הדגימה אפקטיביות של הפחתת הסימפטומים של תגובות לחץ לאחר חשיפה ללחימה, שיפור אסטרטגיות התמודדות, שיפור במיומנויות ניהול מתח ושיפור ביחסים בין־אישיים. התערבות זו ניתנה לפני החזרה הביתה, ונעשתה באמצעות התערבות פרטנית וקבוצתית.³⁰

בעת לחימה, חיילים עושים שימוש מסתגל במנגנוני ניתוק רגשי כדי לשמור על תפקודם ועל בריאותם הנפשית. מנגנון זה יעיל כאשר הוא זמני ותואם את המשימה המבצעית הנדרשת מחיילים, בעיקר כשלחימה מורכבת, עצימה וכוללת מראות קשים, פצועים והרוגים וסיכון חיים. המעבר מלחימה להפוגה ולהתרענות קוטע את הרציפות התפקודית – הקוגניטיבית, הפיזית והרגשית

התערבות של גורמי ברה"ן שהחלה במלחמת לבנון השנייה לאחר אירוע בעל אופי מבצעי קשה, מוכרת כיום כ"שיחת צוות לאחר אירוע". השיחה התבססה באופן מסורתי על שיטת התשאול, ונערכה במסגרת היחידה האורגנית בסיום אירוע לחימה שבו נחשפו הלוחמים למראות קשים או לסכנת חיים.³¹ מדובר במפגש קבוצתי מתוכנן מראש בהובלת מפקד ובהנחיה מקצועית של קב"ן היחידה, הכולל עיבוד רגשי של האירועים.

מ־2015 התגבש במחלקת ברה"ן מודל ממוקד יותר הקרוי שיחת משאבים – פרוטוקול מובנה להתערבות קבוצתית מניעתית המיושם בהפוגות תוך כדי האירועים ולפני יציאה להתרענות, שתכליתו בניית נרטיב קבוצתי משותף באמצעות הבניה קוגניטיבית של האירועים. השיחה מאפשרת לייצר תמונה צוותית אחידה דרך בירור נסיבות האירוע, ומתן אפשרות לכל אחד מהמשתתפים לבטא מחשבותיו, להפיק לקחים מקצועיים ולהטמיעם, כאשר את השיחות מקיימים קב"ני הצלת"ק.³²

תמונה קבוצתית אחידה עשויה להפחית רמות חרדה, ולמתן פרשנות אישית שלילית לאירוע.³³ שיחת המשאבים, בדומה להתערבות עזרה ראשונה נפשית, כוללת הדרכה פסיכו־חינוכית בנוגע לתגובות הטראומה, ומתמקדת בניהול חרדה והבניה קוגניטיבית מחודשת.³⁴ ניהול חרדה שואף להפחיתה באמצעות מגוון טכניקות ויסות כגון נשימה, מיומנויות הרפיה או דיבור עצמי.³⁵ במלחמת "חרבות ברזל", לראשונה בתולדות מחלקת ברה"ן, נכנסו קב"נים לתוך מרחבים מוגנים בתוך עזה והובילו התערבויות קבוצתיות. נוסף על כך, יחידות מילואים וסדירות שסיימו תעסוקה מבצעית ושחררו לביתם או לגזרה אחרת עברו פרוטוקול של שיחות סגירה בהנחיית מפקד ובליויי אנשי מקצוע. בעתיד, בטווח של עד שלושה חודשים מסיום המשימה, יזמנו ליומנים של שיחות עיבוד לפי פרוטוקול להתערבות המשכית,³⁶ הכולל חלק של עיבוד רגשי בשונה משיחות הסגירה – שם הדגש הוא על הבניה קוגניטיבית. במהלך התערבויות אלה מתכננים להעביר שאלון לאיתור פרו־אקטיבי של פרטים בסיכון.

סיכום

סיכון חיים וחשיפה למוות ולמראות קשים באזורי לחימה מגבירים את הסיכון להפרעת דחק פוסט־טראומטית.³⁷ לפי נתונים שסיפקה מחלקת ברה"ן כשלושה חודשים לתוך מלחמת "חרבות ברזל", כ־1,600 חיילים סבלו מתסמיני דחק וטופלו על ידי גורמי ברה"ן; 76% שבו לשדה הקרב אחרי התערבות קצרה.

הממצאים הללו מאששים את יעילותם של עקרונות הטיפול הקלסיים כמו קרבה, מיידיות וציפייה לחזרה לתפקוד. חשוב לציין כי עלייה בתחושות של מתח וחרדה היא תגובה טבעית, נורמלית וחולפת. רוב האנשים הם בעלי גמישות גבוהה, אינם דורשים התערבויות רשמיות של בריאות הנפש ומסוגלים להסתגל לחוויה טראומטית ברגע שהאיום המידי חולף.³⁸

עבודתו הקלינית של קצין ברה"ן בצלת"ק מתבססת על טכניקות מתוקפות מחקרית, ומותאמות למתאר הצבאי. חלקן מבוססות על ידע מצטבר שנמצא שנים בשימוש מערך ברה"ן, וחלקן מתוך המודל להתערבות מודולרית למצוקה פוסט־טראומטית.³⁹ נוסף על העבודה הפרטנית יצאו במהלך ההפוגות קב"נים ממתחמי הצלת"ק לתוך שטחי הלחימה, במטרה להדגיש זמינות, לאתר חיילים בסיכון ולערוך התערבויות קבוצתיות מניעתיות במהלך ההפוגות ולפני יציאה להתרענויות - שיחות משאבים.

חשוב לא פחות הוא תפקודם בעת חירום של קב"נים. בצה"ל מתקיימות הכשרות ממוקדות לקב"נים לטיפול יעיל וממוקד בטראומה ובמצבי אסון רב־היקף. רכישת ארגז כלים יישומי לטיפול עשוי לחזק את תחושת המסוגלות העצמית, ואת תחושת האמון ביכולת המקצועית.⁴⁰ ערכם של הכלים לצמצום תסמינים פוסט־טראומטיים שנמצאים בשימוש בצה"ל הוא בהשבת כוחות ומשאבים אישיים כדי להמשיך ולתפקד בעיתות חירום.⁴¹

דנה אמיר⁴² מבקשת "לחלן" את הביטוי "השגחה של מעלה", ולייחס אותו לכל סוגי האחריות שמופעלים של הדרגים המדיניים והצבאיים – כלפי הנתונים תחת חסותם. היא מציעה לחשוב על השגחה של מעלה כעל מודל הורי – שבו האחריות מופעלת מלמעלה כלפי מטה. בהמשך לתיאור זה, מבקש המאמר הנוכחי לסקור את האופן שבו מחלקת ברה"ן מממשת את יעודה ואחריותה המקצועית כלפי משרתי צה"ל בימים של לחימה מתמשכת, ומספקת מענה ראשוני יעיל המביא לשיפור סימפטומטי ותפקודי מהיר של פרטים וקבוצות, ובכך אולי מצמצם את הסיכון לנזקים ארוכי טווח.

מעכשיו אנחנו גם בווטסאפ! להרשמה לערוץ החדש של "מערכות" לחצו כאן

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] גלעד, א' (2023, 16 בדצמבר). היה קב"ן. ישראל היום

[2] אור מור, ק', טצה-לאור, ל' ושלף, ל'. (2023). איפוס כוונות: התאמת המענה הנפשי בצה"ל תוך כדי לחימה – מידעו"ס בחרום – מלחמת חרבות ברזל. עמ' 9-1

[3] שם

[4] Brymer M, Layne C, Pynoos R, Ruzek JI, Steinberg A, Vernberg E, Watson PJ (2006) Psychological first aid; field operations guide. US Department of Health and Human Services, Washington, DC

[5] Svetlitzky, V., Farchi, M., Yehuda, A. B., & Adler, A. B. (2020). Witnessing acute stress reaction in team members: the moderating effect of peer-based training. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 208(10), pp. 803-809

[6] Ibid; Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., & Adler, A. B. (2020). YaHaLOM: a rapid intervention for acute stress reactions in high-risk occupations. *Military Behavioral Health*, 8(2), pp. 232-242; Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., Start, A. R., Levi, O., & Adler, A. B. (2020). YaHaLOM training in the military: Assessing knowledge, confidence, and stigma. *Psychological Services*, 17(2), pp. 151-159

[7] גלעד (2023, 16 בדצמבר); בן יהודה, א', רובינשטיין, ר', סווטליצקי, ו', טצה-לאור, ל', נחום, מ', ברזין-כהן, נ', דוידוב, א', וגולד, נ' (2019). המענה בשלב החריף של תגובת קרב, ואמצעי ניטור דיגיטליים בבריאות הנפש. הרפואה הצבאית, עמ' 45-42 (2), 16

[8] Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., & Adler, A. B. (2020), pp. 232-242; Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., Start, A. R., Levi, O., & Adler, A. B. (2020), pp. 151-159; Adler, A. B., Gutierrez, I. A., Edge, H. M., Nordstrand, A. E., Simms, A., & Willmund, G. D. (2023). Peer-based intervention for acute stress reaction: adaptations by five militaries. *BMJ Mil Health*

[9] אור מור, ק', טצה-לאור, ל', שלף, ל'. (2023)

[10] Adler, A. B., Gutierrez, I. A., Edge, H. M., Nordstrand, A. E., Simms, A., & Willmund, G. D. (2023)

[11] Ibid

[12] בן יהודה, א', רובינשטיין, ר', סווטליצקי, ו', טצה-לאור, ל', נחום, מ', ברזין-כהן, נ', דוידוב, א', וגולד, נ' (2019); קלה, כ', ליפשיץ, מ', שלף, ל', טצה-לאור, ל', פרוכטר, א' ולוטן, ע' (2023). התערבויות טיפוליות בהפרעת דחק חדה (ASD) - סקירת ספרות והמלצות. הרפואה (טרם פורסם)

[13] Adler, A. B., Gutierrez, I. A., Edge, H. M., Nordstrand, A. E., Simms, A., & Willmund, G. D. (2023)

[14] McCuaig Edge, H. J., Richer, I. (2022). Evaluation of an Acute Stress Reaction intervention tailored to Special Operations Forces members: Pilot study results (DRDC-RDDC2022-R107). Ottawa, Canada: Defence R & D Canada, Director General Military Personnel Research and Analysis

[15] Adler, A. B., & Gutierrez, I. A. (2022). Acute stress reaction in combat: emerging evidence and peer-based interventions. *Current Psychiatry Reports*, 24(4), 277-284

[16] Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., & Adler, A. B. (2020), pp. 232-242; Svetlitzky, V., Farchi, M., Ben Yehuda, A., Start, A. R., Levi, O., & Adler, A. B. (2020), pp. 151-159; Svetlitzky, V., Farchi, M., Yehuda, A. B., & Adler, A. B. (2020), pp. 803-809

[17] Adler, A. B., & Gutierrez, I. A. (2022)

[18] McCuaig Edge, H. J., Richer, I. (2022)

[19] קלה, כ', ליפשיץ, מ', שלף, ל', טצה-לאור, ל', פרוכטר, א' ולוטן, ע' (2023)

[20] אור מור, ק', טצה-לאור ושלף, ל'. (2023)

[21] קלה, כ', ליפשיץ, מ', שלף, ל', טצה-לאור, ל', פרוכטר, א' ולוטן, ע' (2023)

[22] שם

- Whitworth, J. D. (2016). The role of psychoeducation in trauma recovery: Recommendations for content and delivery. *Journal of Evidence-Informed Social Work*, 13(5), pp. 442-451 [23]
- Briere, J. N., & Scott, C. (2015). *Principles of trauma therapy: A guide to symptoms, evaluation, and treatment* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications [24]
- Bryant, R. A. (2010). Acute stress disorder as a predictor of posttraumatic stress disorder: a systematic review. *The Journal of clinical psychiatry*, 71(2), 381 [25]
- קלה, כ', ליפשיץ, מ', שלף, ל', טצה-לאור, ל', פרוכטר, א' ולוטן, ע' (2023) [26]
- קלה, כ', ליפשיץ, מ', שלף, ל', טצה-לאור, ל', פרוכטר, א' ולוטן, ע' (2023) [26]
- בן יהודה, א', רובינשטיין, ר', סווליצקי, ו', טצה-לאור, ל', נחום, מ', ברזין-כהן, נ', דוידוב, א', וגולד, נ' (2019) [27]
- Adler, A. B., Gutierrez, I. A., Edge, H. M., Nordstrand, A. E., Simms, A., & Willmund, G. D. (2023) [28]
- Hoyt, T., & Hein, C. (2021). Combat and operational stress control in the prolonged field care environment. *Military Review*, 101(5), pp. 54-64; Jones, E., & Wessely, S. (2003). "Forward psychiatry" in the military: its origins and effectiveness. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 16(4), pp. 411-419; Potter, A., Baker, M., Sanders, C., & Peterson, A. (2009). Combat stress reactions during military deployments: Evaluation of the effectiveness of combat stress control treatment. *Journal of Mental Health Counseling*, 31(2), pp. 137-148 [29]
- Potter, A., Baker, M., Sanders, C., & Peterson, A. (2009) [30]
- גורן, ח', הקר, א' ושלף, ל' (2019). התפתחות מערך הפסיכולוגיה של חיל האוויר בשגרה ובחירום: סקירה רטרוספקטיבית מראשית הקמתו ועד ימינו. הרפואה הצבאית, כרך 16 חוב' מס' 3 (43). עמ' 33-39; דנון, ר', אנטונובסקי, א', שיף, מ' ושלף, ל' (2020). משימת תגבור מוקד מד"א בעת המענה המבצעי בפיקוד העורף להתמודדות עם COVID 19 במסגרת מבצע "קרן אור". התערבויות ברה"ן במוקד – השלכות ומשמעויות לעתיד. הרפואה הצבאית 17 חוברת 3 (47), עמ' 3-13 [31]
- כהן-קורן, ר', גרבי, ד', גורדון, ש', יבנאי, נ', ארליך, י' ושלף, ל' (2021); דנון, ר', אנטונובסקי, א', שיף, מ' ושלף, ל' (2020) [32]
- כהן-קורן, ר', גרבי, ד', גורדון, ש', יבנאי, נ', ארליך, י' ושלף, ל' (2021). הקשר בין ותק בשירות וחשיפה לאירועי חילוץ עם הרוגים ובין מצוקה פסיכולוגית בקרב מכונאים מוטסים. הרפואה הצבאית 18 חוברת 2 (50), עמ' 3-14; דנון, ר', אנטונובסקי, א', שיף, מ' ושלף, ל' (2020) [33]
- Bryant, R. A. (2022). Early intervention after trauma. Evidence based treatments for trauma-related psychological disorders: A practical guide for clinicians, pp. 135-159 [34]
- Ibid [35]
- פרידמן, ש' ושוכל-צוקרמן, י' (2023). התערבות מודולרית למצוקה פוסט-טראומטית במהלך מלחמה. פרוטוקול לקב"ן בחרבות ברזל. אוניברסיטת בר אילן [36]
- American Psychiatric Association (APA). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5)*; American Psychiatric Association: Washington, DC, USA, 2013.4 [37]
- Bryant, R. A. (2022) [38]
- פרידמן, ש', ושוכל-צוקרמן, י' (2023). התערבות מודולרית למצוקה פוסט-טראומטית במהלך מלחמה. פרוטוקול לקב"ן בחרבות ברזל. אוניברסיטת בר אילן [39]
- שלף, ל', רוטנברג, י', גורן, ח', ופרוכטר, א' (2022). אמון קציני בריאות הנפש של צה"ל ביכולתם להתמודד עם מצב חירום במהלך פעולה צבאית. בתוך: **עבודה סוציאלית תחת אש**. אמון קציני בריאות הנפש של צה"ל ביכולתם להתמודד עם מצב חירום במהלך פעולה צבאית. פרק 5 עמ' 137-163. נוטמן שורץ, א. (עורכת). פרדס [40]
- שם [41]
- אמיר, ד' (2023, 17 באוקטובר). אחד עשר הרהורים על השגחה של מעלה והשגחה של מטה בימים נוראים. בטיפולנט [42]

עיטורים וצל"שים במלחמת "חרבות ברזל" – מה נדרש לעשות, ומהר

סא"ל (מיל') ד"ר עפר דרורי, חוקר מערכות ישראל ומייסד אתר הגבורה 24.01.2024

חרבות ברזל עיטור הגבורה עיטור המופת עיטור העוז

מלחמת "חרבות ברזל" הביאה עימה מצבים חריגים, אבל בהיערכות מתאימה תוך התבססות על העבר אפשר להעריך את גבורת החיילים, השוטרים, לוחמי מג"ב והאזרחים. הענקת עיטור או צל"ש לחייל אינה רק אקט של הערכה אישית, אלא מצפן ערכי למה שהמפקדים רוצים שיהיה מודל לכלל הצבא

באמצעי התקשורת מפורסמים כבר כשלושה חודשים סיפורי גבורה של חיילים, שוטרים ואזרחים מהמלחמה. היות שהאוכלוסייה שהשתתפה בלחימה, חלקה בעל כורחה, כללה קבוצות שונות של אנשים – יש להתייחס לכל קבוצה בנפרד על פי החוק והפקודות. המלחמה כידוע פרצה בהפתעה רבה הן מהעדר מודיעין בסיסי על הכוונה למתקפה של החמאס והן מחוסר היערכות מבצעי סביר למתקפה רבתי לאורך כל קו הגבול. אלפי מחבלים פלשו לישראל כאשר הם זורעים מוות וטרור סביבם. בשעות הראשונות רבה המבוכה וחוסר השליטה בצבא, במשטרה ובשאר כוחות הביטחון. חיילים ושוטרים כיחידים רצו לגבול מיוזמתם, ועשו כמיטב יכולתם בחתירה למגע ולחימה מול מחבלי חמאס – מי בנשקו האישי, מי בנשק קר ומי בידיים חשופות. מצב כאוטי זה הוליד מעשי גבורה רבים שחובה להעריך ולהוקיר אותם בצורה ברורה ועל פי חוק. מטרת מאמר זה להבהיר את הכלים שעומדים בפני צה"ל והמשטרה, לטיפול ראוי במבצעי מעשי הגבורה במלחמה זו.

על עיטורים, חוקים ופקודות

חיילים כפופים לחוק העיטורים של צבא ההגנה לישראל, במסגרתו ניתן להעניק שלושה עיטורים: עיטור הגבורה, עיטור העוז ועיטור המופת. כמו כן יש פקודות מטכ"ל המגדירות זכות להענקת צל"שים: צל"ש הרמטכ"ל, צל"ש האלוף, צל"ש מפקד האוגדה (או קצין חיל ראשי) וצל"ש מפקד החטיבה. לצידם שני סוגים של הערכה – אות הערכה מטעם הרמטכ"ל ואות הוקרה מטעם אלוף. למפקדים בצבא שמורה הזכות להעניק תעודות הערכה או תעודות הצטיינות על מעשים יוצאי דופן, שאינם מגיעים לכדי צל"ש.

על פי החוק והפקודות הקיימות היום אפשר להעניק עיטור או צל"ש גם לאזרחים, לשוטרי משטרת ישראל וללוחמי מג"ב שפעלו תחת פיקוד הצבא. לדוגמה האזרח אוריאל חפץ שקיבל את צל"ש הרמטכ"ל ב־1974 על חלקו בהצלת פצועים מהאסון במעלות. כך גם האזרח יעקב מור שקיבל אף הוא את צל"ש הרמטכ"ל באותה שנה על חלקו בלחימה נגד מחבלים שחדרו לקיבוץ שמיר. ב־1961 קיבל אזרח בשם מנחם ארנון את צל"ש הרמטכ"ל על שחרש שדה מול אש סורית בשדות תל קציר, וכך קבע את קו הגבול. לוחמי מג"ב זכו אף הם לצל"שים צה"ליים, למשל רפ"ק אליהו אברם שזכה לצל"ש אלוף ב־1992 בהיותו מפקד יחידת המסתערבים של מג"ב איו"ש, כאשר פרץ לדירת מבוקשים ונהרג במהלך הלחימה.

הקריטריונים לקבל עיטורים וצל"שים מוגדרים יחסית, אף שאין הבחנה ברורה ביניהם. עיטור הגבורה מוגדר בחוק: "העיטור הגבוה ביותר, שמוענק על ידי שר הביטחון בהמלצת הרמטכ"ל, בעבור מעשה גבורה עילאית, שנעשה נוכח פני האויב, תוך חירוף נפש". עיטור העוז מוגדר בחוק: "מוענק על ידי הרמטכ"ל בעבור מעשה תעוזה, שנעשה בעת מילוי תפקיד קרבי תוך חירוף נפש". כלומר עיטור הגבורה ניתן על מעשה נוכח פני אויב, לעומת עיטור העוז שניתן על מעשה תעוזה בתפקיד קרבי תוך חירוף נפש. בפועל, מרבית עיטורי העוז ניתנו על מעשה גבורה או תעוזה נוכח פני האויב.

עיטור המופת מוגדר בחוק: "מוענק על ידי הרמטכ"ל בעבור מעשה מופת שיש בו גילוי של אומץ לב במהלך מילוי תפקיד קרבי". במקרה זה ההבחנה ברורה, אין בתיאור המעשה חירוף נפש ואין בהכרח מעשה מול אויב. הקריטריונים בצל"שים ברורים פחות, ורובם מוגדרים כנופלים מרמת הצל"ש הבא. לדוגמה צל"ש אלוף ניתן על מעשה גבורה שאינו מגיע לכלל צל"ש הרמטכ"ל.

הצורך המהותי בעיטורים וצל"שים

במלחמות העבר, המערכת הצבאית דרשה מהמפקדים להגיש המלצות על מעשי גבורה בתום המערכה, לעתים חודשים לאחר שהסתיימה. אחת הסיבות להמתנה הייתה הרצון בשיקום הכוחות, יצירת מסגרות חדשות במקום אלה שנפגעו, הפקת לקחים והטמעתם בקרב הלוחמים. לצד שיקום הכוחות מתבקשים דיונים מערכתיים על תפקידים של הכוחות בקרב המשולב, הצטיידות באמצעי לחימה שאבדו בלחימה ובכלי לחימה ותחמושת חדשים כדי למלא את החוסרים שנוצרו.

כמו כן, המלחמות עד "חרבות ברזל" היו קצרות, וארכו ימים או שבועות מספר. כבר עתה ברור שמלחמה זו ארוכה מהרגיל, והמשמעות היא שמספר הקרבות והאינטנסיביות שלהם רבה ולפיכך היכולת לזכור מעשי גבורה לאורך לחימה כזו ממושכת הולכת וקטנה. אירוע מיוחד וחריג בתום שבוע של לחימה נמחק מול אירועים רבים אחרים בחודשים מתמשכים של לחימה. ראייה כוללת על כלל הקרבות של יחידה לאורך חודשים יכולה לתת פרספקטיבה מדויקת יותר על גבורת החיילים בקרבות רבים. מנגד, השהיית הטיפול בהמלצות עלולה ליצור מצב שבו אירועים יישכחו, מפקדים יתחלפו, ייפצעו או ייפלו במהלך הלחימה ולא יהיה מי שימליץ על מעשי גבורה. אין חובה שהמפקדים יבצעו השוואה בין מעשה גבורה שקרה בחודש הראשון ללחימה, לעומת מעשה שנעשה אחרי חצי שנה של לחימה. זו בדיוק תפקידה של הוועדה לקבל את ההמלצות השונות ולתעדף אותן.

ב"חרבות ברזל", לדוגמה, היו שיבוצים קרביים חריגים כמו גדוד הנדסה של חטיבת טנקים ששלח פלוגות משלו לגדודי חי"ר. הסיכוי שמג"ד החי"ר או המח"ט יזכרו לציין לשבח את חיילי הנדסה היא קטנה. מה עוד שלאחר השחרור (מדובר על חיילי מילואים) איש לא יזכור להמליץ עליהם, ומג"ד הנדסה לא ימליץ אף הוא על חייליו, מכיוון שלא היו תחת פיקודו במלחמה.

בצה"ל שתי ועדות – פיקודית ומטכ"לית. תפקיד הוועדה הפיקודית לבחון את כלל ההמלצות שהגיעו לפיקוד מסוים, ולהחליט מי מהן ראוי לצל"ש שרמתו עד צל"ש האלוף ומי מההמלצות ראוייה על דעת חברי הוועדה הפיקודית לצל"ש הרמטכ"ל או לאחד משלושת העיטורים. ככל שהמערכה מתמשכת – ראוי לתעד מעשי גבורה בסמוך לביצועם. במלחמת העצמאות, למשל, היה זה ראש המטה של ארגון "ההגנה" שפנה ליחידות הצבא בסוף אפריל 1948, כאשר המלחמה הייתה בעיצומה.¹ גם במלחמת ההתשה הומלצו מעשי גבורה לצל"שים במהלכה, מה עוד שהיא הוכרה כמלחמה רק בדיעבד. מצב דומה התקיים במערכה על רצועת הביטחון בלבנון והאות שהתקבל שנים אחרי היציאה ממנה.

החלטות מהותיות לפני כינוס הוועדות

מלחמת "חרבות ברזל" העמידה בפנינו מקרים רבים של מעשי גבורה שלא היו בעבר, במיוחד בימים הראשונים של הלחימה בהם חיילים או אזרחים התנדבו למערכה בלי שנקראו בצו ללחימה. לעניות דעתי יש לבחון את המקרים בגישה מקלה, ולהפעיל חיול למפרע על קבוצות אלה כאשר ההחלטה צריכה להיות "לטובת" האזרחים שקמו להגן על אחרים, מתוך רגש של תחושה פנימית ושליחות הראויה לציון ולהערכה. במסגרת זו הייתי ממליץ לחייל למפרע את כל כיתות הכוננות ביישובים, כולל אזרחים פרטיים שהצטרפו מיוזמתם ללחימת כיתות הכוננות, ולהתייחס אליהם כאל חיילים בשירות מילואים לכל עניין ודבר. הצעה זו אינה נוגעת רק להמלצות לעיטורים ולצל"שים, אלא גם בכל הנוגע לגמול על השירות והטיפול באלה שנפצעו או במשפחות הנופלים.

עולה שאלה עקרונית בנוגע לאזרחים שביצעו מעשי גבורה כאזרחים, בהם שהיו במסיבת הטבע ברעים, או אלה שנלחמו בגבורה מול מחבלי חמאס בין עם נשק שמצאו במקום, עם נשקם האישי או בידיים חשופות. בנוגע אליהם צריכה להתקבל החלטה עקרונית מי ידון בהם, הצבא או המשטרה. עד היום המשטרה הייתה כתובת מתאימה לאירועים מסוג זה. עם זאת, במסיבה ברעים אירעו מקרים שבהם אזרחים הצטרפו למפקד צבאי שהגיע עצמאית למקום, ופעלו ככוח לחימה תחת פיקודו. במקרים אלה יש לשקול חיול למפרע, אף שאין בכך חיוב.

חשוב להדגיש כי במלחמת העצמאות הוכרו אזרחים רבים שהיו שותפים למערכה כחיילים ולמפרע. אם החלטה זו תעשה גם במלחמת "חרבות ברזל" ההתלבטות שתוארה בפסקה הקודמת תהיה מיותרת היות ואזרחים שביצעו מעשה גבורה וחויילו בדיעבד, העיטור או הצל"ש יהיו צה"ליים, יתכן שזה אף פתרון עדיף. זה המקום להזכיר כי לכל מלחמה שהוכרזה ככזאת יש אות מערכה המוענק לאנשים שהשתתפו בו והוא מכבד את השתתפותם בדרך כללית ולא אישית.

המלצות

אחד הדברים שחיוני לבצע בהקדם האפשרי (אם לא בוצעו) הוא לחייב מפקדים בצה"ל או במשטרה להגיש המלצות על מעשי גבורה שהיו עדים להם או שמעו עליהם. יש להמליץ על מעשי גבורה שנעשו במסגרות אורגניות של היחידה שעברו ת"פ יחידה אחרת, כמו גם על מעשי גבורה שנעשו במסגרת היחידה האורגנית שלנו, ולא לשכוח יחידות שעברו תחת פיקודנו אף שחזרו ליחידתם המקורית בעת מתן ההמלצות לעיטורים או צל"שים. מניסיון של שנים רבות בתחום ובמיוחד לנוכח אירועים ממלחמת יום הכיפורים, המלצות שאינן מוגשות בסמוך לזמן שבו קרה האירוע – חלקן לא מוגשות כלל, או מוגשות באי דיוק הנובע ממרחק הזמן בין האירוע להמלצה. יש להדגיש צורך זה מול המציאות שבה חלק ממעשי הגבורה כבר זכו לתיעוד רב ולתקשורת רחבה, מול מעשי גבורה שלא נחשפו לציבור מסיבות שונות וראוי שחלקן לא ייפקדו.

יש לבנות מנגנון להמלצות של אזרחים על אזרחים שמטבע הדברים אין להם מפקד שימליץ עליהם. עתה, כאשר חלק מיחידות הצבא עזבו את זירת הלחימה, הצורך מתחזק. כאשר יחזרו אנשי המילואים לחיים "הרגילים", עיקר תשומת ליבם תהיה באופן טבעי למשפחות, לעבודה או ללימודים. אנו צפויים לגיוסים נוספים של אותם משוחררים גם ב־2024, ועל כן מהירות הדיווח והתייעוד חשובה גם אם לא תהיה מלאה.

נקודה נוספת שיש לחדד היא הזכאות לעיטור או לצל"ש. במלחמת יום הכיפורים היה שוני בין יחידות הצבא בהבנתן מהי מהות הגבורה, ובעיקר למי מהחיילים יש להגיש המלצות ולמי לא. היו יחידות בצבא שהחליטו על דעת עצמן ובניגוד לרוח החוק לא להגיש המלצות כלל, או להגיש המלצות רק למי שנפלו בקרב. לדעתי, זו דרך שלא להתמודד את הקושי בהכרעה פיקודית מי הוא גיבור ומי ראוי להערכה לעיטור או לצל"ש ומי לא. תפקידו של המפקד בצבא להתמודד עם קשיים רבים ולא רק תחת אש.²

בעיה נוספת שמלווה את צה"ל עשרות שנים היא הערבוב בשיקול הדעת בין הממליץ על מעשה גבורה לצל"ש, ובין המחליט מי מההמלצות תאושר כצל"ש או כעיטור ומי תידחה. מפקדים שעל פי שיקול דעתם נחשפו למעשה גבורה שאינו ראוי לצל"ש – לא יגישו המלצות מטעמים כלל. זו תפקידה של הוועדה, הפיקודית או המטכ"לית, להחליט איזו מההמלצות ראויה לאיזה עיטור או צל"ש אם בכלל. מעשי גבורה שאין עליהם המלצות אינם נידונים בוועדות, וקשה מאוד לתקן בדיעבד מצבים שבהם בוצעו מעשי גבורה אך לא הוגשה המלצת מפקד בגינם ובזמן. בידי המפקד הדרך להימנע ממלחמות מיותרות ותסכול של לוחמים למשך עשרות שנים לעתיד. אם המפקד ראה מעשה גבורה, חובה עליו לדווח עליו. הוועדה היא שתחליט אם מעשה הגבורה לא מגיע לכלל עיטור או צל"ש.

דבר נוסף שיש להתייחס אליו הוא נושא עיטור הגבורה. זה חמישים שנים שצה"ל לא העניק את העיטור, כאשר שמונה כאלה חולקו בעקבות מלחמת יום הכיפורים. יתרה מזו, בשל ההתקבעות המצב בו אין מעניקים עיטורי גבורה, העיטור הראשון במעלה האפשרי הוא עיטור העוז שהפך אף הוא לעיטור שניתן במשורה, כאשר ב־2006, לאחר מלחמת לבנון השנייה, ניתנו שישה עיטורי עוז לחיילים ושנה קודם לכן ניתן עיטור בודד ללוחם ביחידת הימ"ס של מג"ב רפ"ק יעקב ברמן. הפעמים הקודמות לעיטור שקיבל ברמן היו שני עיטורי העוז במלחמת לבנון הראשונה לסרן משה קרביץ ולסגן מרדכי גולדמן. על עיטור העוז חלה אומנם באופן חלקי בלבד המציאות שאין חיילים הראויים לעיטור העוז. במצב שנוצר, צה"ל הפך את עיטור המופת בפועל לעיטור הגבוה ביותר.

נושא נוסף שחשוב לדון בו הוא אותות מערכה ליישובים. במלחמת העצמאות הוחלט להעניק ליישובים שהיו שותפים במערכה את אות נס הקוממיות. הנס שהיה עשוי ממתכת היה מעין תחליף לאות המערכה האישי שהוענק לכל חייל שהשתתף במלחמה. מלחמת "חרבות ברזל" שדומה במושגים רבים למלחמת העצמאות יותר ממלחמת יום הכיפורים, והייתה היחידה מאז תש"ח שבה נכבשו בפועל יישובים, ראויה לממש את גבורתם של אנשי היישובים באות מתאים. אימוץ "נס הקוממיות" מתש"ח ראוי ביותר. יש להתאים את הקריטריונים שהוחלט עליהם בתש"ח למלחמת "חרבות ברזל", אבל לעשותם מתוך לימוד העבר. ראוי בעיני שהאות יכלול את הקריטריונים הבאים: לחימה יבשתית מול כוחות אויב שיכולה לבוא לידי ביטוי בהתנגדות של כיתות כוננות או תושבי היישובים שפעלו נגד המחבלים. כמו כן הריסתם של היישובים ופינוי תושביהם לא תעמוד ליישובים למכשול. סוגיה זו עוררה מחלוקת רבה במלחמת העצמאות, ותוקנה רק לאחר כשלושים שנים. יישובים זכאים לא יהיו חייבים להיות דווקא סמוכים לגדר, וגם ערים ומועצות בקו אחורי יותר שהותקפו קרקעית יהיו זכאים לנס.

סיכום

מלחמת "חרבות ברזל" הביאה עימה מצבים חריגים, אבל בהיערכות מתאימה תוך התבססות על העבר אפשר להעריך את גבורת החיילים, השוטרים, לוחמי מג"ב והאזרחים בצורה ראויה ומכבדת. הזמן למימוש ההמלצות אינו ארוך. יש לדעתי לגבות עדויות ולדרוש המלצות מפקדים למעשי גבורה כבר עתה, ולא להמתין לסיום המלחמה. יש להגדיר היטב למפקדים את התהליך, ולעודד מפקדים ככל האפשר להגיש המלצות למעשי גבורה תוך יידוע המפקדים מהם תפקידי הוועדות ועל הצורך בהפרדה בין תפקידי המפקדים כעדים לתפקידי הוועדות כשופטים. יש לבצע כבר עכשיו תאום עקרוני בין צה"ל למשטרת ישראל בכל הקשור להמלצות לאזרחים, ולחדד את הארגון שידון במעשי גבורה על פי הכפיפות שבו נעשה המעשה. יש לדון עקרונית כבר עתה בצה"ל, ולפתוח לשימוש את עיטור הגבורה וגם את עיטור העוז מנטלית מול חברי הוועדות אף שפורמלית אין מניעה לעשות זאת.

הדחיפות בפנייה למפקדים והדרישה לקבל מהם המלצות למעשי גבורה חשובה מאוד, ותמנע מצבים שקרו בעבר ובהם חיילים לא זכו לציון והערכה למעשיהם רק בגלל שמפקדים לא מילאו את חובתם. על הצבא לתת מסגרת של זמן לקבלת המלצות אלה, ולוודא שאם לא התקבלו המלצות מיחידה מסוימת בצורה גורפת לברר אקטיבית את הנושא במסלול פיקודי. הענקת עיטור או צל"ש לחייל אינה רק אקט של הערכה אישית לחייל אלא גם הכרה במעשה כגבורה והיא מצפן ערכי למה שהמפקדים רוצים שיהיה מודל לכלל הצבא ולכן יש חשיבות עליונה להכיר במעשי גבורה באופן שוטף בטח בסיום מלחמות.

אנחנו גם בווטסאפ! להרשמה לערוץ החדש של "מערכות" לחצו כאן

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] דרורי, ע' (2022). אותות הגבורה האבודים במלחמת העצמאות, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, עמ' 50–52

[2] דרורי, ע' (דצמבר 2011). צל"ש מאוחר. מערכות, עמ' 73–77

נעליים מרחפות או: על טכנולוגיה, לוגיסטיקה ומכשירים גדולים ומעצבנים

ד"ר יגיל הנקין, מדריך אקדמי במכללה לפיקוד ומטה ועמית מחקר במכון ירושלים
לאסטרטגיה ולביטחון 01.02.2024

הצטיידות אמל"ח רכש

כדי להתמודד עם בעיית ההתיישנות ולהבטיח כי מצד אחד יקבל צה"ל את מיטב האמצעים שהוא צריך ומצד אחר לא ייצור מגדל בבל של אמל"ח, יש להתייחס לציוד בצורה דיפרנציאלית לפי קריטריונים, וכך להחליט באיזה תחומים יש לשמור על הקיים ובאיזה אפשר לשנות

הוותיקים מבינינו עשויים לזכור את מכשירי ה-GPS הניידים לחיל הרגלים. קופסאות גדולות, משוריינות ויקרות, מסובכות להפעלה, שדרשו מפעיל נפרד מהמשתמש כדי למצות את יעילותן. אגב, לפי המדריך למשתמש נדרש חייל מתמחה להפעלת המכשיר, ועליו להיות "חייל בעל גישה למחשבים, ידיעת אנגלית – יתרון, ורצוי מאוד שיהיה בעל רמת ניווט גבוהה".

כאשר הגיעו מכשירים אלה לצה"ל הם היו מובילים ומתקדמים טכנולוגית. תוך כחמש שנים מהגעתם כבר היו בשוק מכשירים אזרחיים זולים ופשוטים לתפעול בהרבה, שכמעט לא נפלו ביכולותיהם

מהמכשירים הצבאיים. שנים ספורות לאחר מכן כבר היו מכשירי ה-GPS הללו מיושנים ללא תקנה, ותוך זמן לא רב כבר היו יכולות ניווט בהישג ידו של כל אדם עם סמארטפון, שהיה מסוגל לקבל יכולת מיקום מדויקת בהרבה תוך זמן קצר בהרבה, שלא לדבר על מכשירי ניווט ייעודיים ונוחים בהרבה לשימוש שעלו פחות ממאתיים דולר.

מדוע אם כן נשאר צה"ל עם המכשירים, גם אחרי שעברו מחזית הטכנולוגיה לעורפה? התשובה פשוטה – ציוד צבאי נדרש לעמוד בסטנדרטים אחרים מציוד אזרחי. הוא נדרש ליכולת התאמה אחידה לצורכי המשתמש (במקרה הנ"ל, התאמה לבעיית דאטום בהיטל מרקטור – אם זה נשמע לכם כמו סינית, כנראה לא השתמשתם במכשירים הנ"ל ב"אזור 36"), עמידות בפני שיבושים, יכולת תחזוקה אחידה, עמידות וכן הלאה.

לשיטת הצטיידות זו – "מפרט צבאי" – יתרונות רבים: היא מבטיחה שהאמצעי שברשות החייל יהיה עמיד בתנאי שטח, שלא ייווצר בלגן לוגיסטי חסר תקנה ושתהיה סטנדרטיזציה שהכרחית לתחזוקה. היא הכרחית בתחומים רבים: אם כל יחידה הייתה קונה לעצמה כל נשק שהיא רוצה – התוצאה, ככל הנראה, הייתה נראית רע מאוד ולמחצית היחידות הייתה נגמרת התחמושת בזמן הלא נכון. צה"ל לא ירצה לתחזק מערך טנקים המורכב מ־16 סוגי טנקים, שלכל אחד מהם חלפים שאינם תואמים זה את זה ותחמושת בקוטר אחר. כמו כן, מערכות שו"ב אמורות לדבר זו עם זו, ולא ייתכן מצב שבו כל גדוד יחזיק מערכת שו"ב פרטית ועצמאית. ענייני מנהל תקין ורצון לנהל מלאי משפיעים אף הם.

עם זאת, בעיקר בתחומים טכנולוגיים, המשמעות היא שהשיטה דנה את צה"ל לשימוש באמצעים שמפגרים מאחור, או להיעדר יכולת הצטיידות מהירה כשנוצר פער. במקרה של ה־GPS פירושה שמכשירים לא פחות עמידים אך קלים הרבה יותר, עם חיי סוללה ודיוק גבוהים יותר (בייחוד לאחר שארצות הברית הסירה את רוב ההגבלות על דיוק המכשיר שנתנו לדגם הצבאי את יעילותו מלכתחילה, ורשתות אלטרנטיביות כגון Glonass החלו להופיע בחלל) ולא פחות טוב, זולים הרבה הרבה יותר, היו מחוץ לתמונה – לפחות רשמית, אם כי לא מעט יחידות קנו לעצמן באופן פרטיזני מכשירים כאלה.

כאשר משווים מכשיר סלולרי "רגיל" למקבילו הצבאי, אפשר להבחין כי האחרון מסורבל יותר, וברוב דגמיו נחות במפרט גם בהשוואה לרוב המכשירים המוקשחים שבשוק. אולם העובדה שהוא צריך להיות מוצפן, בעל יכולת מחיקת חירום, החלפת סוללה, משיב מיקום וכדומה, מובילה לצורך שאיננו נענה ברוב מכשירי הסלולריים האזרחיים. מצד אחר, לו היה מדובר במכשיר אזרחי איש לא היה קונה אותו, שכן הוא נשרף מאחור בכל מובן וידידותי למשתמש רק בסטנדרטים של לפני כמה שנים.

הצטיידות במהלך מלחמה

גם במהלך מלחמת "חרבות ברזל" אנו רואים תופעות דומות: התקנה אזרחית של מצלמות על טנקים מתבצעת במהירות, אולם מאמצים צבאיים דומים דורשים זמן רב יותר בצורה ניכרת. נדבנים ומתנדבים אזרחיים מצליחים לספק אמצעים מאמצעים שונים בתוך זמן קצר, בעוד שמערכת הרכש הצבאית נדרשת לזמן רב יותר. לאחר שתסתיים המלחמה ויהיה צורך לחזור להליכי רכש "רגילים" – זמן זה יתארך אף יותר.

הרצון של יחידות ברחפנים רב, ורק לחלקן אפשר לספק תשובה ממקורות צבאיים. אם תהיה מלחמה בצפון ובה (בשל היקף השטח) פחות סיוע של כטמ"מים לכוחות – יגבר הצורך, וכל יחידה תרצה לתמרן כשהיא מלווה במסך מאבטח של רחפנים כסיוע למשמר קדמי ולמשמרות אגפיים. נקל לשער את הבלגן שהדבר עלול לייצר בשו"ב: התנגשות בין אמצעי חסימה לכלי טיס; הפרעה לחיל האוויר ועוד. מנגד, כיום צה"ל מפגר

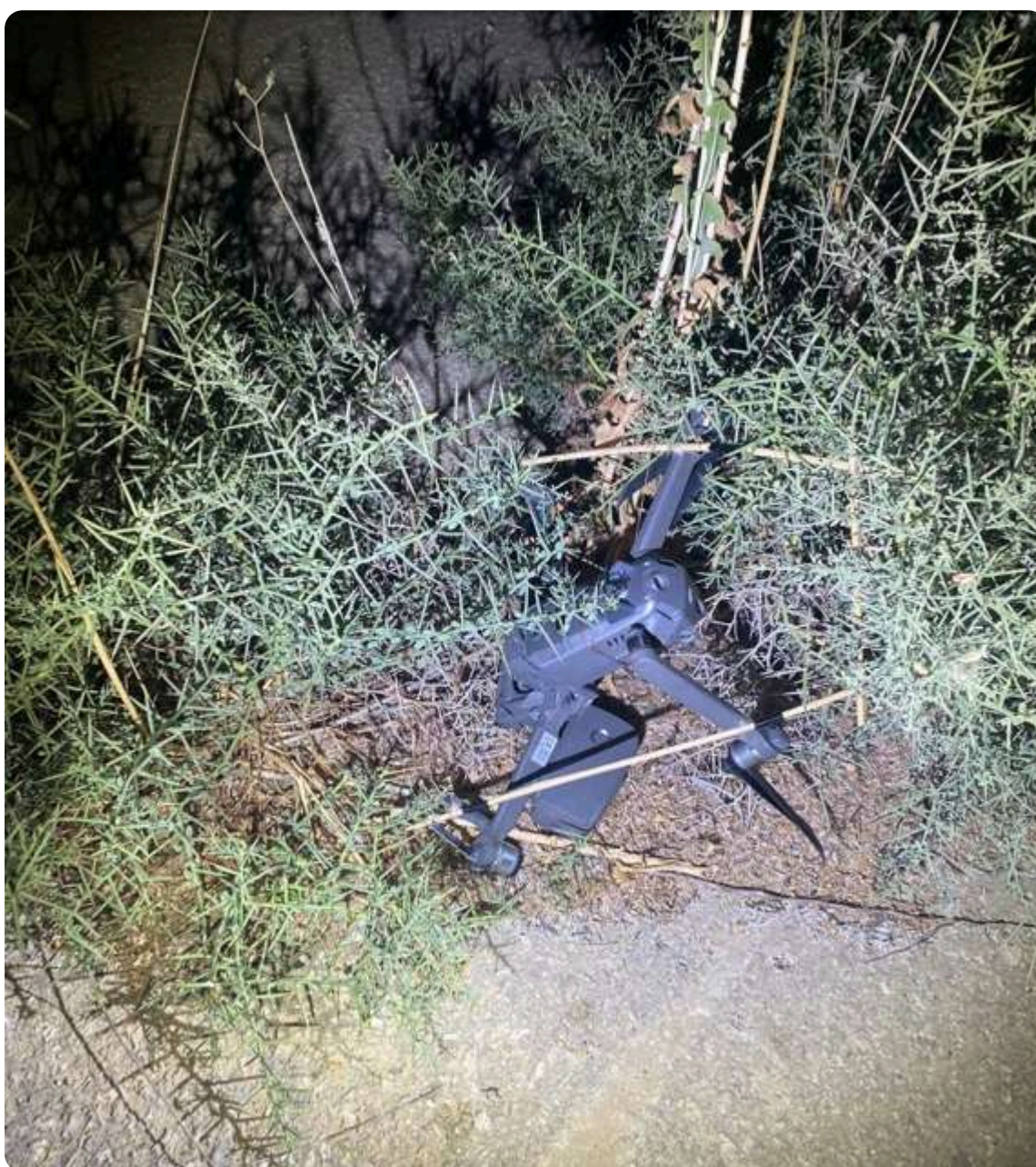
בהפעלת רחפנים ושאר כלי טיס ברום הקרוב לקרקע לא רק אחרי ארצות הברית אלא גם אחרי אוקראינה, וכנראה גם אחרי סין ודרום קוריאה, וכך שומט מידי יתרון טקטי מהותי.

עם זאת, גם אם יחליט צה"ל לספק בצורה תקנית רחפן אחד עד שלושה לכל פלוגה מתמרנת, הליכי ההצטיידות והחייל עלולים להימשך זמן רב ובסופו של דבר ייתקע צה"ל במשך שנים עם מלאי גדול של רחפנים מיושנים. לשם השוואה, לטענת האוקראינים הם ייצרו בדצמבר 2023 חמישים אלף רחפני תצפית פשוטים, המשמשים כמשאב כמעט חד פעמי, חלק מאותם רחפנים ניתן להרכיב בבית עם ידע

טכני בסיסי למדי. מה שהאוקראינים יכולים לעשות – יכולים גם הפלסטינים ואפילו החות"ים, שלאחרונה שיגרו אל האוויר רחפן המורכב מענפים ורכיבים אלקטרוניים זולים.

ב־7 באוקטובר הפעילו מחבלי חמאס רחפנים מסחריים בהצלחה בכמות נרחבת. אם חזבאללה יפעיל עשרות ומאות רחפנים ביום בעת ובעונה אחת, ובפרט אם להקי רחפנים חצי־אוטונומיים יהפכו למציאות – עלול להיווצר מצב שבו האויב נהנה מיתרון טקטי גדול על כוחותינו.

הצטיידות אחידה פירושה מחיר גבוה – הצטיידות איטית יחסית, יכולת תגובה איטית לשינויים ולעיתים יצירת פיגור טכנולוגי מובנה. הצטיידות "חופשית" פירושה מהומה לוגיסטית, אפשרות של בזבוז ניכר וכפילויות; סיכון לציוד פגום ומסכן חיים; וחוסר תאימות או תמונת מצב משותפת בין יחידות.

איך אפשר לפתור את הבעיה?

ראשית, יש להגדיר שלא בכל דבר נדרשת סטנדרטיזציה. אין דין מערכות נשק כדין אביזרים לנשק; אין דין אמצעי שאינו משפיע על סביבתו לאמצעי המשפיע על סביבתו הקרובה, לאמצעי המחולל מהומה בכל מערכות הפיקוד והשליטה. תותח רק"ם הוא דבר אחד, מצלמת רק"ם היא דבר אחר לגמרי. אפשר לצורך העניין לנסות ולבנות קטגוריות שבהן אין בשום אופן לאפשר שונות בין יחידות: קטגוריות שבהן ניתן לאפשר שונות מוגבלת, וקטגוריות שבהן (כמעט) איש הישר בעיניו יעשה.

כלל האצבע צריך להיות כדלהלן: ככל שהאמצעי או המערכת משפיע יותר על אמצעים או מערכות אחרים – נדרשת בקרה רבה יותר, ולהיפך (לדוגמה מערכת לוחמה אלקטרונית המסוגלת לחסום כל שידור במרחק 200 ק"מ, נדרשת לבקרה ותיאום רבים יותר ממערכת הגנה על רק"ם כגון ה-Piranha AVD האוקראינית המיועדת להגן מפני רחפנים על כלי רק"ם ברדיוס של כחצי ק"מ, שמצידה תדרוש תיאום רב יותר מאשר חיישן פסיבי לחי"ר שאינו משפיע על סביבותיו). כמו כן, אמצעי שקלול בו אינו משפיע ישירות על דבר למעט הוא עצמו (למשל, מצלמה או רחפן תצפית) יידרש לפחות סטנדרטיזציה מאשר אמצעי שקלול בו משבית כלי לחימה, או אמצעי (לוח מגן למשל) שאי תקינותו פירושה פגיעה או מוות.

שנית, לפעמים כדאי לעבור למודל של רגולטור ולא למודל של ספק: כלומר במקום שצה"ל יספק מערכות מסוימות על פני כל הצבא, הוא יאפשר ליחידות לקנות ציוד מסוים בהתאם לקריטריונים שהוגדרו מראש. לעיתים אין צורך באחידות: הצבא האמריקני חי בשלום עם מערכת שבה כל חייל יכול לרכוש נעליים צבאיות כמעט כרצונו, כל זמן שהיא עונה לדרישות מסוימות. בדומה לכך, מערכת הרכש הכמעט חופשי שיש ליחידות מיוחדות יכולה להיות בעלת יתרונות רבים ליחידות "רגילות", כל זמן ששימו עליה רסן מסוים.

אי אפשר לצפות שכל יחידה תקנה לעצמה את כל ציוד הלחימה שלה שאינו יורה, אולם אפשר לצפות שבתקציב היחידתי יוכלו לקנות לא מעט פריטים, או שתניתן אפשרות לקנות ציוד אזרחי מתאים ולהכשירו במהירות בתהליך טכני, כפי שכבר נעשה בחלק מהתחומים. מה שהוא כרגע יוזמות מקומיות בהיקף מוגבל בתוך הצבא, יכול להפוך לנורמה נרחבת ולפשט את התהליך של רכש אמצעים מסחריים. ככל שהדבר אזרחי יותר – כך עדיף יותר לעבור לרגולציה.

שלישית, בתחומים מסוימים יש להתפשר על אורך חיים וניהול מלאי, מכיוון שפשוט יותר לזרוק את הדבר המיושן ולקנות חדש מלתחזק את הישן. כשם שיש חברות שלא יתקנו ממחשבים מתיישנים מכיוון עלות התמיכה בהם אינה מצדיקה את המאמץ, בפרט כאשר עוצמת המחשבים הולכת וגוברת, אפשר להגדיר זאת לתחומים אחרים. הדבר מנוגד לאופן החשיבה הצבאי, שבדרך כלל, ובצדק, מעוניין כשהוא רואה מערכת, לדעת איך יוכל לתחזק אותה עוד כמה שנים. אולם מערכות כמו מצלמות, רחפנים, מכשירי GPS ולא מעט מכשירים טכנולוגיים נוספים, לא יהיה כדאי להחזיק עוד כמה שנים. כל מה שיהיה צריך הוא לבחון שהם עמידים מספיק לזמן השימוש הריאלי הצפוי וניתנים להחלפה בקלות – ואז לזרוק אותם כאשר צריך להחליפם.

הדבר יהיה קל יותר אם ממשקים יהיו סטנדרטיים ולא פרטיים; אם המצלמה מחוברת לכלי באמצעות ממשק שחברה אחת מייצרת ככל הנראה גם מחליפתה תהיה מתוצרת אותה חברה, אולם אם יש פרוטוקול תקני כי אז יהיה אפשר לקנות מחצי תריסר חברות אחרות. המשמעות היא הפרדה של ניהול מלאים: בתחומים מסוימים מערכת הלוגיסטיקה של צה"ל מספקת פתרון מיטבי, וניסיון לשנותה יוביל לתוצאות רעות יותר. בתחומים אחרים כדאי להתייחס לציוד כאל חד פעמי כמעט; לא להחזיק מלאי אלא פשוט לקנות חדש כאשר הנוכחי מתקלקל. לטווח ארוך תהיה בכך תועלת מבצעית, ואולי אף חיסכון בכסף – שכן מדובר בלא מעט תחומים ברכש הגרוטאות של מחר, שגם אם יהיו שלמות – יהיו חסרות תועלת תוך תקופה קצרה יחסית.

אם להסתמך על ניסיון העבר, אזי הפלטפורמות העיקריות (משאיות, טנקים, מטוסים, מסוקים) צפויות לשרת עשרות בשנים, והן יעברו שדרוגים רבים כדי להתאים אותן לדורות הבאים. מי שינסה לנהל כך מלאי של רחפנים ואפילו אמצעי תקשורת לווייניים מסוימים – ימצא עצמו תוך שנים ספורות עם מלאי של גרוטאות מיושנות ונחותות שאין מי שיתחזק אותן.

באוקראינה, על פי הדיווחים, האוקראינים מאבדים כעשרת אלפים רחפנים לחודש. אולם כאמור, הם מייצרים פי כמה מכך. היקף אובדן כזה פירושו גם שימוש נרחב ביותר, והיכולת לאפשר את התועלת של אמצעים אלה בקנה מידה כה נרחב קשורה גם לכך שהם אינם נתפסים כצל"מ (ציוד לחימה) במערכת אחזקה צבאית, אלא כאמצעים כמעט מתכלים שאם הם נופלים פשוט מביאים אחד אחר.

יש לכך גם חסרונות, למשל בעיות תיאום במערכות שו"ב, אולם היכולת להרוות את השטח במערכות הנדרשות, להחליפן כאשר הן מתקלקלות ואם אינן טובות לקנות חדשות במקומן במהירות ובזול – יכולה להביא עימה יתרונות מבצעיים וטכנולוגיים לא מעטים. זו אינה יכולת המתאימה לכל אמצעי בכל מצב, אולם כדאי לנסות ולראות איפה ניתן ליישמה, ואיפה ניתן לפתור במהירות בעיות מבצעיות אם לא מנסים לפתור אותן למשך שנים לכלל הצבא, אלא כאן ועכשיו לתקופה הקרובה.

האמצעי/ציוד	זר מניע לטנק	נעליים	מכשיר GPS	<u>רחפן</u>	חיישן <u>רחפנים</u> לחיי"ר	גילוי	לוח מגן לאפוד	שבש גזרתי
"אזרחיות"	אין	בינונית	גבוהה	גבוהה	נמוכה	בינוני	אין	
תוצאה ישירה של אי תקינות	השבתת כלי הרכב	תידרש החלפת נעל	קלקול המכשיר	נפילת <u>הרחפן</u>	קלקול המכשיר	מוות	קלקול המכשיר	
השפעה סביבתית	אין	אין	נמוכה	<u>בינונית</u> <u>נמוכה</u>	נמוכה	אין	גבוהה	
רמת התיישנות	נמוכה	נמוכה	גבוהה	גבוהה	גבוהה	נמוכה	בינונית	
צורת ניהול מלאי מתאימה	מלאי צבאי	מלאי צבאי או שוברי	קנייה אזרחית	קנייה אזרחית	קנייה מרוכזת, מלאי מוגבל (מענה לכוחות בשעת חירום	מלאי צבאי	מלאי צבאי	

דיפרנציאליות ברכש ובתקן - טבלה להדגמה

סיכום

כדי להתמודד עם בעיית ההתיישנות ולהבטיח כי מצד אחד יקבל צה"ל את מיטב האמצעים שהוא צריך ולא ייכנס לפיגור טכנולוגי מתמשך מול מוצרי מדף, ומצד אחר לא ייצור מגדל בבל של אמל"ח ואמצעים המשבשים זה לזה ואינם תואמים או שרידים במקום שנדרש, יש להתייחס לציוד בצורה דיפרנציאלית לפי קריטריונים, וכך להחליט באיזה תחומים יש לשמור על הקיים ובאיזה אפשר לשנות. מתי צריך ציוד עמיד עם מלאי חלפים ומתי ציוד שיוחלף כשיתקלקל; מתי צריך רכש צבאי מיוחד ומתי אזרחי. חשוב להבדיל בין התחומים, אך חשוב גם להבין שלפעמים הדרך הטובה ביותר להימנע מלהחזיק ציוד זבל היא לקנות ציוד – שאפשר לזרוק לזבל.

להרשמה לערוץ הווטסאפ החדש של "מערכות" לחצו כאן

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

לחימה בערים – שנתיים למלחמת רוסיה-אוקראינה

ד"ר אייל ברלוביץ', רת"ח מחקר צבאות זרים במכון לחקר לוחמת היבשה, זרוע היבשה
22.02.2024

קרב הגנה למידת לקחים לחימה ארוכה

הלחימה בערים אורכת זמן רב מאוד, ודורשת משאבים חומריים ואנושיים גבוהים יותר; שני הצדדים לומדים במהלך הקרבות, אך בשל השחיקה של כוח האדם והמשאבים ושינויים ביעדים האסטרטגיים המדיניים היא מוגבלת בזמן ובמרחב; הלקחים שנלמדו בקרבות ההגנה לא מתאימים דיים לקרבות התקדמות והתקפה. שנתיים למלחמת רוסיה-אוקראינה: על לחימה ששני הצבאות דמיינו, ולא תאמה את המציאות בשטח

התקפה ארטילרית רוסית על סוורודונצק

ב־24 בפברואר 2022 פלשו כוחות צבא רוסיה לתוך אוקראינה. הצבא הרוסי נע בארבעה מאמצים אסטרטגיים במקביל לעבר המטרות המערכתיות שלו. המטרה המשוערת של המבצע הייתה לשחרר את אוקראינה, ולשנות את השלטון בה.¹ הנחת היסוד הייתה, כנראה, שהצבא האוקראיני ייכנע לאחר הקרבות הראשונים, או לא יילחם כלל. התרגום המעשי של המטרה האסטרטגית עם הנחת היסוד שצוינה כלל ארגון מחדש של הכוחות המתמרנים כדי שיוכלו לנוע, במקביל, מהר ככל הניתן ליעדים המערכתיים שלהם, ובמדיניות אש מחמירה מאוד.

בתחילת המלחמה קרסו הנחות היסוד הרוסיות זו אחר זו. הצבא האוקראיני נלחם ובלם את ההתקדמות הרוסית בערים קייב וחרקיב והצליח לפגוע במספר רב של פלטפורמות. ואולם מצב זה לא התקיים בכלל הגזרות: בדרום המדינה הצבא הרוסי הצליח להבקיע את המערך האוקראיני ולהתקדם בשבוע הראשון כ־395 ק"מ. בגזרת דונבס הצבא הרוסי התקדם בצורה איטית, ועדיין מנהל קרבות הבקעה מול מערך אוקראיני בצור. בחודש מרס נסוג הצבא הרוסי מקייב, ומיקד את תשומת הלב שלו באזור הדונבס כדי לכבוש את המחוזות של דוניצק ולוגנסק – משימה שלא השלים עד עתה.

במהלך ספטמבר החל הצבא האוקראיני את מתקפת הנגד המצופה בחרסון, ובמקביל הצליח להפתיע את הפיקוד הרוסי הבכיר על ידי הבקעת המערך הרוסי המדולל בחרקיב. ההצלחה האוקראינית בחרקיב גרמה לצבא הרוסי לשנות את היציבה המערכתית שלו והובילה לנסיגה מאזור חרסון ומיקוד המערכה, בשנית, באזור הדונבס. השינויים בזירת המבצעים מעלים את השאלות: האם השתנו ההישגים המבצעיים של שני הצבאות, ואם כן – כיצד? כמו כן, כיצד התאימו הצדדים את האופן שבו הכוח מאורגן ופועל לנוכח השינויים בשדה הקרב וההתאמות שעשה האויב?

מאמר זה יבחן כיצד השתנו המטרות האסטרטגיות של שני הצדדים בכל מערכה במהלך המלחמה, וכיצד השפיעו על היישום המערכתי והטקטי, באמצעות בחינת המערכות בערים סוורודונצק וליסיצ'נסק ובבחמוט. קרבות אלה זכו למחקר מועט יחסית, בייחוד לנוכח שפע המחקרים על הקרב על קייב.²

המקורות שבהם השתמשתי במחקר זה גלויים בלבד, ולכן חסרים במהותם. ממשלת רוסיה לא פרסמה את מטרות המלחמה שלה באוקראינה; ממשלת אוקראינה לא פרסמה אף היא את מטרות המלחמה שלה, ואף לא את אופן ארגון הכוח ואת המקום שבו הוא מוצב. לכן אי אפשר לדעת מהם ההישגים האסטרטגיים, המערכתיים והטקטיים שהכוחות בשני הצדדים הצטרפו להשיג. המקורות בעייתיים משתי סיבות: ראשית, לרוב הם ערוכים על ידי הצד שהפיץ אותם כדי לשרת את הנרטיב שהוא מנסה לקבע. שנית, הם מספקים עדות רגעית תחומה במרחב גאוגרפי שלא ניתן להסיק ממנה לבד מהמקרה הבודד שמראה הסרטון.³

המערכה על סוורודונצק וליסיצ'נסק (יוני-יולי)

"[השטחים] האלה יהיו מאוד קשים להבקעה [...] ואנחנו יכולים לסמוך על הגנה אווירית [באזורים אלה]"⁴

במהלך מרס שינה הצבא הרוסי את היציבה שלו, את הרעיון המבצעי ואת היישום המערכתי-טקטי. בעקבות שינוי מטרת הלחימה לכיבוש חבל הארץ נסוג מאזור קייב, וריכוז את מאמציו באזור הדונבס.⁵ השינוי בהישג האסטרטגי הנדרש מצבא רוסיה הוביל לשינוי הרעיון המערכתי והטקטיקה הרוסית, וכלל מיקוד של המאמץ ההתקפי בגזרה צרה ומוגדרת והבקעה בגזרה זו, ובמקביל המשך התקפות מקומיות לאורך החזית. הפעלת הארטילריה נועדה לשחוק בהדרגתיות את כוחות המגן האוקראיניים, והכוחות המתמרנים פעלו להשלים את הישגיה.

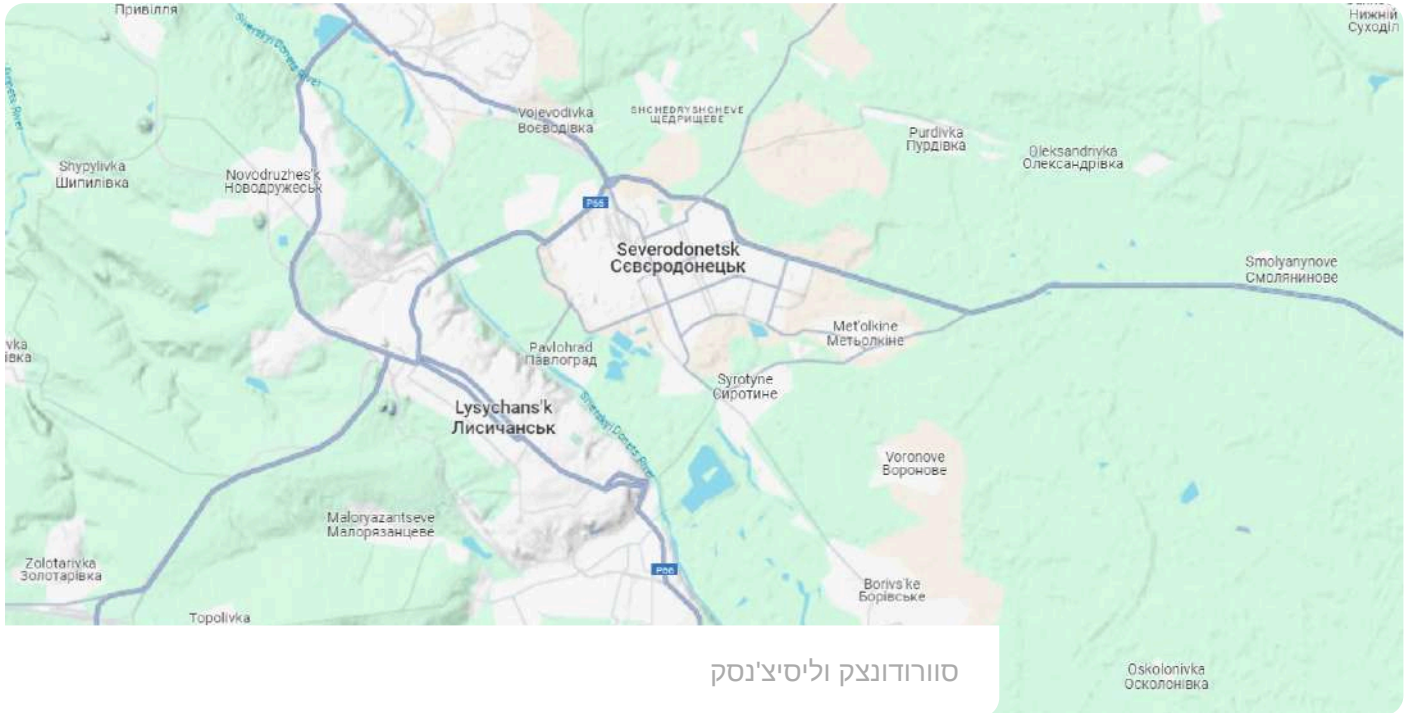
כך פעל צבא רוסיה באופן דומה להפעלת הכוחות הצבאיים הנאמנים לנשיא סוריה בשאר אל-אסד, ובאופן דומה להפעלת הכוחות האזריים במלחמת נגורנו קרבאך השנייה (2020). מטרת השיטה, המכונה "אחוז ונגוס" (bite and hold) או "כרסום", היא לשחוק את המגן בלי לשחוק את התוקף יתר על המידה, באמצעות כמה מרכיבים: ראשית, התקפה מנגד של הכוחות בקו המגע והגורמים המאפשרים המערכתיים. שנית, תמרון יבשתי ליעד גאוגרפי מוגדר וכיבושו על ידי התקפה ישירה או כיתור היעד. שלישית, לאחר כיבוש השטח – הכוח נערך להגנה מפני מתקפת נגד. רביעית, לאחר הדיפת מתקפת הנגד – טיהור המרחב, ובמקביל התחלת התהליך המבצעי מול היעד הבא.

לפי מייקל קופמן, ראש תוכנית לימודי ללימודי רוסיה במכון לניתוח הצי בארצות הברית (CNA),⁶ שיטה זו הביאה לצבא הרוסי הישגים מעטים אך חשובים בדונבס.⁷ למען השגת המטרה ריכוז הצבא הרוסי מצבור פגזי ארטילריה בכמות שתאפשר לו לשמור על רציפות והמשכיות תפקודית, נוסף לירי בלתי פוסק לעבר מטרות אוקראיניות. מערך התחזוקה הרוסי התארגן מחדש, ונהנה ממרחק מקוצר בין הכוחות הלוחמים ובין מחסני האספקה בעורף. יתרה מכך, מזרח אוקראינה גם קרוב יותר לרשת מסילות הרכבת של רוסיה ולכן אפשר להעביר חלק מהאספקה ברכבות סמוך לחזית, כך שיעילות ההובלה שופרה במידה רבה.

בדרום הדונבס חיברו הרוסים את רשת מסילות הרכבת בקרים לרשת האוקראינית, בדרך שבגזרה זו הם מסוגלים לשנע את התספוקת באמצעות רכבת כמעט עד קו החזית. עד שלהי יוני היה קצב ההתקדמות הרוסית איטי ונע בממוצע (בהתאם להישגי הכוחות בלחימה) בין כמה מאות מטרים לקילומטרים ספורים ביום. ברבים מהימים לא התקדמו הרוסים בכלל, ומעת לעת אפילו איבדו הישג קודם מול התקפת-נגד אוקראינית.

לטענת אוקראינה, הכוחות הרוסיים ירו עשרה פגזים מול כל פגז שירו הכוחות האוקראיניים. בעיתונות המערבית צוין שהצבא הרוסי ירה באותה תקופה כ־60 אלף פגזים ביום.⁸ כמות הפגזים הזאת אפשרה לרוסים "למחוק שכונות שלמות".⁹ לפי רמטכ"ל צבא אוקראינה, שכתב פוסט בפייסבוק, "הצבא הרוסי עורך 700–800 התקפות על עמדות אוקראיניות [בעודם] משתמשים בכמות של 40–60 אלף פגזים ביום".¹⁰ נוסף על כך, הצבא הרוסי מיקד את יחידות הלוחמה האלקטרונית שלו לאזור זה.¹¹

ההישג המבצעי החדש ושינוי האופן שבו הצבא הרוסי נלחם הכריחו את הצבא האוקראיני לשנות את האיזון בשיטת ההגנה שלו, ולתת יותר דגש על לחימה בשטחים בנויים, לחימה מתוך שוחות והפעלת אש לעבר הכוח המתקיף. נדמה כי המטרה האוקראינית אינה למנוע את ההישג המבצעי הרוסי, אלא להגן על השטח ולשחוק את הצבא הרוסי. המערכה על ליסיצ'נסק היא דוגמה טובה לשינוי בשיטת ההגנה האוקראינית.

ב־5 במאי 2022 החל הקרב על העיר סוורודונצק, וב־25 ביוני החל הקרב על העיר ליסיצ'נסק. מבחינת השטח, ליסיצ'נסק גבוהה בכמה מטר מעל הסוורודונצק ושולטת עליה בתצפית ובאש. בין הערים זורם נהר הסוורסקי דוניץ שמחייב צליחה. לפיכך לא ניתן לכבוש את הראשונה ללא כיבוש השנייה אלא על ידי איגוף עמוק. ההתקדמות הרוסית האיטית מלמדת על עוצמת הלחימה בין שני הצדדים. ביום הראשון ללחימה החלו הצבא הרוסי וכוחות הרפובליקה של לוגהנסק לנוע לעבר פאתי העיר סוורודונצק והכפרים שסביבה, ובמקביל ניסו לבצע איגוף עמוק. ב־10 במאי ניסו כוחות הצבא הרוסי לחצות את נהר סוורסקי דוניץ, ונתקלו במארב אש אוקראיני. המטרה של

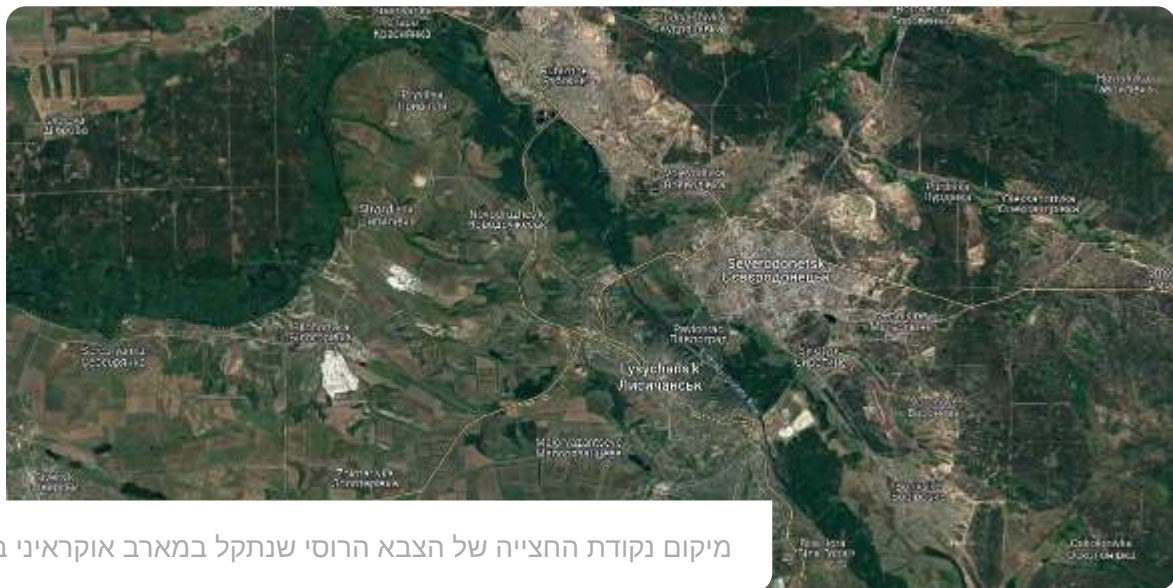
החצייה הייתה לכתר את הכוחות האוקראיניים בסוורודונצק ובלסיצ'נסק מדרום. ואולם הניסיון נכשל בשל גילוי מוקדם של נקודת החצייה הרוסית. החוקר יגיל הנקין פירט את השתלשלות המארב האוקראיני בנהר על סמך עדות של קצין הנדסה אוקראיני. לדבריו:

1. האוקראינים זיהו ריכוז כוחות רוסי ליד נהר סוורסקי דוניץ, והתחילו לחפש מקום שבו יוכלו לצלוח את הנהר.
2. סיור הנדסי זיהה נקודות צליחה אפשריות, והעריך גם איזה ציוד רוסי יידרש לצורך הצליחה.
3. הראות הייתה גרועה והאוקראינים חיפשו רעשי כלי רכב. משמצאו העלו לאוויר רחפן לאיתור מטווח קצר (רחפן אומנם מרעיש, אבל על רקע גודל מרעיש לא שומעים אותו).
4. הרוסים בנו את רוב גשר הדוברות (שבעה מתוך שמונה שלבים) ואז האוקראינים ירו עליהם מטח ארטילריה כבד.
5. הרוסים לא ויתרו והשלימו את הגשר.
6. האוקראינים הוסיפו לשמחה הפצצות אוויר.

7. יום שלם של לחימה, ובסופו הגשר מושמד, ועשרות כלים רוסיים מעבר לנהר בלי יכולת לסגת.
8. הרוסים מנסים לבנות גשר חדש כדי להוציא את (שרידי) הכוחות.
9. עוד הפצצת אוויר אוקראינית, השרידים מושמדים + ציוד הגישור.
10. הניסיון הרוסי לחצות את הנהר ולכתר כוח אוקראיני נכשל.¹²

הנקין, שמנתח את התיאור של הקצין האוקראיני, טוען שעיקר הפגיעות של הכוח הרוסי היו בשלבי החצייה. הוא מסתמך על ש"לא מוזכר במקור, אבל מצוין שרוב הכלים המושמדים היו בצד האוקראיני של הנהר. לחלופין, ייתכן שהאוקראינים נתנו להם לעבור ואז הפגזו את הגשר. אחרת ההיגיון אומר שהרוסים היו צריכים לנסות להתפרסם ולהתקדם הלאה מראש הגשר, ולהשאיר לכוחות ההנדסה להתמודד עם התיקון. אין היגיון להשאיר את הכוחות בשטח ההשמדה אם אפשר להוציא אותם משם. ייתכן גם שהאוקראינים, בניגוד למה שהקצין האוקראיני טוען, תכננו מראש לתת לרוסים לעבור ואז להשמיד אותם".¹³

אל"ם גלעד אברלינגי, רמ"ח תו"ל, הדרכה ומפקדות באמ"ץ, ניתח את התמונות ואת שאר המחקרים שיצאו בעקבות התקרית, וטען כי הצבא האוקראיני ניתח מראש את נקודות החצייה האפשריות והתכונן מראש לתקוף אותן באש. לכן "נראה שרוב הכלים הושמדו על ידי ארטילריה רסיקת אוויר", ולא בני"ט או נשק אחר.¹⁴

מיקום נקודת החצייה של הצבא הרוסי שנתקל במארב אוקראיני ביחס למיקו

במקביל לניסיונות כיתור הכוחות האוקראיניים במרחב העיר, הצבא הרוסי המשיך להפגז את העיר סוורודונצק ואת הכוחות האוקראיניים המגינים עליה. הצבא הרוסי חדר לתוך העיר מחמישה כיוונים שונים כדי לבודד את אזורי ההגנה בצורה האוקראינית. לפי מקורות אוקראיניים, הלחימה בעיר גבתה כמאה הרוגים ביום, רובם מירי ארטילרי רוסי. בכתבה ב־Financial Times מסר מקור אוקראיני שהפעלת האש המסיבית הרוסית הובילה את הכוחות בתוך העיר לנטוש את העמדות שהוכנו מבעוד מועד, ולעבור לעמדות שהוכנו בחופזה. בשל כך, כמות הנפגעים רק עלתה.¹⁵

לפי מושל לוחנסק סרהי חיידי, "הצבא הרוסי משתמש באותה הטקטיקה שוב ושוב. הוא מפגיז במשך כמה שעות ברצף – שלוש, ארבע או חמש שעות – ואז תוקף. אז הם מפגיזים ותוקפים שוב, וכך זה נמשך עד שהם מצליחים לפרוץ איפשהו. מזג האוויר עכשיו חם למדי. בכל פרברי סוורודונצק יש צחנה ממושכת של גוויות מכיוון שהרוסים לא לוקחים את הגופות".¹⁶

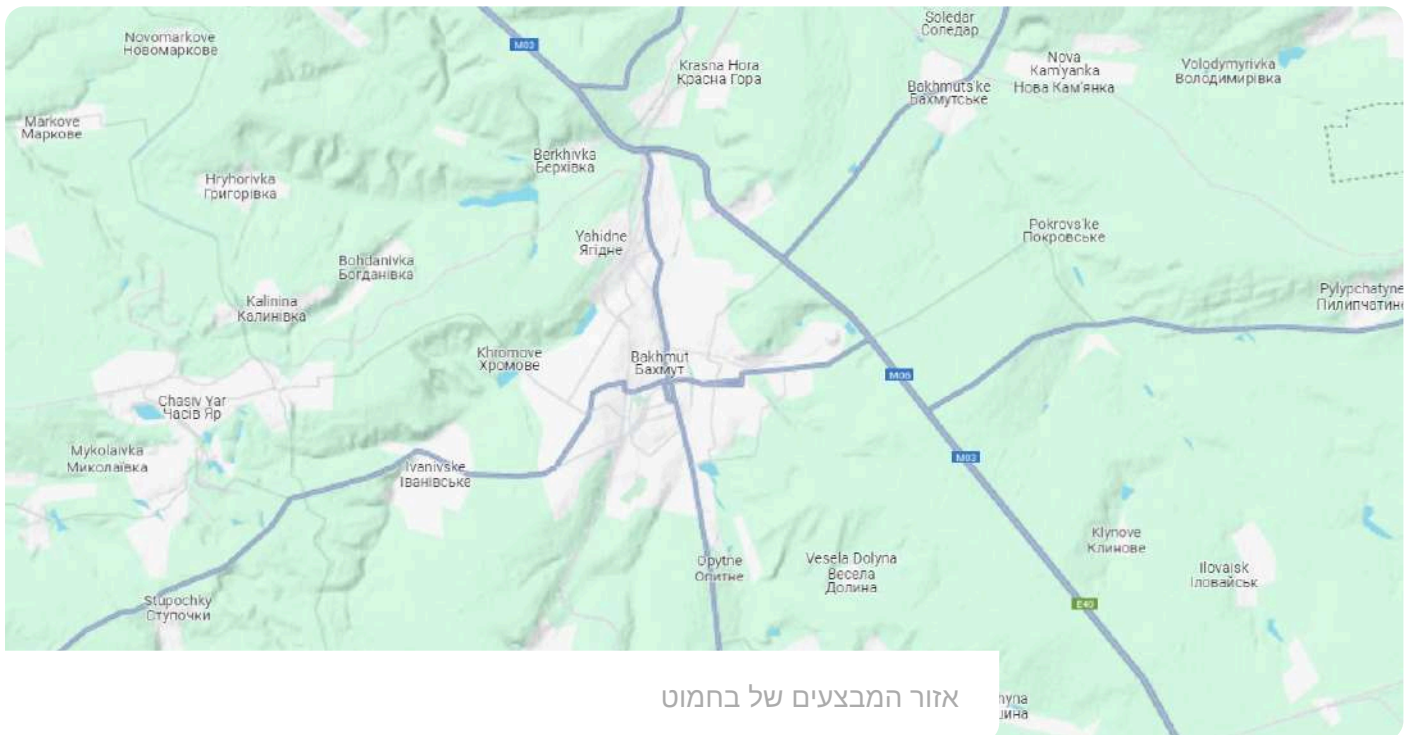
במקביל להתשת הכוחות האוקראיניים בתוך העיר וכדי לבודד את הכוחות הלוחמים, תקף הצבא הרוסי באש את העיירות הסובבות את סוורודונצק במטרה לבודד את גזרות ההגנה האוקראינית. כמו כן, כדי לשחוק את רוח התושבים פגע הצבא הרוסי בתשתיות חשובות של העיר ותושביה.¹⁷ השיטה הרוסית של שחיקה על ידי אש והתקפות של כוחות משולבים מתמרנים, כולל סיוע קרוב של מסוקי תקיפה, שחקה את הצבא האוקראיני המגן על העיר אולם לא מנעה ממנו לצאת להתקפות נגד, שנועדו לכבוש שטח מחדש, ובמקביל לשחוק את כוחות הצבא הרוסיים בתוך העיר כדי לשחרר חלקים ממנה.¹⁸ כדי למנוע את כיבוש העיר וכדי להחזיר שטחים שנכבשו שילב הצבא האוקראיני בין הגנה נייחת ובין מארבים והתקפות נגד. ואולם השיטה הרוסית של הפעלת כמויות אש לבידוד, ועריכת התקפה קרקעית לכיתור ובידוד הגזרות השונות בתוך העיר, הובילה לכיבושה. הצבא האוקראיני לא יכול היה לעמוד מול כמות האש וכוח האדם הרוסי. המטה הכללי האוקראיני

הבין שאין טעם בשחיקת הכוחות בהגנה על העיר, וב־24 ביוני נסוגו כוחות צבא אוקראינה לעבר ליסיצ'נסק.¹⁹ כך החל הקרב על העיר ליסיצ'נסק.

הצבא הרוסי נקט גם כאן את אותה שיטת התקפה: ניסיון כיתור מדרום, בידוד העיר באש וכיתורה על ידי כוחות שונים. ב־30 ביוני דיווח המטה הכללי האוקראיני שהצבא הרוסי מפגיז את העיר ללא רחם, מנסה לכתר אותה ואת פרבריה השונים ובמקביל מתחיל להשתלט על חלקים ממנה. הצבא האוקראיני נלחם מתוך העמדות שלו בעיר והצליח להדוף את האויב.²⁰ במקום תמרונים צוותי הקרב הגדודיים נרתמו למהלך מתגייסים מהרפובליקה של לוגנסק והרפובליקה של דונייצק, הסתערו קדימה, התכתשו ואילצו את האוקראינים לחשוף את עמדותיהם שזוהו על ידי חיילי סיור רוסיים ועברו לתותחים מדויקים ולהתקפה ארטילרית כבדה. התהליך היה איטי והסב אבדות רבות לשני הצדדים.²¹ בשלב זה של הלחימה מיצתה אוקראינה את מרבית התחמושת הארטילרית וניצבה בכך בפני האתגר הגדול ביותר שלה, נוסף על אובדן הציוד הנרחב. הציוד מכוחות המערב הגיע אך בכמויות קטנות, והייתה בעיה עם אספקת הציוד הכבד. בעקבות זאת, בשלב זה הצליחה רוסיה להשיג עליונות בתחמושת שהובילה לעליונות באש.²²

לסיכום המערכה בסוורודונצק ובליסיצ'נסק ניסה הצבא הרוסי לכתר את העיר ולפעול במקביל בשטחים הסובבים את הערים ובתוכם. ניתן להעריך שהניסיון לבצע איגוף עמוק היה כדי לכתר את העיר ולהעמיד את מפקדי הצבא האוקראיני בדילמה בין נסיגה ובין השמדת הכוח שבעיר. מאחר שהצליחה לא הצליחה חזר הצבא הרוסי לשיטה ולתו"ל המוכר לו: ניצול היתרון של צבא רוסיה באש ובכוח אדם על מנת להתיש את מגיני העיר כדי שייסוגו או ייהרגו. מכיוון שנסיגה זאת לא התרחשה נלחם הצבא האוקראיני על העיר מתוכה ועל השטחים בסביבותיה בסדרה של מתקפות נגד. בכך נוצרה שחיקה הדרגתית שהסתיימה בכיבוש העיר על ידי צבא רוסיה. ניתן לראות ששני הצדדים ניסו לעמוד במטרה האסטרטגית והמערכתית שכנראה הוצבה להם אך במחיר יקר.

ההתקפה הרוסית באזור נגמרה עם כיבוש העיר ליסיצ'נסק ב־3 ביולי. השחיקה והמחסור בכוח אדם זמין הובילו לכך שצבא רוסיה לא יכול היה להמשיך את המומנטום ההתקפי חוץ מבאזור אחד, סביב העיר בחמוט.

הלחימה בבחמוט (יולי 2022–אוקטובר 2023) בית מטבחיים של שני הצדדים²³

העיר בחמוט משמשת צומת דרכים מרכזי באזור דונייצק, מכיוון שדרכה עוברים שני כבישים ראשיים (M3 ו־H20). נוסף על כך היא צומת דרכים לרכבות, ומחברת בין מזרח אוקראינה למערבה. מבחינה טופוגרפית העיר שוכנת בעמק, וסביבה גבעות ששולטות על העיר באש ובתצפית על העיר עצמה.

במהלך מאי-יולי 2022 הפגיז הצבא הרוסי את בחמוט וסביבותיה, כחלק מהמאמץ הכללי לכבוש את סוורודונצק וליסיצ'נסק. ההפגזה נועדה כנראה לרתק את הכוחות האוקראיניים, ולבחון את ההגנות באזור.

הצבא הרוסי פגע בצירים המחברים בין הערים לבחמוט, ותקף באש כדי לרכז את ההגנה האוקראינית באזור בחמוט.²⁴

במקביל הוא כבש את העיר פופאסנה, מה שאפשר לו לקרב את הארטילריה לטווח שמאפשר תקיפה באש של בחמוט מצפון. במהלך אפריל סיימו הכוחות הרוסיים את הכנותיהם, והתקפה על העיר החלה בהפגזות רוסיות.²⁵ ב-1 באוגוסט 2022 החלו כוחות שכירי החרב של חברת וגנר (Wagner PMC) בהתקפה שנועדה לטהר ולכבוש את העיר. במקביל הסיט הצבא הרוסי מכוחותיו ללחימה בתוך העיר. ב-8 בפברואר 2023 פרס ארבע חטיבות: כוח וגנר, שני רגימנטים צנחנים וחטיבת חי"ר ממוכן.²⁶

באמצע מרס, עיקר הכוחות שהשתתפו בקרב על העיר היו שכירי החרב, ומצפון ומדרום לעיר פעלו כוחות צבא רוסיה על מנת לכתר את העיר ולהשתלט על צירי התנועה המרכזיים סביבה.²⁷ הרכב הכוח השונה, צבא לעומת וגנר, והמשימות השונות, כיתור לעומת כיבוש העיר, מעידים על המקום שבו מתרכז המאמץ העיקרי הרוסי – הפריפריה של העיר בחמוט ולא העיר עצמה. נוסף על כך, הרכב הכוח מראה שהצבא הרוסי מוכן לקבל שיעורי שחיקה גבוהים בכוח התוקף את העיר כל עוד הוא מורכב משכירי חרב, וכל עוד הוא שוחק את הכוח האוקראיני שנשלח להגן בעיר ובסביבותיה. הכיתור הרוסי נעשה לא על ידי כיבוש הצירים עצמם אלא באמצעות השגת שליטה מבצעית עליהם, כדי למנוע מאספקה וכוח אדם להיכנס ולאפשר את המשך הלחימה בה, ולמנוע את נסיגת הכוחות האוקראיניים ממנה.²⁸

הרעיון המערכתי של צבא רוסיה לכיבוש האזור והעיר כלל ככל הנראה התקפה חזיתית על העיר, ובמקביל – תקיפת יישובים ועיירות בצפון העיר ובדרומה במטרה לכתרה מצפון ומדרום ולאפשר ניצול הצלחה מזרחה. היעד היה לכתר את הכוח האוקראיני שנמצא בעיר ובסביבותיה. כמה גרסאות בנוגע לאופן שבו כוח ואגנר נלחם: לפי הכתב האוקראיני יורי בוטוסוב, השיטה של ואגנר לטיהור ולכיבוש קווי ההגנה כללה שלושה שלבים:

1. התקדמות באור יום לנקודות הזינוק;

2. ניצול הקרקע כדי להגיע באופן חשאי לקווי החפירות;

3. טיהור החפירות.

הסיוע הקרוב לכוח מבוסס על מודיעין חזותי שאוסף רחפן שמכווין תותחי 152 מ"מ, מרגמות או מקלע רימונים 40 מ"מ (AGS). לדעת בוטוסוב, הסיבה שווגנר מצליחים להתקדם לאט אבל בהתמדה נובעת מהעובדה שחיהם זולים ושיש הרבה מהם.²⁹

לפי כמה מהפרשנים והקצינים האוקראינים, שיטת הלחימה של שכירי החרב היא התקדמות בתוך העיר של כוחות חי"ר שנועדו לגלות את מיקומי האש של האויב. לאחר ההיתקלות בין הכוח האוקראיני לרוסי, האחרון מפעיל את האש שלו לעבר מקורות הירי.³⁰ לפי קופמן, שביקר בבחמוט במהלך פברואר 2023, וגנר עובדים בצורה שיטתית יותר. היא כוללת יחידות פריצה בנות 60–70 חיילים, שנועדו להבקיע חורים במערך ההגנה האוקראיני לאחר הפגזה מכינה שנועדה לשחוק ולפגוע בו.³¹ שינוי ארגון הכוח של צבא רוסיה הוא לקח מתוך הלחימה הרוסית בעיר האוקראינית והלדר (Vuhledar), והוא כולל מעבר מניסיון פריצה של צוותי קרב לפריצה שבה מעורבים שתי מחלקות סער; צוות כטמ"ם או רחפן; יחידת חי"ר ממוכן; מחלקת סיוע קרוב; מחלקת סיוע ארטילרי – כנראה לצורך הכוונת אש; כיתת עתודה; כיתת פינוי רפואי.³²

קצין מילואים אוקראיני שמפרסם ניתוחים בטוויטר תחת היוזר Tatarigami_UA@ מציג את שיטת כיבוש היעד המבוצר, בפאתי העיר ובעיר עצמה, על ידי אנשי וגנר: כוח סיור מגלה את מיקום הכוח האוקראיני ואת הרכבו; הכנה ארטילרית – מרגמות; תותחים; רקטות (במקרה הצורך). מטרת ההכנה לשחוק את האויב, ולאפשר לכוחות הסער להתקדם ללא התנגדות בשטחי ההשמדה. ההכנה הארטילרית יכולה להימשך ימים או שעות.

התקפה של יחידות סער שהרכבן וצידן משתנה בהתאם למיקום האויב וליכולותיו. "הבעיה הרוסית", כפי שהוא מגדיר אותה, היא חוסר אחידות ברמת הביצוע של היחידות, שנובע ממשך ההכשרה של המגויסים ומאיכות הפיקוד על יחידות אלה. לדידו, ההבדל העיקרי בין לוחמי וגנר ובין כוחות צבא רוסיה הוא החופש היחסי שיש למפקדי הראשונים, שאינם מוגבלים לתורת הלחימה הרוסית אלא חופשיים יותר במציאת פתרונות לבעיות מבצעיות שבהן הם נתקלים.

האסטרטגיה האוקראינית וההישגים המבצעיים שצבאה נדרש להם יוצרים לו שלוש בעיות עיקריות: ראשית, הכוחות בעיר עצמה ובסביבתה הקרובה נמצאים בסכנת כיתור – במהלך מרס הצבא הרוסי התקדם באגפים

הצפוני והדרומי של העיר, וכיום הוא יכול לאיים באש על צירי האספקה לתוך העיר. מדובר בצירים אשר, במקרה הצורך, ישמשו כצירי הפינוי של הכוחות האוקראיניים מחוץ לעיר.³³

כך נדמה שהצבא האוקראיני לא הסתגל לשינוי הרוסי. שנית, הצבא הרוסי מתקיף בכמה מקומות בו בזמן. ההתקפות הרוסיות מתמקדות באזור דונבס וצפון לוגהנסק. התקפות אלה יכולות להתפתח לרעת האוקראינים, ולהגדיל את השחיקה של הצבא האוקראיני באופן שישבש את ההכנות שלו למתקפת הנגד העתידית. שלישית, השחיקה שכוחות צבא אוקראינה עוברים בעיר גדולה גם היא, וכוללת את החיילים והמפקדים המנוסים יותר של הצבא.³⁴

מהצד האוקראיני, החשיבות הסמלית של העיר עולה ככל שעובר הזמן. במהלך ביקורו של נשיא אוקראינה, ולדימיר זלנסקי, בווינגטון הוא אמר שבחמוט מסמלת את ההתנגדות האוקראינית לפלישה הרוסית.³⁵ השינוי בחשיבותה של העיר מבחינת הממשל והצבא האוקראיני בא לידי ביטוי בכמות הכוחות שהצבא האוקראיני מטיל עליה. ב־27 באוגוסט 2021 פרס הצבא האוקראיני שלוש חטיבות חי"ר ממוכן באזור: אחת בתוך העיר, שנייה באזור סולדר (צפונית לבחמוט) ושלישית מדרום לעיר.³⁶ במהלך פברואר ומרס הוצבו בבחמוט וסביבותיה כשבע חטיבות של צבא אוקראינה, בתמהיל משתנה של חטיבות חי"ר ממוכן, חטיבות סער (צנחנים וסער אוויר) וחטיבות הגנה מקומית.³⁷ המשימה של כל אחד מהכוחות שונה: הכוחות בעיר, בסדר גודל של שלוש חטיבות, נועדו לשחוק ולעצור את הכוחות הרוסיים שמנסים לכבוש את העיר; הכוחות שפועלים בפריפריה, בין שתיים לחמש חטיבות סך הכול, פרוסות מצפון ומדרום לעיר כדי להשהות את הכיתור הרוסי ולהדוף אותו בסופו של דבר.

המטרה הפוליטית שהוצבה לצבא אוקראינה, הובילה לשינוי ההישג המבצעי שנדרש מהכוח האוקראיני בבחמוט וסביבותיה. בתחילת המערכה היה נדמה שההישג המבצעי הנדרש מהכוחות האוקראיניים היה לשחוק את הצבא הרוסי, כדי לאפשר הכנת קו הגנה למצב שבו הכוחות ייסוגו מהעיר. ואולם ככל שחולף הזמן והחשיבות הפוליטית של העיר עולה, ההישג המבצעי המבוקש הופך להיות מניעת כיבוש העיר באמצעות שחיקת הצבא הרוסי. נוסף על כך, המטרה היא לאפשר תנאים טובים יותר להתקפת הנגד האוקראינית על ידי קיבוע הצבא הרוסי לאזור בחמוט, ולבסוף – לאפשר לצבא אוקראינה להכין את העתודות והמילואים שלו למתקפת הנגד העתידה לבוא.³⁸

הטקטיקה שנוקט הצבא האוקראיני בתוך העיר, וכנראה באזור דונבס כולו, מורכבת מהרכיבים האלה: סיוור; תיעול הכוח הרוסי על ידי מיקוש או מטענים; הסתמכות על מערכים מבוצרים, חפירות או מבנים; מארבי נ"ט; הפעלת אש מנגד; מלכוד בתים; מתקפות נגד מקומיות.

השיטה האוקראינית היא שילוב של הגנה ניידת והגנה קשיחה. נדמה כי הפיקוד בתוך העיר נכון להפסיד שטח, ולקנות זמן למנוחה של החיילים או יציאה למתקפת נגד מקומית. עקב כך הוא יכול לבחור את הזמן ואת המיקום שבו יצא למתקפת נגד.³⁹ ואולם שיטה זו לא הצליחה למנוע את התקדמות הצבא הרוסי בשל היתרון הרוסי בכוח אדם שניתן להטילו למערכה ללא התחשבות בכמות האבדות.

כוחות פרוֹרוסיים נעים בחורבות ליסיצ'נסק

בתחילת מאי 2023 החלה מתקפת הנגד האוקראינית על מרחב בחמוט. המתקפה הגיעה בעיתוי שבו יחסי הצבא הרוסי ומנהל חברת וגנר יבגני פרוגוז'ין היו בשיא המתיחות, בשל טענתו שהוא וכוחותיו אינם מקבלים

את התחמושת והציוד שהם זקוקים בקרב על בחמוט. המטרה של מתקפת הנגד הייתה לכתר את הצבא הרוסי שנמצא בתוך העיר, ולהציב בפני המפקדים הרוסיים דילמה בין השמדת הכוח בתוך העיר ובין נסיגה ממנה. מפקד כוחות היבשה של צבא אוקראינה, גנרל אולכסנדר סירסקי, טען שהפריסה הרוסית דומה לקשת ולכן הצבא האוקראיני יכול להשתמש בפריסה זו לטובתו.⁴⁰ הרעיון המבצעי האוקראיני לכתר את העיר הסיט את תשומת הלב של שני הצבאות מהלחימה בתוך העיר ללחימה בפריפריה שלה.

במהלך מאי החל הצבא האוקראיני לכבוש שטחים שהיו בשליטת צבא רוסיה, כאשר ההתקפה האוקראינית הראשונית כוונה לעבר צפון מזרח. ב־21 במאי כבשו לוחמי וגנר את העיר.⁴¹ ב־5 ביוני החל הצבא האוקראיני מתקפת נגד נוספת, וביומה הראשון הצליח לכבוש בין 200–1,600 מטר.⁴² דובר צבא אוקראינה טען שהרוסים נכנסו לתוך "המלכודת של בחמוט",⁴³ ובמהלך יוני טען שהכוחות האוקראיניים ישחררו את השטחים שהצבא הרוסי כבש באזור בחמוט.⁴⁴ במהלך יוני-ספטמבר ערכו שני הצבאות סדרה של התקפות כדי לכבוש את השטח השולט על העיר, שנתפס על ידי שני הצדדים כחיוני לשליטה על העיר ולהכנעת הכוח היריב. במהלך החודשים הללו הצליח הצבא האוקראיני להדוף את כוחות צבא רוסיה, ולהשתלט חזרה על חלק מהכפרים שמסביב לעיר. עד תחילת אוקטובר הצליח הצבא האוקראיני להדוף את הרוסים מהשטח הגבוה שמסביב לעיר.⁴⁵

ואולם בתחילת אוקטובר יצא הצבא הרוסי למתקפה באזור בחמוט. הסיבה לשינוי המומנטום כפולה: ראשית, בעיות באספקה ובלוגיסטיקה, שחלקן נבעו מהעובדה שהצבא הרוסי עדיין שלט באש על הדרכים שמובילות לעיר. נוסף על כך, מדינות המערב שסיפקו את מרבית התחמושת והאמל"ח לצבא אוקראינה הגיעו לקווים האדומים שלהם מבחינת מוכנותם למלחמה. יתרה מכך, בשל קצב הירי הגבוה של הצבא האוקראיני, כ־240 אלף פגזים בחודש, לא הצליחו מדינות המערב לייצר את הכמות הנדרשת. לאחר 7 באוקטובר 2023 הופנה חלק מהמלאי הקיים של ארצות הברית לישראל בשל פרוץ מלחמת "חרבות ברזל" – והפער גדל. רוסיה לעומתם הצליחה, למרות הסנקציות, להגדיל את יכולת ייצור הפגזים שלה ל־125 אלף פגזים בחודש, ובמקביל חתמה עם קוריאה הצפונית על הסכם רכישת כמיליון פגזים ממנה.⁴⁶ שנית, מרכז תשומת הלב של הצבא האוקראיני עבר למערכה על העיר אבדיבקה וסביבותיה, שם הבקיע הצבא הרוסי חלק ממערך ההגנה האוקראיני.⁴⁷ בעיית הייצור של הפגזים, ההבקעה הרוסית באבדיבקה נוסף על השליטה הרוסית באש על דרכי הגישה הובילו את הצבא הרוסי לכבוש מחדש את הכפרים שאיבד במהלך יוני-אוקטובר אותה שנה.

הקרב על בחמוט הפך מקרב בעל משמעות טקטית-מערכתית – למערכה בעלת משמעות אסטרטגית לשני הצדדים. הצבא הרוסי מפגין במהלך המערכה יכולת למידה טקטית ומערכתית על ידי שינוי ההישגים המבצעיים המערכתיים והטקטיים. לעומתו, ואולי בפעם הראשונה במלחמה, המטרה האסטרטגית של ההגנה על בחמוט מובילה את הצבא האוקראיני להשקיע יותר כוחות בעיר על חשבון מקומות אחרים שבהם הצבא הרוסי מפתח גם התקפות. כך, הצבא האוקראיני נתקל בדילמה שבה נתקל הצבא הרוסי במהלך יולי-אוגוסט: על אילו מהמקומות להגן אם אין מספיק תחמושת או כוח אדם להגן על כל מקום?

מערך חפירות בסביבות העיר בחמוט

סיכום

שלוש טענות עולות ממאמר זה: הראשונה, הלחימה בערים אורכת זמן רב מאוד, ודורשת משאבים חומריים ואנושיים גבוהים יותר לנוכח העובדה שאי אפשר להכריע עיר רק על ידי כיבוש פאתיה או כיתורה. הניסיון הרוסי לבצע איגוף עמוק נכשל, בשל הניתוח האוקראיני של דרך הפעולה של צבא רוסיה וניתוח השטח. היחידות הרוסיות נשחקו באותה המידה כמו היחידות האוקראיניות, עקב העקשנות האוקראינית וההבנה ששחיקת הצבא הרוסי תוביל לתנאי פתיחה טובים יותר של מתקפת הנגד האוקראינית. היחידות הפרוסות בערים קיבלו הוראה להגן על כל שעל.

הטענה השנייה, שני הצדדים לומדים במהלך הקרבות, אך בשל השחיקה של כוח האדם והמשאבים ושינויים ביעדים האסטרטגיים המדיניים למידה זו מוגבלת בזמן ובמרחב. רוסיה ואוקראינה למדו והתאימו את האופן שבו מאורגנים הכוחות בקרב, והאופן שבהם הם פועלים. ואולם בשל חוסר ההתחשבות הרוסית באבדות של האסירים שגויסו לחבורת וגנר הם יכלו ליישם את הלקחים בכוחות הרגילים ובכוחות שכירי החרב. הלמידה הטקטית אפשרה לטייב את דרך הפעולה של היחידות השונות, ולאפשר להן להתקדם בעיר על ידי הבקעה של מערך ההגנה האוקראיני.

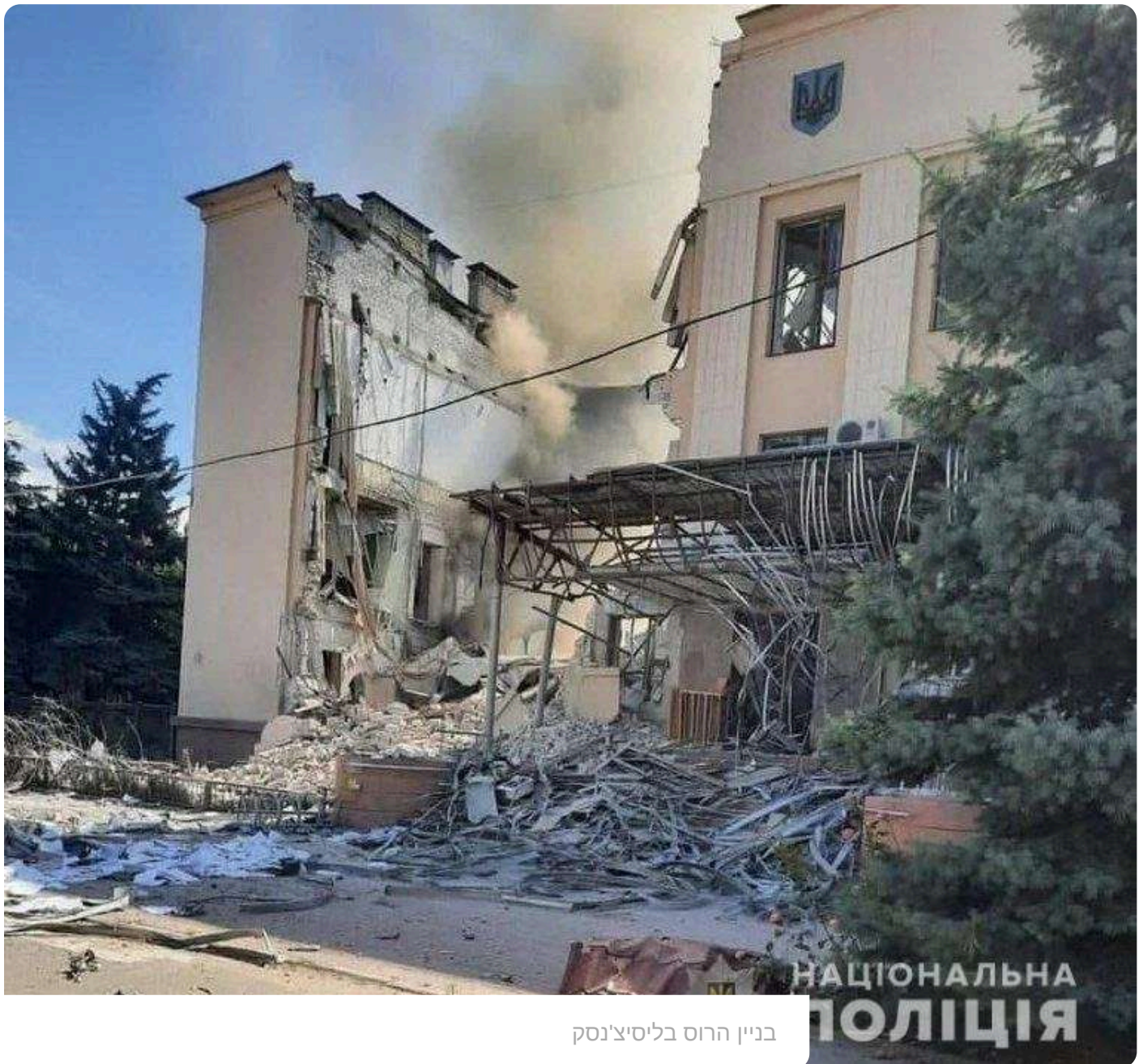
צבא אוקראינה, מנגד, למד והתאים עצמו ללחימה בתוך בחמוט. ואולם הניסיון לכתר את העיר לא צלח בשל בעיות באספקה שלא אפשרו להמשיך את הרציפות וההמשכיות של ההתקפה. כך, הלמידה הטקטית שנעשתה בקרבות בתוך העיר לא השפיעה על התוכנית המערכתית, ולא באה לידי ביטוי בקרבות סביב בחמוט. הטענה השלישית, הלקחים שנלמדו בקרבות ההגנה לא מתאימים דיים לקרבות התקדמות והתקפה.

נוסף על כך, בגלל חוסר התאמה בין ההישג האסטרטגי-מדיני להישג הצבאי נאלץ הפיקוד הצבאי לפעול באופן שנוגד את הבנתו את שדה המערכה והקרבת. בשל כך, כמות הנפגעים עולה ושחיקת המלאים רק גדלה.

שלוש הטענות באות לידי ביטוי בהגנה האוקראינית על הערים השונות. ברגע שהיעד האסטרטגי החדש הוגדר לצבא האוקראיני – הוא נאלץ לפעול לא לפי הבנתו אלא לפי הוראת הדרג המדיני. בשל הרצון לשמור על בחמוט השקיע הצבא האוקראיני משאבים רבים מדי בהגנה על העיר. משאבים אלה, חומריים ואנושיים, עלו לו ביכולת לפעול בחזית אחרת או לעבות את ניסיון ההבקעה בדרום המדינה. יתרה מכך, בשל המחסור ביכולת ייצור הפגזים של אוקראינה ושל המערב והשחיקה שחווה במהלך הקרבות על בחמוט, הצבא הרוסי נמצא בעדיפות בכל הנוגע לכמות התחמושת ולכוח האדם.

בשני מקרי הבוחן שהוצגו נשחקו הצבאות בקרבות בערים ובסביבותיהן הן בהיבט החומרי והן בכוח אדם. הסיבה היא שהלחימה בערים לא הייתה חלק מהתוו"ל של שני הצבאות, וכמו שנלמד במקרים אחרים במלחמה בין רוסיה לאוקראינה – הלחימה ששני הצבאות דמיינו לא תאמה את המציאות בשטח.

המאמר נכתב לפני מלחמת "חרבות ברזל" ועודכן במהלך ינואר 2024 בחלק שנכתב העיר בחמוט. אין לראות קשר ישיר בין הכתוב במאמר ובין לחימת צה"ל בעזה. הכותב רוצה להודות לד"ר עדו הכט, מר שמואל שמואל ומר דוד ליסצוב על עזרתם בכתיבת מאמר זה.

בניין הרוס בליסיצ'נסק

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

להרשמה לערוץ הווטסאפ החדש של "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] להבנתי הם לא התכוונו לכבוש את כל אוקראינה, אלא להחליף את המשטר.
- [2] להרחבה על הקרב על קייב ראו: ברלוביץ', א' (2022, 16 ביוני). על גבורה וטרגדיה – הצנחנים הרוסים בקרב גוסטומל. מערכות; ברלוביץ', א' (2022, 7 ביולי). מה עצר את התמרון היבשתי הרוסי בחודשיים הראשונים למלחמה? מערכות; הכט, ע' וברלוביץ', א' (2022, 28 באפריל). המערכה היבשתית במלחמה באוקראינה. בין הקטבים 37
- [3] צילומי לוויין מסחריים; סרטונים שאזרחים אוקראינים מצלמים בטלפונים ומפיצים; צילומי צמתים; מחקר אוסינטי; מקורות רשמיים שחשודים בהטיה מובנית.
- [4] Nils Adler, N. (2021, January 26). "There's always danger": Preparing for war on Ukraine's front line. Al Jazeera
- [5] Trevelyan, M. & Winning, A. (2022, March 25). Russia states more limited war goal to "liberate" Donbass. Reuters; BBC. (2022, May 26). "Donbas: Why Russia is trying to capture eastern Ukraine". BBC
- [6] Research Program Director in the Russia Studies Program at CNA
- [7] Yaffa, J. (2022, June 7). The Fight to Survive Russia's Onslaught in Eastern Ukraine. The New Yorker
- [8] Schogol, J. (2022, June 13). Russia is hammering Ukraine with; הכט וברלוביץ' (2022, 28 באפריל) up to 60,000 artillery shells and rockets every day. Task and Purpose
- [9] Schogol (2022, June 13)
- [10] України / CinC AF of Ukraine, facebook (2022, August 16) [CAFU/posts/pfbid031eZhgj9XGMJq4C86ysUGdaPAUC1tC8oE27RnSpuc9XQwuVBK4qRqj5fton8pT6vil](https://www.facebook.com/CAFU/posts/pfbid031eZhgj9XGMJq4C86ysUGdaPAUC1tC8oE27RnSpuc9XQwuVBK4qRqj5fton8pT6vil)
- [11] Zabrodskyi, M., Watling, J., Danylyuk, O.V., & and Reynolds, N. (2022, November 30). Preliminary Lessons in Conventional Warfighting from Russia's Invasion of Ukraine: February–July 2022. RUSI, p.37
- [12] Henkin, Y. Facebook (2022, May 12). [/ https://www.facebook.com/707650475/posts/10160516726230476](https://www.facebook.com/707650475/posts/10160516726230476)
- [13] Ibid
- [14] <https://twitter.com/GAvrilingi/status/1525004628835946496?s=20&t=3wjKvYnbOfPqBYhnPZHQVw>
- [15] Olearchyk, R., & Rathbone, J.P. (2022, June 24). Ukrainian troops ordered to retreat from Severodonetsk. Financial Times (June 24, 2022).
- [16] Ynet והסוכנויות (2022, 30 במאי). קרבות בלב סברודונצק: "העיר נהרסה לגמרי"; לברוב מכחיש את השמועות: "פוטין לא חולה". Ynet
- [17] Hird, K., Stepanenko, K., Clark, M.,m & Mappes, G. (2022, June 15). Russian Offensive Campaign Assessment. ISW
- [18] Kramer, A.E. (2022, May 21). Russian forces are attempting another crossing of a river where they suffered a major blow, Ukraine's military says. New York Times; Kramer, A.E. (2022, May 25). A Doomed River Crossing Shows the Perils of Entrapment in the War's East. New York Times; Reuters
- [19] (2022, June 3). Ukraine has retaken about 20% of territory lost in Sievierodonetsk - regional head. Reuters; Devine , K. (2022, May 31). The War in Ukraine Mapped: The battle for the East. Sky news

- Tyshchenko, K. (2022, June 30). Armed Forces of Ukraine repulse Russian attacks on three fronts, but the Lysychansk front is problematic - General Staff report. Ukrayinska Pravda [20]
- https://twitter.com/Volodymyr_D/status/1617613252988370945?s=20&t=_v-rdY9t2_AbyghdsyF5qw ניתוח זה מופיע בדף הטוויטר של ולדימיר דצ'נקו (Volodymyr Dacenko), חוקר בכתב העת Forbes [21]
- Beaumont, P. (2022, June 27). Ukraine's ammunition becomes defining issue in battle for Donbas. The Guardian [22]
- Russia close to encircling Ukraine's Bakhmut after months of fighting. (2023, March 4). CNBC [23]
- Траса Бахмут-Лисичанськ опинилася під обстрілом ворога. (2022, May 24). Мілітарний; "Russians trying to improve tactical position in Bakhmut direction. (2022, June 16). Ukrinorm [24]
- Russians prepare offensive on Siversk, Soledar – General Staff. (2022, July 26). Ukrinorm [25]
- <https://deepstatemap.live/en#11/48.5281/38.1720> [26]
- <https://deepstatemap.live/en#11/48.5645/37.8568>; <https://militaryland.net/news/invasion-day-388-summary> [27]
- Miller, C. (2023, February 2). Battle of Bakhmut nears tipping point as Russia intensifies offensive. FT; Defense Ministry: Wagner Group losing up to 80% of some assault units near Bakhmut. (2023, February 16). The Kyiv Post; Trofimov, Y. (2023, March 5). Russia's Wagner Troops Exhaust Ukrainian Forces in Bakhmut. The Wall Street Journal; Kramer, A.E., & Kurmanaev, A. (2023, March 7). Ukraine Claims Bakhmut Battle Is Wagner's "Last Stand". New York Times [28]
- Бутусов, Ю. (2022, November 24). Тактика "Вагнера": як досягають результатів зеки з тритижневою підготовкою та як їх б'ють?. Sensor Net [29]
- Sommerville, Q. (2023, March 16). Bakhmut: Russian casualties mount but tactics evolve, BBC [30]
- <https://mwi.usma.edu/the-battle-of-bakhmut/> [31]
- Russian Offensive Campaign Assessment. (2023, February 20). ISW [32]
- Extremely tense' as Russians bid to encircle Ukraine's Bakhmut, says commander. (2023, February 28, 2023). ABC Australia; Walker, M. (2023, March 1). Russia Presses Attempt to Encircle Eastern Ukraine's Bakhmut. Wall Street Journal; Russia close to encircling Ukraine's Bakhmut after months of fighting. (2023, March 4). CNBC; Ukraine vows to hold Bakhmut as Russia continues fight to capture the city. (2023, March 6). PBS [33]
- Collett-White, M (2023, March 15). North of Bakhmut, another key battle tests Ukraine's defences. Reuters; [34]
- <https://deepstatemap.live/en#11/48.5645/37.8568>; <https://militaryland.net/news/invasion-day-388-summary> [35]
- Landale, J. (2023, March 9). Ukraine war: Why Bakhmut matters for Russia and Ukraine. BBC [36]
- <https://uawardata.com> [36]
- <https://militaryland.net/news/invasion-day-348-summary>; [37]
- <https://twitter.com/JominiW/status/1620626767366209537?s=20&t=7slnZzdEDDtPFVtfB4eWoA> [37]
- Olearchyk, R., Hall, B., & Rathbone, J.P. (2023, March 9). Military briefing: Ukraine's battle of diminishing returns for Bakhmut. Financial Times; Ukraine says Bakhmut battle is grinding down Russia's best units. (2023, March 11). CNBC; Aggarwal, M. (2023, March 16). Has Ukraine made a big mistake by refusing to retreat from Bakhmut?. NBC News [38]
- Slayton, N. (2023, January 1). Ukraine is using its old tanks as artillery amid trench warfare in Bakhmut. Task and Purpose; Axe, D. (2023, February 21). The Bloody Battle for Bakhmut Offers A Possible [39]

Preview Of How Year Two Of The Ukraine War Will Go. Forbes; Jones, S.G., McCabe, R., & Palmer, A. (2023 February). Ukrainian Innovation in a War of Attrition. CSIS, pp. 3-4

Fornusek, M. (2023. July 20). Syrskiy: Russian forces in Bakhmut “semi-encircled”. The Kyiv Independent [40]

Zeke Miller, Z. (2023, May 21). Zelenskyy says “Bakhmut is only in our hearts” after Russia claims control of Ukrainian city. AP [41]

Bailey, R., Hird, K., Stepanenko, K., Wolkov, N., & Kagan, F.W. (2023, June 5). Russian Offensive Campaign Assessment. ISW [42]

Sachalko, B., & Nuzhnenko, S., & Furlong, R. (2023, May 22). Ukrainian Army Says Russians Walked Into Bakhmut “Trap”. Radio Free Europe [43]

AFU advance in Bakhmut direction, destroy enemy equipment in Luhansk direction – Syrskiy. (2023, June 24). Ukraininform [44]

Query, A. (2023, September 8). Ukraine war latest: Ukraine controls most of Klishchiivka south of Bakhmut, commander says. The Kyiv Independent; Mappes, G., Hird, K., Bailey, R., Harward, C., & Clark, M. (2023, September 9). Russian Offensive Campaign Assessment. ISW; Chernov, M., Hinnant, L. (2023, September 21). “Fighting through hell”. To reclaim Bakhmut, a Ukrainian brigade must first survive the forest. AP [45]

Kyrylenko, O. (2023, September 22). Russian occupiers destroy bridge that bisects Bakhmut. Ukrainska Pravda; Lendon, B., Gigova, R., Pleitgen, F., & Gak, K. (2023, October 4). Western ammo stocks at “bottom of the barrel” as Ukraine war drags on, NATO official warns. CNN; Posaner, J., & Larson, C. (2023, October 23). Ukraine says Israel-Hamas war shows West must ramp up arms production. Politico; Terajima, A. (2023, October 26). As Bakhmut counteroffensive lags, soldiers burnt out from horrors of war. The Kyiv Independent; Posaner, J., Melkozerova, V., Kayali, L., Barigazzi, J., & Larson, C. (2023, November 2). North Korea sends Putin tons of ammo. Europe can’t do the same for Ukraine. Politico [46]

Ukraine updates: Russia taking “active actions” near Bakhmut. (2023, October 30). DW [47]

ההכנה המנטלית ועיצוב הרוח של פעילי הזרוע הצבאית של חמאס לביצוע ג'האד

ד"ר שגיא פולקה, עמית מחקר במרכז משה דיין, אוניברסיטת תל אביב 25.02.2024

חרבות ברזל אמש"ט פיגועי התאבדות פסקי הלכה

כבר ב־1988 הגדירה עצמה חמאס כתנועה שהאסלאם הוא דרכה. משכך, האמונה שזורה בתוכנית הצבאית ואי אפשר לנתק ביניהן. זאת אף על פי שחלקנו הניגשים לסוגיה מנקודת מבט מערבית מנסים לטעון כי האמונה היא התירוץ ולא המהות. אולי אפשר להכריע את חמאס צבאית, אך יש להביא בחשבון כי הרוח שחמאס מייצגת פועמת בליבם של לא מעטים

החוברת שהיא מעין פק"ל נקראת "מאה הטובים בסוגיית מות הקדושים (שהאדה) והג'האד"

בעקבות אירועי 7 באוקטובר נמצא חומר רב ערך בכליהם ועל גופם של פעילי גדודי עז אל־דין אל־קסאם. חומרים אלה נמצאו בשטח העוטף, עוד לפני הכניסה הקרקעית לרצועת עזה. לאחר הכניסה הקרקעית כמובן נמצאו חומרים וממצאים בעלי ערך רב. חלק מן החומרים שנמצאו הם חוברות, ספרונים ודפים שבהם ניתן לחשוף טפח מהאופן שבו חמאס מכשירה את לוחמיה ומעצבת את רוחם כלוחמים. יש בחומרים כדי להסביר את המראות שראינו ביישובי עוטף עזה ב־7 באוקטובר. אפשר אולי למגר את חמאס צבאית, אך אתגר גדול יותר, ואולי אף בלתי אפשרי, הוא לפגוע ברוח זאת. מאמר זה מתבסס על כמה דוגמאות מחומרים חשובים אלה שיש בהם כדי לפתוח צוהר להבנה והכרה של "תרבות ההתנגדות(מקאומה)".

שיח' עבדאללה עזאם, מקור סמכות רב השפעה הן על תפיסת חמאס והן על תפיסה אל־קאעדה והג'האד העולמי בכלל, קבע כי ההכנה (אֶעְדָּאד) לג'האד כמוה כהיטהרות (וְצִיּוּא) לפני קיום תפילה, וכפי שאין תפילה ללא היטהרות אין ג'האד ללא הכנה.¹ במסגרת הכנה זו ייחס עזאם חשיבות רבה להכנה הרוחנית והרעיונית לג'האד. הוא הסביר זאת ב־1940 כמדריך לוחמי הג'האד באפגניסטן מהפלישה הסובייטית לאפגניסטן בסוף שנות ה־70 של המאה ה־20 ועד שנהרג ב־1989: "כאשר אתה לומד את הקראאן הנכבד כאן [באפגניסטן] הרי שאתה מכין את עצמך להועיל ללוחמי הג'האד האפגאנים; כאשר אתה מכין את נפשך באמצעות קימה בלילה לצורכי תפילה (קִיּאם) ובאמצעות צום אתה מכין את עצמך להמשך ארוך בדרך המרה כי הג'האד הוא קשה וכבד. לא ראיתי דבר קשה יותר וכבד יותר מג'האד ולכן אללה, יתגדל, הפך את השכר עליו לעצום ביותר".²

ההכנה המנטלית (אֶל־אֶעְדָּאד אֶל־מַעְנִי) לג'האד משמעה לבנות את הפרט או הקבוצה מבחינת אמונה, הלכה ומחשבה. הכנה זאת מסייעת להולכים בדרך הג'האד לשאת את תלאות הדרך, ארוכה ככל שתהיה. כפי שכתב אחד התאורטיקנים החשובים של הג'האד העולמי, שיח' אבו בציר אל־טֶרְטוּסִי, חלק מהאנשים המקילים ראש בפן המנטלי של ההכנה נופלים בזה אחר זה בתחילת מסע הג'האד או באמצעו, ובבור הקטן ביותר שטומנים להם.³

חסן אל־בנא, מייסד "האחים המוסלמים" ואיש ההטפה (דַאעִיָה) האגדי שלהם, בבואו להציג את עשרת העקרונות שהם התשתית ללוחמי הג'האד במסגרת איגרתו (1940) "איגרת ההוראות (תַעְאֲלִים)", הקדים את עקרון ההבנה (פְהֵם) לעקרון ביצוע הג'האד וההקרבה (תַצְחִיָה). בעקרון ההבנה, הסביר בנא, על פעיל הג'האד להבין את האסלאם כדי שמחשבתו תהיה אסלאמית טהורה והוא יבין לאשורו את האסלאם שלמענו הוא הולך למות על פי עשרים השורשים שקבע בנא באיגרתו.⁴

את חובת ההכנה, הן זו המנטלית והן הצבאית, למדו ארגוני ההתנגדות בראש ובראשונה מן הציווי בקראאן (8:60): "הכינו כוח לקראתם ככל שתוכלו [...]". כמו כן למדו חובה זאת מן הפסוק (9:46): "אילו רצו לצאת למסע, היו מצטיידים לשם כך". על חשיבות ההכנה ניתן ללמוד גם מחוברת שהייתה חלק מ"מזוודת" (אֶל־חֻקְיָה אֶל־תַעְבִּיָה) טיפוח המוטיווציה והגיוס שנמצאה על גופם של פעילי גדודי אל־קסאם.

מדריך להעלאת המורל לפעילי אל־קסאם, גדוד ירושלים

במדריך העלאת המורל (דְלִיל רֶפֶע אֶל־מַעְנִיָאֵת) מחולקות האמירות לפי סיטואציות: טרם הכניסה למערכה, בעת שמישהו מאנשי הכוח נהרג והוא שהיד, בעת שיש פצועים, כאשר יש הצלחה בשדה הקרב ואמירות עידוד (כְלִמַּת תַחְפִּיָּה) ללוחמי גדודי אל־קסאם.

כאשר נהרג לוחם יש במדריך שורה של אמירות עידוד הרוח. למשל ציטוט של פסוק קְרָאֲאִי (2:154): "אל תגידו על הנהרגים למען אללה כי מתים המה. לא, כי חיים הם, ואולם אתם לא תוכלו לשער זאת". רעיון זה כי השהידים חיים בגן העדן מתבטא גם בפסוק הנודע בהקשר זה (3:169): "אל תחשוב כי הנהרגים לשם אללה מתים המה. לא, כי חיים הם, ואצל אללה פרנסתם". השהידים חיים ויש שפירשו כי גופו ונפשו של השהיד עתידיים לשוב לחיים בתחיית המתים, ואז יזכה לגמולו. אמונה נפוצה יותר היא שהשהיד יחזור לחיים מייד לאחר מותו, וכי גמולו יימשך למשך שתי תקופות: מנפילתו בקרב ועד תחיית המתים, ומתחיית המתים ועד לאחרית הימים. לפי אחד הפירושים, הנפשות של השהידים עולות השמימה במישרין, ושם הן שוכנות בגופן

בציטוטי עזאם שנלמדים בזרוע הצבאית של חמאס לומדים הלוחמים כי "אין מנוס מלשאת נשק כדי שהנפש והרוח האנושיות ילוטשו". את דתו של אללה כלומר את האסלאם מבינים באמצעות ג'האד למען אללה ורבים מן המשמעים בקראא'ן, והטקסטים של הנביא מובנים רק בשדה המערכה".¹³

לוחמי גדודי אל־קסאם משננים את קריאתו של עזאם לבני פלסטיין: "הגיעה העת שתכינו את עצמכם למערכה; זאת היא חובה מאת ריבון העולמים, לא מצוות רשות". את החובה הזאת למד עזאם מן הנאמר בקראא'ן (8:60): "הכינו כוח לקראתם ככל שתוכלו [...]". אל תניחו להזדמנות בלי שתנצלו אותה לביצוע הכנה גופנית, רעיונית ורוחנית. חזקו את זיקתכם לאללה וזו המוכנות שלכם, זהו הציוד הטוב ביותר שלכם".¹⁴

מורשת הג'יהאד והאסתשהאד – ספרון "בואו אל הג'יהאד"

במבוא לספרון זה שהוא חלק ממוזודת גיוס הרוח לפעילי הג'יהאד נכתב: "מילות העמודים הללו מוקדשות לבעלי הלבבות החזקים [...] כיוון שמוגי הלב (ג'יבנאא') לא ישיבו את מולדותינו, לא יבנו פאר ולא ישימו ניצחון. אלא יהיו רק לעול על הלוחמים, נטל על לוחמי הג'יהאד ולו ישבו עם הנשארים מאחור יקלו על הלוחמים".¹⁵ בתחילת הספרון, שהוא מעין פק"ל לוחם בגדודי אל-קסאם, מוסבר כי: "אנו איננו מתאמנים כדי להתאמן, אלא אנו מתאמנים כדי להילחם ונלחמים כדי לנצח, ומנצחים כדי להניף את דגל 'אין אל מבלעדי אללה' מעל חומות ירושלים".

הספרון מרכז את מורשת הקרב המוסלמית לאורך הדורות מן האסלאם הקלאסי ועד ימינו, ולצד הסיפורים מובאות מסקנות ללוחם של היום. למשל מופיע בספרון סיפור קרב נהאונד (642 לספירה) מתקופת ח'ליפותו של עמר בן אל-ח'טאב. מערכה זו הייתה אחת המכריעות של המוסלמים נגד הפרסים הסאסנים. המוסלמים בהנהגת אל-נעמאן בן מִקְרֵן גברו על הפרסים. כאשר באו לבשר לעמר על הניצחון סיפרו לו כי מוסלמים רבים נהרגו בקרב. חלק משמות ההרוגים עמר לא הכיר, ובהקשר זה אמר: "לא מזיק להם [להרוגים] שעמר אינו מכירם אך אללה מכירם".¹⁶ בהקשר זה יש פנייה ללוחם גדודי אל-קסאם עם מסקנה: "כל עוד ריבונך יודע על הג'יהאד שלך ועל המאמץ (אג'תהאד) שלך ומכיר את יכולותיך ואת אפשרויותיך ויודע שאתה הוא שעשית ולולא מאמצך, אחרי חסדו של אללה, לא היה מושג ההישג, אין זה מזיק לך שלא יודע על כך מפקד הגדוד שלך, מפקד החטיבה שלך או הרמטכ"ל".

עצות לפעילים הצבאיים מאנשי הדת המוסלמים שהיו גם פעילי ג'יהאד

אחד הנדבכים לבניית רוח הלחימה של פעילי גדודי אל-קסאם הוא להביא בפניהם עצות מאנשי דת (עלמאא') בעבר, שהייחודיות שלהם היא שהם היו לא רק אנשי ידע (עלם) אלא גם אנשי מעש (עמל). פרק זה בספרון נפתח בציטוט דבריו של עזאם: "חיי האומה קשורים בדיו של אנשי הדת ובדיו של השיידים. מה יפה שנכתוב את ההיסטוריה של האומה בדיו של המלומד ובדמו, וכך תהפוך מפת ההיסטוריה האסלאמית צבועה בשני קווים: אחד שחור והוא מה שכתב המלומד בדיו עטו, והשני אדום והוא מה שכתב השייד בדמו. יפה יותר מזה הוא שְהִיד תהיה אחת והנוצה אחת, כלומר ידו של המלומד אשר משקיעה את הדיו ומניעה את העט תהיה אותה היד אשר שופכת את הדם ומניעה את האומה. באותה המידה שיתרבה מספר אנשי הדת השיידים כך גם יקיצו הדורות משנתם, מאובדנם ומתרדמתם".¹⁷

דמות נוספת שמייצגת את השילוב בין הוראת הידע הדתי והג'יהאד בפועל הוא נזאר ריאן, מי שנחשב אבי שיטת "המגן החי" בעזה. ריאן מג'באליא היה מרצה לשריעה באוניברסיטה האסלאמית בעזה, לצד היותו פעיל בגדודי אל-קסאם. הוא סוכל בביתו ב-2009 במבצע "עופרת יצוקה". בספרון הוא מתואר כ"נזיר בשעות היום ופרש בלילה" (ראהב אל-נהאר, פארס אל-ליל).¹⁸ מובאת ציטטה מתוך צוואתו "אני מצווה על מי שקורא את המלים הללו להמשיך את הג'יהאד למען אללה ולא להיכנע לפתרונות חסרי הערך, שכן ארצנו היא פקדון (אמאנה) בצווארנו; אסור לנו לוותר רגע אחד על אופציית הג'יהאד". על הלומדים שריעה ציווה ריאן לקרוא את הקראאן ולהבין את פסוקיו, במיוחד את סורת אל-אנפאל, המלקוח (8) ואת סורת אל-תנזיח, החזרה בתשובה (9), ופרקים ופסוקים נוספים המדרבנים לקיום ג'יהאד למען אללה.¹⁹

מקום נכבד מוקדש בספרון לשיח' אחמד יאסין, מייסד תנועת חמאס. גדודי אל-קסאם מבקשים ללמד את לוחמי הג'יהאד לקחים שלימד יאסין את חייליו. למשל מצוטט אחד המשפטים שאמר: "המנהיגים הצבאיים המוסלמים בגדודי עז אל-דין אל-קסאם הם אמינים ונקיים, הם התחייבו למוות ולאסתשהאד ואינם מבקשים מן העולם הזה לא כיסא ולא אינטרס, לא שלל ולא רכוש". בעקבות מסר זה של יאסין יש פנייה בספרון למנהיגי אל-קסאם לדבוק בציווי זה של יאסין, ולא להפליג במימי העולם הזה פן יטבעו.

"אנו מבקשים את האסתשהאד (מות הקדושים). איננו שוקדים על החיים האלה. החיים האלה [בעולם הזה] חסרי ערך וזולים. אנו שואפים לחיי הנצח [בעולם הבא]. תמונה המופיעה בספרון 'חַי' עֵלָא אַלְג'הָאד' שבידי פעילי גדודי אל־קסאם (עמוד 91)

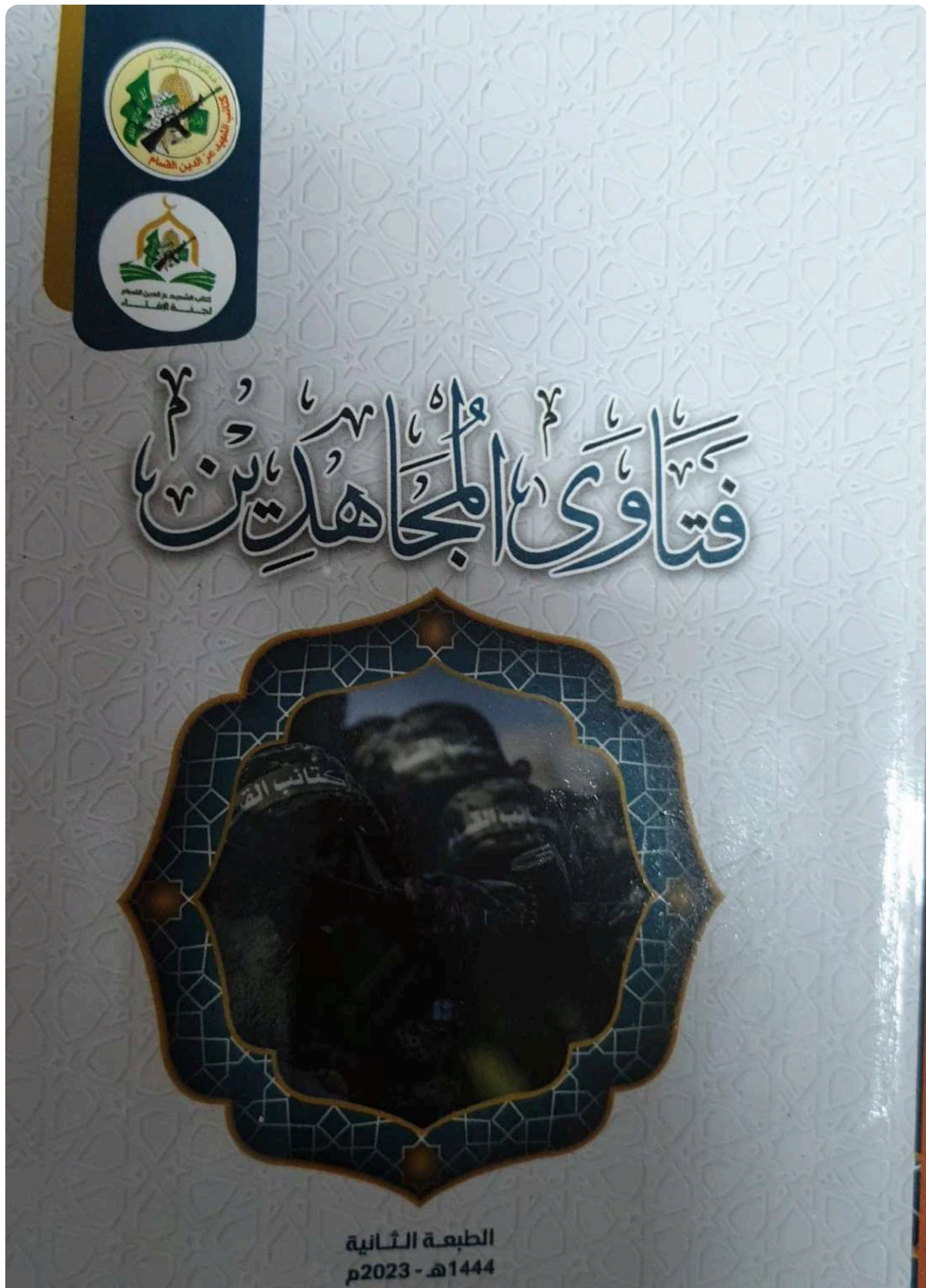
בספרון שמחזיקים פעילי הג'האד מחזירים אותם ליום שבו סוכל יאסין (22 במרס 2004) "בשבוע האחרון של חייו הוא היה חולה מאוד והרופאים חזו כי הוא יחיה לא יותר משבוע, אך אלה בחר בו להיות שהיד", ומתוארות הפעולות שעשה לפני שסוכל: בלילה שלפני קם באשמורת השלישית כדי לבצע את קיאם אל־לִיִּל, תפילת הרשות של הלילה. הוא אכל את הארוחה הקלה (סחור) שלפני צום יום שני שהוא צום רשות. התפלל את תפילת השחר (צֵלָאֵת אַל־פְּג'ר) בציבור (צֵלָאֵת אַל־ג'מָאעָה) ויצא מן המסגד. "אז פגשו אותו שלושה טילים, לא, פגשו אותו שחורות העין והעבירו אותו למשכן השמחה (דָאֵר אַל־חָבּוּר וְאַל־סְרּוּר) הלא הוא גן העדן".

פסקי ההלכה ללוחמי הג'האד

בספר זה יש ריכוז של תשובות הלכתיות ללוחמי הג'האד. התשובות נוגעות לקיום מצוות על ידי לוחמי הג'האד שמטבע הדברים זקוקים להקלות בקיום מצוות כמו תפילה וצום מכורך נסיבות הקרב. בספר יש תשובות הלכתיות רבות בנוגע לדיני המלחמה באסלאם וסוגיות המטרידות את פעילי הג'האד בזמן הלחימה. בספר מובאות שאלות הלכתיות ששאלו פעילי ג'האד, ואנשי "ועדת פסיקת ההלכה (אֶפְתָּאָה) בגדודי אל־קסאם" השיבו עליהן. במבוא לספר מוסבר כי לוחמי הג'האד חולקים עם כל המוסלמים את הפסיקות ההלכתיות, אך בסוגיות מסוימות יש פסיקה ייחודית ללוחמי הג'האד, שלגביהם חל הכלל ההלכתי: "הקושי מביא הקלה [בפסיקה]". עיון בפסיקות שעניינן סוגיות ג'האדיות יכול לשפוך אור על סוגיות הלכתיות הנוגעות לדרכי הלחימה של גדודי אל־קסאם. למשל אחת השאלות היא מה דין לקיחת חיילות מצבא האויב בשבי, ומה הדין של נגיעה לא במתכוון בהן בשעת האחיזה בהן וקשירתן פן תתנגדנה או תברחנה.

התשובה לשאלה זו היא כי לקיחה בשבי של חיילות, כמו חיילים, היא מעשה ג'האד עצום, שכן אולי יהיה אפשר לפדות באמצעותם אסירים ואסירות הכלואים בבתי הכלא בישראל. אין פסול שלוחם הג'האד יבצע נגיעה בחיילת בתנאי שהיא הכרחית. אך מופנית אזהרה לפעיל גדודי אל־קסאם לגלות זהירות שהחיילת לא תוליך שולל את לוחם הג'האד ותפתה אותו, שכן הן "ערמומיות, מפתות, לוחמות". כמו כן נאמר כי החיילת "עלולה לעורר את פעיל הג'האד כדי להיחלץ ממנו ולברוח [...] ועלולה להשחית את דתו". באותה התשובה נאמר גם כי לעיתים נזקק לוחם הג'האד להפשיט את הבגדים או את חלקם מעל החיילים והחיילות, משום שהאויב טומן בלבוש חייליו מכשירי מעקב. לכן ניתן היתר בעת צורך דוחק להפשיט מעל השבויים את בגדיהם.²⁰

אחת השאלות ההלכתיות בספר היא בנוגע לדין ההתעללות בגופות (תַמְתִּיִּל) האויב כמידה כנגד מידה (אֶל־מַעֲמֵלָה בְּאֶל־מַתִּיל), כלומר אם האויב התעלל בגופות המוסלמים. התשובה שניתנה היא כי אסור להתעלל בגופות האויב. העיקרון של מידה כנגד מידה חל רק בדברים שהאסלאם התיר, ולא בנוגע לדברים שאסור או מנע. למשל אסור למוסלמים לעשות מעשה זימה בנשות האויב, אף אם האויב עשה זאת לנשות המוסלמים. כמו כן אסור לבצע משכב זכר כמעשה אנשי לוט בגברים בצבא האויב, אף אם האויב העז לעשות זאת בגברים מוסלמים. טיעון נוסף שהועלה בפסיקה זאת נגד השימוש בהתעללות בגופות הוא כי הדבר אינו מביא תועלת למוסלמים. ההתעללות בגופות עומדת בסתירה עם רחמי ההטפה (דְּעָה), והדבר גורם לסלידה מן האסלאם.

כריכת ספר שיצא בגדודי אל-קסאם ב־2023 בשם פסקי הלכה ללוחמי הג'האד

עשרת העקרונות שקבע חסן אל-בנא לשבועת האמונים ל"אחים המוסלמים" אומצו על ידי פעילי הג'האד של הזרוע הצבאית של חמאס. בעקרונות אלה קודם עקרון ההבנה של האסלאם לג'האד ולהקרבה. בתהליך עיצוב רוח הלוחם בזרוע הצבאית אימצו את הגישה של בנא ועזאם, ולפיה הרוח האנושית זקוקה למזון כפי שהקיבה זקוקה למזון. כפי שאת הקיבה ממלאים באוכל את הרוח מטעינים באמונה, וכפי שאמר עזאם: "הסוג המשובח ביותר של מזון לרוח האנושית הוא מזון הג'האד".

כבר ב־1988 הגדירה עצמה חמאס כתנועה שהאסלאם הוא דרכה, ממנו היא שואבת את רעיונותיה ומושגיה ואת השקפתה על היקום, החיים והאדם. אל האסלאם היא פונה למשפט בכל אורחותיה, וממנו היא מבקשת השראה כדי להדריך את צעדיה. תפיסה זאת משתקפת היטב בחומרים של הגיוס הנפשי של רוח הלוחמים בחמאס כפי שהוצגו בחלקם במאמר זה. אולי אפשר להכריע את חמאס צבאית, אך יש להביא בחשבון כי הרוח שחמאס מייצגת פועמת בליבם של לא מעטים.

מבחינת הזרוע הצבאית של חמאס, האמונה שזורה בתוכנית הצבאית ואי אפשר לנתק ביניהן. זאת אף על פי שחלקנו הניגשים לסוגיה מנקודת מבט מערבית מנסים לטעון כי האמונה היא התירוץ ולא המהות. גישה שכזאת יש בה כדי להעיד על יהירות מחשבתית וזלזול באויב מה שעלול לגרום להירדמות בשמירה, כפי שראינו ב־7 באוקטובר.

להרשמה לערוץ הווטסאפ החדש של "מערכות" לחצו כאן

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] מליח, א' ושאלו ש' (2009). על השיח' עבד אללה עזאם מכאבול לירושלים: אל-קאעידה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני. מטרף; מליח, א', (2010). עבדאללה עזאם והשפעת משנתו הרעיונית על תפיסת הג'האד והאסתשהאד של אל-קאעדה וחמא"ס. צבא ואסטרטגיה. כרך 2 (גיליון 2), עמ' 65–77. Hegghammer, T. (2020). *Caravan – Abdallah Azzam And The Rise of Global Jihad* Cambridge: Cambridge University Press
- [2] עזאם, ע'. מקדמה פי אל-הג'רה ואל-אעדאד: <http://tinyurl.com/3553rhh8>, עמ' 21
- [3] אל-מנעם, ע' (2013). מצטפא חלימה (אבו בציר אל-טרטוסי) רסא'ל פי אל-אעדאד ואל-ג'האד. עמ' 3
- [4] אל-בנא, ח' (1992). מג'מועת רסא'ל אל-אמאם אל-שהיד חסן אל-בנא. דאר אל-תוזיע ואל-נשר אל-אסלאמיה, עמ' 356–357; ברק, א' (2021). האסלאם הוא בשורתנו והג'האד דרכנו. מערכות
- [5] אל-צאבוני, אל-תפאסיר, צ' (1981). דאר אל-קראאין אל-כרים. מהד' 4. כרך 1, עמ' 243–244; קולברג, א'. מות קדושים והקרבה עצמית באסלאם הקלסי. פעמים גיליון 75 (אביב תשנ"ח), עמ' 11–14
- [6] מא מן מכלום יכלם פי סביל אללה אללא ג'א'א יום אלקיאמה וכלמה ידמא, אללון לון דם, ואריח ריח מסכ
- [7] בורכת אלסואעד אללתי חמת תרבת אלוטן וחפטי' אלארץ' ואלערץ' ואלמקדסאת מן דנס אליהוד
- [8] אננא קום נשרב אלדמאא', ואנה בלע'נא אנה לא דם אטיב מן דם יהוד, פג'אנא לד'לכ
- [9] פקאל ח'אלד: אנה לם יח'רג'נא מן בלאדנא מה ד'כרת, ע'יר אנא קום נשרב אלדמאא', ואנה בלע'נא אנה לא דם אטיב מן דם אלו, פג'אנא לד'לכ אבן כת'יר, אל-בדאיה ואל-נהאיה: <http://tinyurl.com/4rfn63vd>
- [10] אל-תאריח' יכתב באל-דם פאל-תאריח' לאיכתב סטורה אללא באל-דם, ואל-מג'ד לאיבנא צרחה אללא באל-ג'מאג'ם, ואל-עזה ואל-רפעה לא ימכן אן תקום אללא עלא תלאל מן אל-אשלאא' ואל-אג'סאד. מחמוד סעיד עזאם (תקדים: אחמד אלג'עברי), קטוף מן אעמאק אל-תג'רבה אל-תרבויה ואל-פכריה ללשיח'. חלק ב', עמ' 45–46
- [11] עזאם, מ'ס (2012). קטוף מן אעמאק אל-תג'רבה אל-תרבויה ואל-פכריה ללשיח' אל-שהיד ד. עבד אללה יוסף עזאם. חלק א', עמ' 3–4
- [12] עזאם, מ'ס (2013). קטוף מן אעמאק אל-תג'רבה אל-תרבויה ואל-פכריה ללשיח' אל-שהיד ד. עבד אללה יוסף עזאם. חלק ב', עמ' 37
- [13] שם, עמ' 45
- [14] שם, עמ' 130
- [15] עאשק אל-שהאדה פי סביל אללה, חי עלא אל-ג'האד, עמ' 1–2
- [16] עאשק אל-שהאדה פי סביל אללה, חי עלא אל-ג'האד, עמ' 10. לא יצ'רכם אן לא יערפהם עמר לאכן אללה יערפהם

- [17] עזאם, ע'. כלמאת מן ח'ט אל-נאר אל-אול, עמ' 249; מליח, א' ושי, ש' (2009). מכאבול לירושלים: אל-קאעידה, הג'האד האיסלאמי העולמי והעימות הישראלי-פלסטיני. מטר, עמ' 120; עאשק אל-שהאדה פי סביל אללה, חי עלא אל-ג'האד, עמ' 24
- [18] לביטוי זה, ראה, באיגרת חסן אל-בנא "אלא אי שיא נדעו אל-נאס". מתוך אל-בנא, ח' (1992), עמ' 43
- [19] <http://salafvoice.com/article.asp?a=3868>
- [20] לגינת אל-אפתאא, ל' (2023). כתאא'ב אל-שהיד עז אל-דין אל-קסאם, פתאוא אל-מג'אהדין. מהד' 2, עמ' 237–238, שאלה 16
- [21] <http://saaid.org/ahdath/103.htm>
- [22] לגינת אל-אפתאא' כתאא'ב אל-שהיד עז אלדין אל-קסאם, פתאוא אל-מג'אהדין (1444 ה' / 2023), עמ' 223–224, שאלה 4
- [23] Efrat D. & Hatina M. (2014). Introduction in: Efrat D. and Hatina M. (eds.), Religious Knowledge, Authority, and Charisma. Islamic and Jewish Perspectives (Salt Lake City The University of Utah Press, pp. 16-22

אונר"א: טרור הומניטרי?

רס"ן (מיל') ד"ר רפאל בן-ארי, מרצה למשפט בין-לאומי פומבי ופילי וותרת המשפט. לשעבר רמ"ד הליכים בין-לאומיים בפרקליטות הצבאית, והיועץ המשפטי לשגרירות ישראל בהאג

ד"ר שאול שארף, מרצה למשפטים במרכז האקדמי פרס. עורך כתב העת "רשות הרבים" בפורום הישראלי למשפט וחירות 29.02.2024

הסתה סיוע הומניטרי דין בין לאומי פליטים

75 שנים לאחר הקמתה, לאונר"א עדיין אין מסגרת מוסדרת למתן דין וחשבון. לנוכח אופי הגילויים הקשים והביקורות החריפות שהועלו נגדה במישורים השונים במשך שנים רבות, ובמיוחד במהלך "חרבות ברזל", הבחינה שמבקש מזכ"ל האו"ם לקיים בנוגע לנייטרליות הסוכנות היא בגדר עלה תאנה והסטת קשב של הקהילה הבין-לאומית, תוך התעלמות מכוונת משורש הבעייתיות ומחומרת ההאשמות הכרוכים בפעילותה ובהתנהלותה של אונר"א

נשק שנתפס במטה אונר"א, 16 בפברואר 2024

זה זמן ש־UNRWA (United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East); "סוכנות הסעד והעסוקה של או"ם לפליטים פלסטינים במזרח הקרוב", להלן: "אונר"א") היא אחת הסוכנויות הגדולות ביותר של האו"ם, עם יותר מ־30 אלף אנשי צוות הפועלים בירדן, בלבנון, בסוריה, בגדה המערבית ובעיקר ברצועת עזה. היא נותרה סוכנות האו"ם היחידה שתחום פעולתה אינו גלובלי אלא אזורי, ומטפלת בקבוצה אחת בלבד של אנשים; ייחודה הוא גם שהיא מספקת ישירות שירותים ציבוריים מעין ממשלתיים למוטביה.

מהקמתה, לפני קרוב ל־75 שנים, רשמה אונר"א הישגים משמעותיים בתחום ההומניטרי,¹ במתן סיוע ושירותים ציבוריים חיוניים, תוך שהיא פועלת באחת הזירות הגיאופוליטיות המורכבות ביותר, בתנאים מאתגרים של אי ודאות פוליטית וחוסר ביטחון פיזי. אף על פי כן, בעשורים האחרונים המנגנון העצום, המעין מדינתי, משך ביקורת רבה. חלק ממדיניותה ארוכת השנים הפך אותה לחשופה למניפולציות פוליטיות, במיוחד מצד קבוצות קיצוניות, באופן שמאפיל על הישגיה.

לאחרונה, על רקע מלחמת "חרבות ברזל" ברצועת עזה החריפו הביקורות ביחס לאונר"א, וכללו האשמות, לצד עדויות מהשטח, לתמיכה "שקטה", ואף לעידוד ולמעורבות פעילה בפעילות טרור. לנוכח האמור, בשלה העת לבחון את הפרקטיקות והמגמות השנויות במחלוקת המאפיינות את פעילות הסוכנות. במאמר זה נסקור את תחומי הביקורת העיקריים על מדיניותה ותפקודה של אונר"א, כמו גם את הגורמים המשפטיים-מוסדיים והפוליטיים שחברו יחד כדי להביא למצב הנוכחי המחייב, בראש ובראשונה, להגביר את המודעות לצד נקיטת פעולה נחושה מהמדינות התורמות ומממנות את פעילות הסוכנות.

שחקן פוליטי פעיל

ב־20 ביוני 2013, לרגל יום הפליטים הבין-לאומי, החליטה הנציבה העליונה של האיחוד האירופי לענייני חוץ ומדיניות ביטחון, קתרין אשטון, לבקר בבית הספר לבנים רימאל בעזה. בחירת בית ספר יסודי עזתי מבין כל מתקני הפליטים והמחנות הרבים הפזורים בעולם לא הייתה מקרית. לצד הנציב הכללי של אונר"א דאז, פיליפו גרנדי, הבהירה אשטון כי ביקורה נועד להדגיש את המצב בעזה ולתמוך בעבודתה של אונר"א.² היא ניצלה את ההזדמנות כדי לחלוק את רצונה לראות את המעברים נפתחים, והצהירה כי האיחוד האירופי ימשיך להיות התומך החזק ביותר, לספק את הסיוע הכספי הנדרש ואת התמיכה הפוליטית.³ הביקור היה הישג גדול עבור אונר"א, תוצאה של מאמץ מתמשך, אינטנסיבי וחובק עולם של הנהגת סוכנות האו"ם, שנתפר כדי למשוך תשומת לב ציבורית לבעיה הפוליטית של הפליטים הפלסטינים.

מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה במרס 2011 סיפקה פלטפורמה מצוינת נוספת לנציב הכללי של אונר"א להעלות על נס את "מצוקת הפליטים הפלסטינים, ובשל כך את הפזורה בת 65 השנים".⁴ בריאיון כתוב שהעניק במרס 2013, והופץ בהרחבה על ידי סוכנות המידע של האו"ם, הדגיש את מאמצי אונר"א לסייע לפליטים הפלסטינים המתגוררים בסוריה, תוך שהוא מביע חששות כבדים שהמצב בסוריה עלול להסיט את תשומת הלב הבין-לאומית מ"המצור המתמשך על עזה", לדבריו.⁵ אותה נקודה השמיע חודש קודם לכן ב-Conference on Cooperation Among East Asian Countries for Palestinian Development (הועידה לשיתוף פעולה בין מדינות מזרח אסיה לפיתוח פלסטיני) שאירחה יפן, שם הצהיר לצד ראש ממשלת הרשות הפלסטינית דאז, סלאם פיאד, כי המלחמה האכזרית בסוריה "לא צריכה לגרום לנו לשכוח שעבור הפליטים הפלסטינים, כמו עבור פלסטינים אחרים, המכשול החזק ביותר לפיתוח ממשך להיות הכיבוש הישראלי".⁶ גרנדי גינה בפומבי את "הידוק האחיזה" של המדיניות הישראלית, תוך הצגת אונר"א כ"מסגרת הפוליטית הבין-לאומית ש"שואפת לאפשר מידה מסוימת של התפתחות אנושית בתוך הכיבוש המובנה בקפידה ומתרחב ללא הרף", המכוון, לדבריו, "להרחיק לאט אך בטוח פלסטינים מאדמתם ומנכסיהם".⁷

בנובמבר 2023, בנאום שנשא הנציב הכללי הנוכחי של אונר"א,⁸ פיליפ לצאריני, בפני הוועידה המשותפת של ה-League of Arab States (הליגה הערבית) וה-Organization of Islamic Cooperation (הארגון לשיתוף פעולה אסלאמי), תיאר את המציאות הקשה ברצועת עזה ואת המצב ההומניטרי החמור, בהדגישו כי ישראל היא שהובילה למצב זה, וזאת ללא כל אזכור לטבח שעשתה חמאס ב־7 באוקטובר: "הכוחות הישראליים עקרו למעלה מ־1.5 מיליון פלסטינים מצפון הרצועה; למעלה מ־700 אלף נשים, ילדים וגברים גרים עתה בבתי הספר ובמחסות של אונר"א". בהדגישו את הצורך הדחוף בפעולה הומניטרית, קרא לצאריני להפסקת אש, תוך עמידה על הצורך בהגנה על אזרחים ותשתיות, תוך שציין את ההכרח במציאת "פתרון פוליטי למיליונים הנתונים בתנאים מסכני חיים".

בנאומים נוספים שנשא בפני חברי מועצת הביטחון של האו"ם והוועדה הרביעית של העצרת הכללית,⁹ טרח, אמנם במשפט קצר אחד, לציין כי "מעשי הטבח שעשתה החמאס ב־7 באוקטובר היו מזעזעים", אך מיד לאחר מכן ציין את "זעזועו מההפצצות חסרות הרסן של הכוחות הישראליים", כמובן בלי לקשור בין השניים.

לצאריני הדגיש כי רמת ההרס חסרת תקדים, וכוללת התקפות על כנסיות, מסגדים, בתי חולים ומתקני אונר"א. עוד הבהיר כי מחצית מאוכלוסיית הרצועה נעקרה ממקומה במהלך שלושה שבועות, ולכן לגישתו מה שנעשה ברצועה הוא פשע של "העברה כפויה" של אוכלוסייה. זאת תוך התעלמות מאוכלוסיות חלשות של נשים הרות, נכים ומוגבלים, חולים ופצועים. לצאריני ציין כי קרוב ל־70% מההרוגים הם ילדים ונשים, וכי היקף ההרוגים בקרב הילדים עולה על מספר כלל הילדים שנהרגו בכל הסכסוכים בעולם מאז 2019 מדי שנה.

עוד הבהיר כי הנתונים מעידים על הפרות הדין ההומניטרי ואינם יכולים להיות "נזק אגבי"; פשעי חמאס, הבהיר, "אינם פוטרים את ישראל ממחויבותיה על פי הדין ההומניטרי [...] המצור המוחלט הנוכחי על עזה הוא ענישה קולקטיבית, לו נודעות השלכות קשות ביותר ומרחיקות לכת". לצאריני אף ציין את ההרוגים מקרב עובדי אונר"א – 64 במספר (באותה עת, לאחר שלושת השבועות הראשונים של המלחמה בלבד), לרבות "סמיר, מנהל הביטחון והבטיחות באזור המרכז, שנהרג רק לפני שעות אחדות עם אשתו ושמונה ילדיו".

בהמשך הדגיש כי "אוכלוסיית עזה מונה למעלה מ־2 מיליון, חציים ילדים – כולם אנשים חיוניים, מחונכים, השואפים לחיות חיים נורמליים, חיי משפחה, גידול ילדים והשכלה וחולמים על עתיד טוב יותר", ואולם עתה הם חשים "שנקלעו למלחמה לא להם, ושהעולם משווה אותם לחמאס", [...] "אוכלוסייה שלמה חווה דה־הומניזציה". נוסף על כך, הבהיר כי אל לסכסוך בעזה להסיט את תשומת הלב מפעולות נוספות שעושה ישראל מחוץ לרצועה: "הגדה המערבית, כולל מזרח ירושלים, גואה במתח, שעה שהאלימות רושמת שיאים חסרי תקדים; מספר ההרוגים הפלסטינים הוא הגבוה מאז 2005, ולפחות 115 נהרגו מאז 7 באוקטובר, כולל 33 ילדים; התגברות אלימות המתנחלים והגבלות התנועה הובילו לעקירתם של 800 אנשים בגדה המערבית מאז 7 באוקטובר; הכוחות הישראליים עורכים פשיטות יומיות למחנות הפליטים".

דוגמאות אלה ממחישות עד כמה הפכה אונר"א לשחקן פעיל המעורב בפוליטיקה המזרח תיכונית, ולכלי רב עוצמה במערך התעמולה האנטי־ישראלי. אף על פי כן, מיומנות זו בתרגום מצוקה הומניטרית להישגים פוליטיים הייתה רק סיבה אחת לביקורת ההולכת וגדלה שהופנתה כלפי אונר"א בעשורים האחרונים.¹⁰ תפקודה בפועל של אונר"א, הכולל יצירת אווירת שנאה ואלימות בקרב בני נוער פלסטינים ואף תמיכה בפעולות טרור, כמו גם ביסוס תפיסת זכות השיבה ומדיניות נחושה של ניפוח מספר הפליטים, מעוררים דאגה בקרב מומחים, פרשנים ומדינאים כאחד.¹¹

פיר מנהרה במחנה הפליטים אל־בורייג' במרכז רצועת עזה. החלק העליון מדופן בשקי סיוע של אונר"א וממשלת יפן. צילום: דובר צה"ל

מניפולציה של פעילויות ומתקנים

במהלך השנים נשמעה ביקורת בנוגע לפעילות בלתי הולמת בבתי הספר ובמחנות הקיץ של אונר"א, כאשר בשנים 2000–2001 דווח כי ילדים פלסטינים קיבלו הכשרה צבאית במחנות קיץ שאורגנו על ידי הרשות הפלסטינית במתקני אונר"א.¹² ב־2001, במהלך טקס הענקת פרסים שנערך במתקן אונר"א על ידי ארגון לא ממשלתי פלסטיני, דווח כי מורה בסוכנות שיבח בפומבי מחבלים מתאבדים; לאחר מכן הושמע נאום של שיח' אחמד יאסין, מנהיגה הרוחני של חמאס דאז.¹³ תקריות אלה היו ככל הנראה קצה הקרחון, בהתחשב בעובדה שמתוך 30 אלף אנשי הסוכנות באותה עת, פחות מ־150 היו אנשי צוות בין־לאומיים. שאר הצוות הורכב כמעט כולו ממקומיים.¹⁴

ואכן, כפי שהודתה העיתונאית לינדה פולמן בספרה המפורסם "The Crisis Caravan: What's Wrong with Humanitarian Aid"? (פורסם בעברית תחת הכותרת "תעשיית החמלה: מאחורי הקלעים של הסיוע ההומניטרי"), מחנות אונר"א למעשה הציגו לעולם את מה שמכונה "פליטים לוחמים" ("refugee warriors"): "מחנות אונר"א שצמחו [לפני חצי מאה] בלבנון, בסוריה, בירדן, בגדה המערבית וברצועת עזה התפתחו מאז לערי מדינה מן המניין, שמהם נמשך 'מאבק החירות' נגד ישראל, וזו נגד זו עד עצם היום הזה. גיוס 'דם טרי' מתקיים ללא מאמץ במחנות; עקורים מדור אחר דור הוכשרו להילחם".¹⁵

היועץ המשפטי לשעבר של אונר"א, ג'יימס לינדזי, הגיע אף הוא למסקנה דומה בדוח מעמיק שכתב ב־2009, תחת הכותרת "Fixing UNRWA" ("לתקן את אונר"א"). לפי הדוח, הסוכנות נקטה מעט מאוד צעדים לאיתור ולהרחקת מחבלים משורתיה, תוך שהיא "אינה נוקטת צעדים כלל כדי למנוע מחברי תנועות טרור כמו חמאס, להצטרף לצוותה".¹⁷ לפיכך מועמדים בגדה המערבית ובעזה פטורים מבדיקות ביטחוניות לפני העסקה, והסוכנות אינה בודקת את אנשי הצוות כדי לראות באילו פעילויות הם עוסקים מחוץ לשעות העבודה.¹⁸

נראה כי העובדה שיש אנשי צוות של אונר"א התומכים באלימות, בטרור ובפילוסופיות פוליטיות קיצוניות אינה מטרידה במיוחד את הנהגת אונר"א, כפי שהתבטא הנציב הכללי של אונר"א לשעבר, פיטר הנסן, ב־2004: "אני בטוח שיש אנשי חמאס ברשימת מקבלי המשכורות של אונר"א, ואני לא רואה בזה פשע. חמאס, כתנועה פוליטית, לא אומרת שכל חבר הוא מיליטנטי ואנחנו לא עושים בדיקה פוליטית".¹⁹

יתרה מכך, גם אנשי צוות המגיעים מאוכלוסיית מחנות הפליטים ואינם מסכימים עם דעות קיצוניות אינם יכולים להביע דעה חולקת. כפי שלינדזי מציין, נדיר שאנשי צוות, במיוחד בעזה או בגדה המערבית, מדווחים או מאשרים שחבר צוות אחר הפר את הכללים נגד התבטאויות פוליטיות, שלא לדבר על הפגנת קשרים לטרור. לפיכך, טענות בדבר התבטאות בלתי הולמת או שימוש לרעה במתקני אונר"א עדיין קשות להוכחה, שכן "כמעט אף אחד אינו מוכן להיות עד נגד חברי כנופיות".²⁰ זו כנראה הסיבה שכמעט לא התגלו מקרים של שימוש לא ראוי בשפה או בכוח, ולא – כפי שהניחו פרשנים אחדים – שאונר"א הקפידה על סינון השימוש בבתי הספר שלה.²¹

כיתוב: צילום מסך מהסרט הדוקומנטרי "מחנה הג'האד" על מחנות הקיץ של אונר"א

הדבר התחדד כאשר נחשפו בעבר קטעי וידיאו תחת הכותרת "מחנה הג'האד", המציגים את תוכנית הלימודים של ילדים פלסטינים בכמה מחנות קיץ של אונר"א, המסיתים לעוינות כלפי ישראל והיהודים.²² הסרט התייעודי שצילם תוכניות קיץ ברצועת עזה ובמחנה הפליטים בלאטה מצפון לשכם, הראה חניכים צעירים מתחנכים על הנכבה²³ ולומדים על "הכפרים שמהם באו" – כולם ערים בתוך ישראל הריבונית כמו עכו, אשקלון, באר שבע, חיפה, יפו, לוד, נצרת, צפת ואפילו תל אביב. שמות הקבוצות במחנות הקיץ שלהם קיבלו את שמות הערים הללו.

בסרט מסבירה מנהלת מחנה עזה כי תוכניות אלה נועדו להניע את הצעירים "לחזור לכפריהם המקוריים", ומביעה את תודתה העמוקה לאונר"א על מימון המחנה. באחת הסצנות נראה מורה מספר לקבוצת תלמידים

צעירים סיפור על "הזאב" – כלומר היהודים שגירשו באכזריות את הוריהם מהארמונות והווילות השלוים שלהם על חוף הים. מורה אחר אומר לקבוצת חניכים צעירים כי "עם חינוך וג'האד נחזור לבתינו; אנחנו נצא למלחמה".

ניכר כי המסרים האינדוקטרינטיביים נקלטים היטב על ידי הצעירים, שכן בכמה סצנות בסרט התייעודי נראות נערות צעירות שרות "לא אשכח את הבטחתי לקחת בחזרה את אדמתי", ו"אנו מתמלאים זעם". חניכה צעירה מצהירה למצלמה שהיא תנצח את היהודים, שהם כנופיית כופרים שלא אוהבים את אלה, ואילו בסצנה אחרת מסביר נער צעיר כי "מחנה הקיץ מלמד אותנו שעלינו לשחרר את פלסטין".

ב־1 ביוני 2017 ציינה הסוכנות כי נמצא תוואי מנהרה העובר מתחת לשני בתי ספר שלה במחנה הפליטים מע'אזי (בית הספר היסודי לבנים ובית הספר המכין לבנות). היא הגישה תלונה לחמאס, והבהירה כי יש לסתום את התוואי וכי לא תאפשר לימודים עד להסדרת הנושא. בהמשך אישרה כי אין עוד נקודות יציאה וכניסה למנהרה במתחם, ואין קישור בין המנהרה למבנים כלשהם במתחם החינוכי.²⁴ עם זאת, תלונות אקראיות אלה מצד אונר"א אינן סותרות את העובדה שאונר"א העסיקה, ועודה מעסיקה פעילי חמאס רבים בצוותיה, כפי שהעיד דוח עדכני של ארגון Impact-se.²⁵

הדוח מונה 13 עובדי אונר"א ששיבחו בפומבי, חגגו או הביעו תמיכה במעשי הטבח ב־7 באוקטובר. בהמשך, הדוח מפרט פרופילים של 18 מחבלי חמאס בוגרי בתי הספר של אונר"א, תוך המצאת הוכחות מאתר חמאס המעידות על מותם תוך מעשי טרור. המחקר מעיד כי על פי מקורות חמאס למעלה מ־100 בוגרי אונר"א שימשו מחבלי חמאס פעילים. ב־16 באוקטובר 2023, בצעד חריג, האשימה אונר"א בציפוף ב־X (לשעבר טוויטר),²⁶ את נציגי משרד הבריאות של שלטונות חמאס ברצועה, בגניבת דלק וציוד רפואי ממתחם הסוכנות בעזה. שעות אחדות לאחר מכן הציפוף נמחק.²⁷

כאמור, עדויות על מעורבות עובדי אונר"א בפעילות חמאס אינן חדשות. על פי דוח מרכז המידע למודיעין ולטרור,²⁸ חמאס השתלטה על ארגון עובדי אונר"א ברצועה כבר מ־2009, ורבים מעובדי הסוכנות משויכים לחמאס. דוברת אונר"א, תמרה אל־ריפעי, ציינה בראיון ל־Foreign Policy ב־2021,²⁹ שאונר"א נוקטת צעדים רק כאשר עובדיה מחזיקים בתפקיד פוליטי בחמאס; כלומר הסוכנות פועלת שעה שאיש צוות משויך באופן רשמי לארגון טרור. בפברואר 2017, לדוגמה, דווח כי אונר"א השעתה את מנהל בית ספרה ויו"ר ארגון עובדי אונר"א בעזה, סוהיל אל־הינדי, לאחר שנבחר כחבר בוועד המנהל של חמאס; על פי הדיווח, ההשעה התבצעה על רקע מינויו לתפקיד פוליטי, ולא על עצם חברותו בחמאס. באפריל 2017 נבחר מהנדס אונר"א מוחמד אל־ג'מאסי אף הוא כחבר בוועד המנהל של חמאס, אך במקרה זה לא ידוע אם אונר"א נקטה צעד כלשהו בעניינו.³⁰

בהתחשב במכלול הגילויים הנזכרים, לצד מקרים נשנים של שימוש במתקני אונר"א לירי על כוחות צה"ל בסבבי לחימה קודמים, אין זה מפליא שבמהלך מלחמת "חרבות ברזל" אותר בצפון הרצועה פיר מנהרה בסמוך לבית ספר של אונר"א, שהוביל לתוואי תת־קרקעי בעומק 18 מטרים ובאורך של כ־700 מטרים, ששימש כנכס מודיעיני צבאי מרכזי של חמאס, ועבר מתחת למטה המרכזי של אונר"א ברצועה – ממנו מתנהלת הפעילות היומית־יומית השוטפת של סוכנות האו"ם. תשתית החשמל במנהרה המדוברת חוברת למבנה המטה המרכזי, באופן המעיד על הספקת חשמל לתוואי המנהור באמצעות נכסי אונר"א.³¹

בהמשך, בפשיטה על המטה הכולל משרדים של כמה ארגונים הומניטריים בין־לאומיים, אותרו מדים וציוד לחימה, וכן אמצעי לחימה רבים – לרבות רובים, תחמושת, רימונים, אפודים, מטענים וחגורות נפץ, חומרי חבלה ומערכות חבלה והפעלה – ובמשרדי פקידי אונר"א אותרו אמצעי מודיעין ומסמכים המעידים על שהמשרדים שימשו גם את מחבלי חמאס. עוד נמצא, כי אונר"א ניתקה את מערכות התקשורת וההפעלה שלה, לרבות מכשירי ההקלטה והצילום במקום, וכן הסירה את השילוט שלה בניסיון להסוות את השימוש שאפשרה למחבלי חמאס לעשות בתשתיות ובמתקני הסוכנות. במהלך פשיטה על מטה אונר"א בשכונת רימאל אותר מתחם לחימה ובו אמל"ח שנלקח מכוחות צה"ל ב־7 באוקטובר, לרבות נשקים אישיים, מחסניות, רימונים ומקלע, לצד מטענים, לבנות חבלה, וציוד של מחבלי חמאס.³²

גילויים אלה מצטרפים לדיווחים של חטופים ישראלים שסיפרו כי אנשי אונר"א, לרבות מורה בסוכנות, החזיקו בהם, וידיעות מודיעיניות שחשפו כי אנשי צוות של אונר"א השתתפו בפועל במתקפת הטרור ב־7 באוקטובר, בעוד אחרים סייעו לוגיסטית, סיפקו נשקים ועוד; על פי ההערכות, מתוך צוות אונר"א בעזה המונה 12 אלף עובדים, כ־10% משויכים או קשורים לארגוני הטרור הפועלים ברצועה – חמאס והג'האד האסלמי הפלסטיני, בעוד לכמחצית מהעובדים קרוב משפחה פעיל באחד הארגונים.³³ כלומר אם עדיין היה קיים ספק, לנוכח מכלול האינדיקציות המצטברות זה שנים – אונר"א לא רק מעלימה עין מפעילות ארגוני הטרור ברצועה תוך

וחומרים שאובשו בבתי הספר של הסוכנות לשנת הלימודים 2022, כללו תכנים המעודדים לג'האד, אלימות ושהאדה, וכן עידוד אנטישמיות, שנאה ואי סובלנות.

בהמשך, דוח משותף ל־IMPACT-se ולארגון UN Watch ממרס 2023,⁴² שהופץ למזכיר המדינה האמריקני אנתוני בלינקן, לנציב האיחוד האירופי ז'וזף בורל, לקנצלר גרמניה אולף שולץ, למזכ"ל האו"ם אנטוניו גוטרש ולנציב הכללי של אונר"א לצאריני, כלל עשרות דוגמאות של תכנים חינוכיים מעודדי שנאה שנאספו מ־10 בתי ספר שונים של אונר"א בין השנים 2021–2023, ויועדו לכיתות ה־ז ו־ט. התכנים נאספו מתוך חומרים שהכינו מחלקות החינוך של אונר"א ואנשיה – מנהלים, סגני מנהלים, מומחי חינוך ומורים, ונושאים את הלוגו של הסוכנות. תכנים אלה הוסרו מפלטפורמת הלימוד הדיגיטלית של אונר"א – שלטענתה היא המקור היחיד לחומרי לימוד, אך נמצא שהופצו בפועל למאות תלמידים באמצעים חלופיים שונים ונלמדו בכיתות הסוכנות.

הדוח מציין 133 מחנכים ואנשי צוות באונר"א שנמצא שעודדו לשנאה ולאלימות באמצעי התקשורת, ו־82 מורים ואנשי צוות נוספים המעורבים בהפקת ובהפצת תכנים מעודדי שנאה לתלמידים. בין היתר, הדוח מכיל עדויות מבית הספר היסודי באל־זיתון (מרס 2022 וספטמבר 2021) על האדרה בכיתות הלימוד של הטרוריסטית דלאל מוגרבי, כמנהיגה לוחמת וגיבורה שיש להעריצה, וכן הטפה להערצה בכיתות ה' (ספטמבר 2022), של עז אל־דין אל־קסאם, כשהיד וגיבור שהטיף לרצח יהודים. עדויות מחטיבת הביניים לבנים אל־מע'אזי בעזה לחינוך לאלימות, לדמוניזציה של ישראל ולעידוד לשהאדה; תלמידי כיתות ט (דצמבר 2022) בחטיבה למדו קטע בהבנת הנקרא בערבית מטעם אונר"א, שהעלה על נס פיגוע באוטובוס יהודי שהוצג כ"מסיבת ברביקיו", וטקסט נוסף מבית היוצר של אונר"א שהוכן לתלמידי כיתות ט שהציג ישראלים כ"טרופים סדיסטיים" בלוויית תיאורים גרפיים קשים, הצמודים לטקסטים פיקטיביים, של ישראלים הרוצחים באכזריות פלסטינים (דוגמת "קצין ציוני" הורה במכוון בדייג פלסטיני בפני בנו, כאשר מזרקה של דם פורצת מחזהו). תלמידי כיתות ה בבית הספר באל־מע'אזי למדו ש"שהאדה וג'האד הם הדברים המשמעותיים ביותר בחיים", באמצעות תרגילי אוצר מילים ודקדוק בשפה הערבית (ספטמבר 2022). בחטיבת הביניים בתל אל־הוא בעזה, במסגרת שיעור במדעי החברה (ספטמבר 2022) לכיתות ט, הועבר המסר ולפיו סכסוך אלים נגד ישראל הוא "זכות אלוקית", וטקסט נוסף לכיתות ט בחטיבה הפיץ את עלילת הדם לפיה ישראל גורמת לתחלואת סרטן של פלסטינים באמצעות הטמנת פסולת רעילה בגדה המערבית ובעזה. בחטיבת הביניים באסמא לבנות עודדו את התלמידות לשחרר את המולדת באמצעות "הקרבת דמן" וג'האד; חומר ללימוד השפה הערבית לכיתות ו בבית הספר באסמא (ספטמבר 2022) כלל תרגיל המעודד הקרבה עצמית של החיים למען המולדת כעניין של חובה, ותרגיל בדקדוק ציין ש"אבצע ג'האד לשחרר את המולדת", ו"לא אוותר על סנטימטר מאדמתי".

דוח נוסף חושף ראיות בדבר הקשר בין תכני ספרי הלימוד הנלמדים בבתי הספר של אונר"א ומעשי הטבח ב־7 באוקטובר, המשקפים שנים של חינוך לשנאה בבתי ספר אלה.⁴³ לדוגמה הדוח מעיד שלפחות 100 פעילי חמאס שביצעו התקפות טרור הם בוגרי מערכת החינוך של אונר"א.⁴⁴ ברור כי שירותי החינוך שאונר"א מספקת לתלמידים פלסטינים – במיוחד בגדה המערבית וברצועת עזה, אך גם במדינות השכנות – מסייעים להפיץ נקודת מבט אלימה, המקיימת חזון פוליטי של דה־לגיטימציה ומאבק מתמשך נגד ישראל, עד לחיסולה בסופו של דבר. באמצעות פעילות חינוכית יזומה, לצד המשך מדיניות מוצהרת של אי מעורבות בתוכניות הלימודים המקומיות הנלמדות בבתי הספר –⁴⁵ מדיניות שאינה מובנת מאליה מלכתחילה על ידי גוף של האו"ם –⁴⁶ כמו גם הימנעות מסינון השימוש במתקניה והתעלמות מפעילות "בלתי רשמית" של עובדיה המקומיים, מתעלמת אונר"א, במקרה הטוב, מהמובן מאליו.⁴⁷

אמל"ח שנמצא בתוך שק של אונר"א

"מסלול עוקף" של הדין הבין־לאומי: הגדרת פליט וקיום זכות השיבה

פעילותה של אונר"א כרוכה בשתי מחלוקות מושגיות־משפטיות מורכבות: הגדרת מיהו פליט הזכאי להגנה של הסדרים בין־לאומיים מסוימים, וקיומה של זכות השיבה.⁷⁷ בהקשר זה, חשוב לציין כיצד עצם קיומה של אונר"א, ויתרה מכך ביצועיה בפועל, יצרו מעין "דין ייחודי" (lex specialis) בעניינם של פליטים פלסטינים, וכך עקפו את ההסדרים המשפטיים הקיימים ותרמו לסיבוך ולתפיסה המוטעית של סוגיות אלה.

אונר"א נותרה סוכנות האו"ם היחידה שתחום פעולתה אינו גלובלי אלא אזורי, והיא מטפלת בקבוצה אחת של אנשים.⁷⁸ היא גם ייחודית בקרב סוכנויות האו"ם מכיוון שמספקת ישירות שירותים ציבוריים שונים דמויי ממשלה. בניגוד לארגון האחות שלה, (United Nations High Commissioner for Refugees) UNHCR, שהוסמך מ־1950 לתאם את הטיפול בכל קהילות הפליטים בעולם, אונר"א הוקמה באותה שנה כדי לטפל בלעדית וייחודית בפליטים הפלסטינים, שלפיכך הודרו מהגנת נציבות האו"ם לפליטים.⁷⁹ יתר על כן, בעוד מטרתה ופעולותיה של נציבות האו"ם לפליטים מבוססות על מסמכים בין־לאומיים – בעיקר האמנה בדבר מעמדם של פליטים מ־1951 – מעולם לא סופקו לאונר"א חוקה או אמנה ספציפיות.⁸⁰ היא פועלת מהקמתה תחת מנדט כללי, המתחדש מדי שלוש שנים על ידי העצרת

הכללית של האו"ם.⁸¹ עם זאת, האחרונה לא הציעה הנחיות רבות בנוגע להתפתחות המנדט של הסוכנות.⁸² לפיכך, נותר לנציב הכללי של אונר"א לקבוע, בתום לב, כל שאלה הנוגעת למנדט.⁸³

ההחלטה על הקמת אונר"א, ימים ספורים לאחר שהתקבלה ההחלטה על הקמת נציבות האו"ם לפליטים, הייתה יוזמה של מדינות ערביות שחששו כי הכללת הפליטים הפלסטינים תחת ההגדרה הכללית של "פליטים" תתפרש כוויתור על טענתן כי "שיבה" היא הפתרון היחיד, וכהסכמה משתמעת ליישוב מחדש בשטחן.⁸⁴ הקמתה של סוכנות או"ם נפרדת ואוטונומית אפשרה להם אפוא להטיל מגבלות על המנדט של אונר"א לספק "סיוע זמני", בעוד המנדט של נציבות האו"ם לפליטים סיפק בדרך כלל שיקום ויישוב מחדש של פליטים.⁸⁵ ואכן, בשנים שלאחר מכן רוב הפליטים, כמו גם מדינות ערב, התנגדו לכל ניסיון של אונר"א להקל על השתלבותם בארצות מגוריהם והתעקשו על שיבת פליטים לישראל.⁸⁶

כפי שהודה ב־1952 הגנרל סר אלכסנדר גאלווי, מנהל אונר"א בירדן: "ברור לחלוטין שמדינות ערב אינן רוצות לפתור את בעיית הפליטים הערבים. הן רוצות לשמור אותו כפצע פתוח, כעלבון לאו"ם וכנשק נגד ישראל. את המנהיגים הערבים כלל לא מעניין אם הפליטים יחיו או ימותו."⁸⁷

אונר"א, שמעולם לא מתחה ביקורת על הפליטים או על מדינות ערב על כך שהכשילו את תכליתה המקורית ליישוב מחדש של הפליטים ולשילובם מחדש,⁸⁸ התפתחה בשל כך לסוכנות רווחה עצומה, המספקת שירותים מעין ממשלתיים לאוכלוסייה עצומה של פליטים שהפכה תלויה יותר ויותר בחסדיה. כך ביססה את רעיון השיבה,⁸⁹ כמו גם את תפיסתו המוטעית כזכות משפטית ולא כפריווילגיה או תביעה פוליטית.⁹⁰

כיום, הנהגת אונר"א אינה מהססת לתמוך בגלוי בפתרון השיבה, כפי שמשקף מדברי הנציב הכללי לשעבר: "מעמד הפליט [של הפלסטינים] נותר בלתי פתור, וגלותם נמשכת בכל מקום. למרות חלוף הזמן ואפילו כאשר הם חיים במשך שניים או שלושה דורות בשלום יחסי ובדו קיום יציב עם קהילות מארחות, מעמד הפליטים ממשיך להבדיל אותם כקבוצה זמנית, ללא יכולת לחזור למדינה שהם מכנים שלהם, ולבתי קבע."⁹¹

העובדה שאונר"א הוקמה כהסדר נפרד על ידי העצרת הכללית אפשרה גם לפתח הגדרה מעשית ייחודית של "פליט פלסטיני", הזכאי לשירותי הסוכנות. ברור כי הגדרה כזו, המבוססת על מסמכי אונר"א ולא על החלטה רשמית כלשהי של האו"ם,⁹² חורגת מההגדרה הכללית המוכרת במשפט הפליטים הבין-לאומי (כמפתח לחסות תחת הגנת נציבות האו"ם לפליטים), ותפורה בדרך שתתאים לאינטרסים הפוליטיים של אותן מדינות שהעניקו חסות לסוכנות מלכתחילה. על פי ההגדרה המקורית של אונר"א, פליט פלסטיני היה אדם שמקום מגוריו הרגיל היה פלסטין בין יוני 1946 למאי 1948,⁹³ ואיבד את ביתו ואמצעי פרנסתו בשל המלחמה ב־1948. ב־1965, באופן שנוי במחלוקת, החליטה אונר"א ליצור הרחבת זכאות לדור השלישי של הפליטים (כלומר לילדים של אנשים שנולדו אחרי 14 במאי 1948).⁹⁴

ב־1982 קיבלה הסוכנות החלטה מרחיקת לכת נוספת להרחיב את הזכאות לכל דורות הצאצאים הבאים, ללא כל הגבלה.⁹⁵ בניגוד נוסף לנורמות ולהסדרים המקובלים ביחס לפליטים ברחבי העולם,⁹⁶ אונר"א רשמת כ"פליטים" גם את אלה שרכשו אזרחות במחוזות אחרים.⁹⁷ לנוכח ההגדרות הרחבות של אונר"א, אין פלא אפוא שמספרם הנוכחי של הפליטים הפלסטינים, על פי נתוני הסוכנות,⁹⁸ מסתכם בקרוב ל־6 מיליון – כחמישית ממספר הפליטים בעולם כולו –⁹⁹ בעוד המספר הרשמי של הפליטים המקוריים שנמלטו מפלסטין ב־1948 נע בין 700–750 אלף,¹⁰⁰ מהם פחות מ־8% עדיין בחיים.¹⁰¹ כפי שנאמר בדוח שהוגש לפני כעשור לוועדת ההקצבות של הסנאט האמריקני, הנוהג של אונר"א בהקשר זה הוא: "מלאכותי ומטעה, ומערער כל אפשרות לפתור את סוגיית הפליטים במשא ומתן עתידי לשלום. הוא מייצר פליטים בדיוניים שמספרם עולה בהרבה על מספר הפליטים הנוותרים בשנים 1948 ו־1967. הפליטים האמיתיים הם כיום רק חלק קטן מחמשת מיליון הפליטים הנומינליים הרשומים באונר"א [בעת הגשת הדוח]."¹⁰²

אפילו יו"ר הרש"פ מחמוד עבאס הודה בעבר בגלוי כי: "זה לא הגיוני לבקש מישראל לקחת חמישה מיליון, או בעצם מיליון. זה אומר סופה של ישראל."¹⁰³

מיתולוגיה של "פליטות"

בעוד משימתה של נציבות האו"ם לפליטים היא בדרך כלל לצמצם את מספר הפליטים בעולם, אונר"א הביאה לגידול אקספוננציאלי (מאריכי) במספר הפליטים הפלסטינים. יותר מכל דבר אחר, פעולותיה הדגישו את סוגיית הפליטים הפלסטינים כבעיה פוליטית מעשית ומרחיקת לכת, ולא רק הומניטרית.¹⁰⁴ כך, כפי שהודו יפה זילברשץ ונמרה גורן-אמית, משמשת סוכנות האו"ם כסוכנת המגשימה את הרצון המדיני של

מדינות ערב והפלסטינים לשמר, להרחיב ולהנציח את בעיית הפליטים כדי להימנע מהצורך להכיר במדינת ישראל כמדינה יהודית.¹⁰⁵ אחרים הכירו גם הם בהיבט הכלכלי של המצב, והצביעו שירידה במספר הפליטים תביא את הרשות הפלסטינית להפסד סיוע שנתי של מאות מיליוני דולרים.¹⁰⁶

זאת ועוד, עמידתה האידיאולוגית של אונר"א על זכות השיבה, בשילוב עם מדיניות ניפוח מספר הפליטים, תורמת רבות לחיזוק תחושת הלאומיות והסולידריות המודגשת על ידי תחושות העוול ומטפחת זיכרון קולקטיבי המבוסס על מנטליות של קורבנות.¹⁰⁷ ההנהגה של הסוכנות תומכת באופן ברור – ופעיל – בהלך רוח זה, כפי שהודגם בעבר, כאשר הנציב הכללי לשעבר גרנדי התגאה בחשיפת הארכיונים הדיגיטליים החדשים של אונר"א, תחת הכותרת: "המסע הארוך: דיגיטציה של חוויית הפליטים הפלסטינים".¹⁰⁸ על פי אתר אונר"א ארכיונים אלה, אותם מממנים ממשלות דנמרק וצרפת, ארגונים לא ממשלתיים פלסטיניים ושותפים במגזר הפרטי, כוללים "למעלה מחצי מיליון נגטיבים, הדפסים, שקופיות, סרטים וקלטות וידאו המכסים את כל היבטי החיים וההיסטוריה של הפליטים הפלסטינים משנת 1948 ועד היום".

בתיאורו את ארכיוני אונר"א, הנחשבים עוד לפני הדיגיטציה שלהם לחלק מהמורשת הלאומית הפלסטינית,¹⁰⁹ אמר גרנדי כי: "הזיכרון הקולקטיבי הוא מרכיב חיוני בזהות הקהילתית, והארכיון העשיר הזה מתעד מרכיב אחד של הזהות הפלסטינית – חוויית הפליטות.¹¹⁰ תמונות אלה הן חלק ממורשת חשובה. שימורה הוא חובה חשובה שיש לנו כלפי העם הפלסטיני. הם מעלים את המודעות להיסטוריה של סוגיית הפליטים הפלסטינים".¹¹¹ תערוכה נודדת המבוססת על הארכיונים החדשים אורגנה והושקה על ידי אונר"א; לאחר שהוצגה בעיר העתיקה בירושלים, אונר"א תכננה את יציאת התערוכה לסיור בין־לאומי, החל מינואר 2014, בערי מפתח באזורי הפעילות של הסוכנות ובמרכזי תרבות ופוליטיקה באירופה ובצפון אמריקה.¹¹²

פעילות זו מדגימה את תפקידה המכריע של אונר"א בבניית הזהות הפוליטית הפלסטינית, ובמיתולוגיה של הפליטות (refugeeism),¹¹³ כפי שהציע רוברט באוקר: "מיתולוגיות פוליטיות וזיכרונות של פליטים פלסטינים שאונר"א טבועה בהם עמוקות [...] הם מרכיבים מרכזיים בפוליטיקה הפלסטינית. פליטים פלסטינים [...] אינם רק מקבלי סיוע בין־לאומי. במונחים של הסכסוך ההיסטורי בין פלסטינים לישראלים, מערכת היחסים של הפליטים עם אונר"א סייעה בעיצוב תחושת הזהות שלהם כפליטים, תביעותיהם לצדק ותפיסותיהם בנוגע לתפקידיהם ולאחריותם של צדדים אחרים הרלוונטיים למצבם ולשאפותיהם".¹¹⁴

בשנים האחרונות פרשנים רבים מעלים חשש שהמדיניות הנחושה של אונר"א גוברת למעשה על קולות המגיעים מתוך החברה הפלסטינית – של אלה המבקשים שינטשו את מחנות הפליטים בלי לתבוע שיבה. מאמר שפורסם באקונומיסט, המציין כי כמעט 70% מפליטי הגדה המערבית כבר חיים מחוץ למחנות פליטים, מצטט פסיכולוג של המחנה שהודה כי "אנשים אפילו לא חולמים יותר לחזור".¹¹⁵ כמו כן, מנהיגים פלסטינים מודים בשיחות פרטיות כי גם אם תהיה עסקה עם ישראל, "הפליטים וצאצאיהם לעולם לא ישובו בהמוניהם לישראל".¹¹⁶ בהתייחסותה לפליטים הפלסטינים כאל קבוצה חברתית־פוליטית קולקטיבית, מתעלמת אונר"א מגישות שונות של הסתגלות להקשרים פוליטיים משתנים ותמורות כלכליות, כמו גם ממחקרים המראים כיצד התפתחו שיח "פרגמטי" חדש בקרב הפלסטינים ומשמעויות סמליות חדשות הקשורות לזכות השיבה.¹¹⁷

מודעות המדינות התורמות והדרישה למתן דין וחשבון

במהלך העשורים האחרונים, תחת תזמורם של נציבים כלליים נלהבים,¹¹⁸ המנגנון העצום, המעין ממשלתי שאונר"א התפתחה להיות – הפך רגיש למניפולציות פוליטיות. היא נהייתה סוכנת פעילה בפנייה לשחקנים ולקהלים בין־לאומיים, כמו גם לכלי יעיל במניפולציה של דעת הקהל.

נראה כי מספר גורמים משפטיים־מוסדיים ופוליטיים חברו יחד כדי להביא למצב זה. החטא הקדמון של הקמת סוכנות ייחודית ו"זמנית", המותאמת לדרישות פוליטיות מסוימות בלי לקבוע חוקה ספציפית או מסגרת למתן דין וחשבון, הותיר למעשה את הנהגת אונר"א עם שיקול דעת רחב וסמכות שאין שני להם לעצב את מנדט הסוכנות וליישם את מדיניותה. יתרה מכך, בשל העובדה שמערכת המימון של הסוכנות מובטחת כמעט אך ורק על ידי תרומות וולונטריות מהמדינות התורמות, עליה לפתח כל העת מיומנויות תקשורת מתוחכמות כדי לשווק את משימתה ולהבטיח את מימונה –¹¹⁹ משימה שהפכה קשה יותר ויותר מאז שנות ה־90 של המאה ה־20. ככל הנראה, החלטות מדיניות מכריעות שהתקבלו במהלך השנים ונושאות השלכות פוליטיות מרחיקות לכת, כמו אלה הנוגעות להגדרת מוטבי הסוכנות, שהביאו לאינפלציה הבלתי פוסקת במספר הפליטים הפלסטינים, או אימוץ יוזמות במסגרת מה שמכונה "מנדט הגנה" שמעולם לא הוצהר בבירור, הטילו על הסוכנות מגבלות תקציביות עצומות ההולכות וגדלות. בסופו של דבר, הקהילה הבין־לאומית צריכה לשאת בנטל העלויות הללו.

הנציב הכללי של אונר"א, פיליפ לצאריני, בפגישה עם מזכיר המדינה האמריקני, אנתוני בלינקן, בירדן. נובמבר 2023

אחרית דבר

75 שנים לאחר הקמתה, לאונר"א עדיין אין מסגרת מוסדרת למתן דין וחשבון – שלא לדבר על מנדט מקובל ומוגדר – שיאפשרו לקהילה הבינלאומית לבחון את ביצועיה היום-יומיים של הסוכנות ולכוון אותם. מצב זה מאפשר להנהגתה, כמו גם לבעלי אינטרסים – ובראשם קבוצות קיצוניות, ההנהגה הפלסטינית וחלק מהמדינות הערביות (המארחות) – לתמרן את סוכנות האו"ם העצומה הזו, בעיקר בחסות רצונו הטוב של משלם המיסים הבינלאומי. השפעתה המכרעת של הסוכנות על פעילויות החינוך הפלסטיניות, כמו גם העובדה שלמעלה ממחצית מתקציבה הכללי מוקדש לחינוך,¹³¹ מדגישות עוד יותר את תפקידה הבעייתי של אונר"א בסכסוך במזרח התיכון. הדברים מחייבים בדיקה דחופה, עקבית ובלתי מתפשרת, כדי להבטיח שהתרומות המגיעות לסוכנות אינן מנוצלות באופן בלתי הולם לתמיכה בטרור או להסתה לאלימות ולשנאה. כפי שצינו פרשנים בעבר, יש אפוא צורך דווקא במדינות התורמות, המצויות בעמדה המשמעותית ביותר להשפיע על הנהגת אונר"א, כדי לשכנע את הסוכנות לבקר ולהגביל בקפדנות את פעולותיה והצהרותיה הפומביות בנושאים הומניטריים.¹³²

אונר"א ממומנת על ידי תרומות מבסיס צר יחסית. לפיכך, המדינות התורמות המערביות עשויות להיות בעמדה האפקטיבית ביותר להשפיע ולכוון את הנהגת אונר"א כדי למנוע ניצול נוסף של הסוכנות ההומניטרית לקידום אג'נדות קיצוניות, גיבוי לקבוצות טרור ותמיכה מוכחת בפעולות לוחמה, ומעורבות גוברת של בכירה בהתבטאויות פוליטיות ובהצהרות פומביות. כפי שניסח זאת בעבר אחד הפרשנים, בפרפראזה על ההוגה הצבאי קרל פון קלאוזוביץ: "הומניטריות, לא רק מלחמה, הפכה כעת להמשכה של הפוליטיקה באמצעים אחרים".¹³³ אם לשפוט על פי חלק מהפעילויות והמדיניות של אונר"א בעשורים האחרונים, נדרשת מנהיגות אחראית, מרוסנת ופעולה נחושה יותר מהמדינות התורמות, כדי למנוע מהסוכנות להמשיך ולהדגים זאת.¹³⁴

בינואר 2024, בעקבות הגילויים בשטח והחשיפות המודיעיניות בדבר מעורבות אונר"א ואנשים מצוותה בפעילויות טרור ובשיתוף פעולה עם גורמי חמאס, המדינות התורמות המרכזיות, בראשן ארצות הברית¹³⁵ וגרמניה, וכן צרפת, הולנד, איטליה, פינלנד ואוסטריה,¹³⁶ החליטו להשעות את כספי הסיוע המועברים לאונר"א מטעמן – צעד חסר תקדים שעתיד לשתק כליל את פעילות הסוכנות.¹³⁷ בעקבות זאת הודיע מזכ"ל האו"ם גוטרש, כי בעצה אחת עם הנציב הכללי לצאריני, ובמענה לבקשתו של האחרון, מינה צוות בחינה עצמאי כדי "להעריך האם הסוכנות עושה ככל שבסמכותה להבטיח נייטרליות, ולספק מענה להאשמות בדבר

ההפרות החמורות".¹³⁸ לראש הצוות מונתה שרת החוץ הצרפתית לשעבר, האמורה לשתף פעולה במסגרת הבחינה עם שלושה מכוני מחקר: מכון ראוול וולנברג משוודיה, מכון מיכלסן מנורווגיה והמכון הדני לזכויות אדם. זאת, במקביל לבחינה של גורמי הביקורת של האו"ם של ההאשמות הקונקרטיות שהועלו נגד מעורבותם של 12 אנשי צוות אונר"א במתקפת חמאס מ-7 באוקטובר.

לנוכח אופי הגילויים הקשים והביקורת החריפות שהועלו נגד אונר"א במישורים השונים במשך שנים רבות, הבחינה שמבקש מזכ"ל האו"ם לקיים אינה אף בגדר "מעט מדי ומאוחר מדי", כי אם בבחינת עלה תאנה והסתת קשב של הקהילה הבין-לאומית, תוך התעלמות מוחלטת מכוונת משורש הבעייתיות ומחומרת ההאשמות הכרוכים בפעילותה ובהתנהלותה של אונר"א. אופי ההאשמות והליקויים מעיד כי הבחינה אינה עניין למכוני זכויות אדם כאלה ואחרים ולגורמים פוליטיים ומקורבים, כי אם למומחים עצמאיים אובייקטיביים, ולבחינה של מכלול הגורמים המעורבים, לרבות התנהלותם של הנציבים הכלליים של אונר"א ואף של מזכ"ל האו"ם עצמו, הנושא באחריות כוללת לפעילות סוכנויות האו"ם.

את החקירה האפקטיבית העשויה להביא לכדי שינוי של ממש בהתנהלות הארגון, תוך הצבת אמות מידה ברורות וביסוס מנגנוני פיקוח ובקרה בני קיימא, יכולים לקיים אך ורק גורמים לאומיים מוסמכים ואובייקטיביים מטעם המדינות התורמות, הן ברמה הצבאית והמודיעינית והן ברמה המשפטית-פלילית, ורק לאחר מכן על ידי מומחים בהגשת סיוע הומניטרי.

זאת ועוד, על בחינה זו להביא בחשבון, אחת ולתמיד, את הבעייתיות האינהרנטית הכרוכה בפעילות סוכנות או"ם בעלת ממדי ענק, שמעצם הווייתה וקיומה שוללת הלכה למעשה את קיומה של מדינה ריבונית החברה באו"ם, ומנציחה באופן פרדוקסלי את אחד מגורמי היסוד לסכסוך האלים והמתמשך, שאת תוצאותיו העקובות מדם היא עצמה מבקשת לשכך באמצעות הסיוע ההומניטרי בשמו היא פועלת.

להרשמה לערוץ הווטסאפ החדש של "מערכות" לחצו כאן

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] L. Takkenberg, UNRWA and the Palestinian Refugees after Sixty Years: Some Reflections, Refugee Survey Quarterly, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), p. 256; J.G. Lindsay, Fixing UNRWA: Repairing the UN's Troubled System of Aid to Palestinian Refugees, The Washington Institute for Near East Policy, Policy Focus #91 (Jan. 2009), pp. 5-12 ('What Does UNRWA Do?').
- [2] Remarks by Catherine Ashton with UNRWA Commissioner General, Filippo Grandi, at Rimal Boys' Elementary School, Council of the European Union, Press Release (Gaza, 20 June, 2013), A337/13.
- [3] .Ibid
- [4] Interview with UNRWA Commissioner General Filippo Grandi, UN News Centre, (14 March, 2013), p. 1
- [5] .Ibid, pp. 3-4
- [6] Remarks by Filippo Grandi, at the Conference on Cooperation Among East Asian Countries for Palestinian Development (Feb. 14, 2013), p. 3
- [7] .Ibid. לדברי גרנדי, "מדיניות הכיבוש" כוללת "מצור על עזה; הקנטונניזציה של הגדה המערבית; הרחבת התנחלויות; גזל משאבי מים; והעקירה של הפלסטינים ממזרח ירושלים".
- [8] Statement of Mr. Philippe Lazzarini The Commissioner-General at The Joint Emergency Summit of the League of Arab States and the Organization of Islamic Cooperation, UNRWA (11 Nov. 2023)
- [9] Briefing of Mr. Phillippe Lazzarini, Commissioner General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East on the Situation in the Middle East, Including the Palestinian Question, New York, 30 October, 2023; Remarks by UNRWA Commissioner-General Philippe Lazzarini to the United Nations General Assembly Fourth Committee, UNRWA (3 Nov. 2023)
- [10] Lindsay, op. cit. note 1, pp. 33-48; A. Kushner, The UN's Palestinian Refugee Problem, Azure, No. 22 (2005); A. Kushner, UNRWA: A Hard Look at an Agency in Trouble, Centre for Near East Policy Research, (2005); B. Rubin, A. Romirowsky, J. Spyer, UNRWA: Refuge of Rejectionism, Global Research in International Affairs, (2008); N. Nachmias, UNRWA at 60: Are There Better Alternatives?, MEF Policy Forum, (2009); M.S.

Bernstam, The Palestinian Proletariat, Commentary, (Dec. 2010); A. Kushner, UNRWA's Anti-Israel Bias, The Middle East Quarterly, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010); אסף מאמרי מחקר משמעותי ניתן למצוא בכרך ה-3, (Nos. 2 & 3), East Quarterly, (2011).
(2010), שהוקדש לציון 60 שנים להקמת אונר"א.

- R. G. Khouri, Sixty Years of UNRWA: From Service Provision to Refugee Protection, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), p. 449 [11]
- Lindsay, op. cit. note 1, p. 33 [12]
- Lindsay, *ibid*, pp. 39-40 [13]
- Ibid, p. 30, 40 [14]
- 39, 31; "אונר"א במספרים (בכון ל-1 בינואר 2013)", <http://www.unrwa.org/sites/default/files/2013042435340.pdf> [15]
- R. G. Khouri, Sixty Years of UNRWA: From Service Provision to Refugee Protection, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), pp. 239-240 [16]
- Lindsay של הדוח מהווה את מסמך הביקורת המקיף, השיטתי והמפורט, וככל הנראה – לאור היכרותו העמוקה של לינדזי עם הסוכנות בהיותו יועצה המשפטי – האמין ביותר שנכתב על אונר"א. [17]
- Lindsay, op. cit. note 1, pp. 31-32 [18]
- Ibid, p. 41 [19]
- Luis Lema, La Victoire Probable du Hamas Effraie l'UE, *Le Temps* (6 Octobre, 2004) [in French] [20]
- Lindsay, op. cit. note 1, p. 32 [21]
- Ibid, p. 40 [22]
- הסרטון הועלה ליוטיוב ביולי 2013 והוקרן בחלקו בחדשות ערוץ 2. הסרט בוים על ידי העיתונאי ד. בדין, והופק על ידי 'מרכז נחום בדין לחקר מדיניות המזרח הקרוב' – <http://www.IsraelBehindTheNews.com>. לתגובה הרשמית של אונר"א בנוגע לסרטון ראו 'UNRWA Rejects Allegations of Incitement as Baseless: Statement by UNRWA Spokesperson Chris Gunness' (22 Aug., 2013) [23]
- "אל נכבה" – "האסון" בערבית – מתייחס בדרך כלל למלחמת העצמאות ב-1948, ואילו "יום הנכבה" מתייחס ליום העצמאות של מדינת ישראל. [24]
- Judah Ari Gross, L'UNRWA Confirme qu'un Tunnel Passait en Dessous d'Une École Ciblée à Gaza, *The Times of Israel* (7 Juin 2021) [in French] [25]
- UNRWA Education: Textbooks and Terror, 10-44 (Impact-se, Nov. 2023) [26]
- Gaza : Le Hamas Dérobe 24 000 Litres de Carburant et du Matériel Médical à l'UNRWA, I24NEWS (16 octobre 2023) [in French] [27]
- L'UNRWA Accuse le Hamas de Lui Avoir Volé des Fournitures, Puis se Rétracte, *Times of Israel Staff* (17 Octobre 2023) [in French] [28]
- Resignation of Suhail al-Hindi, chairman of the UNRWA staff union in the Gaza Strip, after exposure of his election to Hamas' new Gazan political bureau, *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center* (24/04/2017) [29]
- Yardena Schwartz, Palestinian Schools Have a Problem—and Are Running Out of Time, *Foreign Policy Magazine* (Nov. 5, 2021) [30]
- Fact Checking UNRWA Claims About Teachers and Education, *UN Watch*, 7/11/23 [31]
- ראו הודעת דו"ץ, "נכס מודיעיני משמעותי של חמאס מתחת לקרקע ואמל"ח במשרדים: נחשף תיעוד מיוחד מהמטה המרכזי של אונר"א ברצועת עזה", אתר צה"ל, 10 בפברואר 2024. [32]
- ראו MAKO, צבא וביטחון, שי לוי, "נכס מודיעיני חמאס ואמל"ח: כך נראה מטה אונר"א ברצועה", 10 בפברואר 2024. [33]
- Intelligence Reveals Details of UN agency Staff's Links to Oct. 7 Attack, *Wall Street Journal*, 29/1/24; A UN Agency Is Accused of Links to Hamas, *Wall Street Journal*, 2/2/24; UNRWA Workers Accused of Kidnapping Woman, Taking Part in Kibbutz Massacre, *New York Times*, 29/1/24; Bret Stephens, Abolish the UN's Palestinian Refugee Agency, *Opinion, New York Times*, 30/1/24; Israeli Intelligence Report Details UNRWA Workers' Alleged Involvement in Oct 7 Attack, *CNN*, 29/1/24

- [34] ראו בהקשר זה David Meir-Levi, *History Upside Down – The Roots of Palestinian Fascism and the Myth of Israeli Aggression* (2007) (Brief Encounters – Encounter Books), pp. 45-46, הקובע כי אונר"א היא למעשה הנכס יקר הערך ביותר של חמאס, שסייעה לארגון הטרור בעצם העלמת העין מיצירת הקשר בין פעילי הטרור לעובדי סוכנות האו"ם. במסגרת זו מונה Meir-Levi, בין היתר, שימוש באמבולנסים של הסוכנות, ובעיקר הדומיננטיות של ארגון הטרור בקרב צוותי הסוכנות, כך שבפועל נתח משמעותי ביותר מהמשכורות שמשלמת הסוכנות מכספי התרומות שהיא מקבלת עובר ישירות לפעילי טרור ומממן פעולות טרור.
- [35] אונר"א ככלל משתמשת בספרים המסופקים על ידי הממשלות המארחות. באופן כללי, ספרי הלימוד ששימשו את הסוכנות בלבנון, בסוריה ובירדן עוררו פחות תשומת לב – ראו Lindsay, op. cit. note 1, p. 42. עם זאת, בחלק מהמקרים קראו ספרים אלה למאבק נגד ישראל, שללו את הלגיטימיות שלה כמדינה ריבונית ועשו לה דמוניזציה, ואף קראו להשמדת יהודים – ראו דו"ח מחקר של A. Groiss, *Problematic Educational Role of UNRWA in the Middle East War*, *Israel Resource Review*, (Oct. 18, 2013), p. 1.
- [36] ראו באופן כללי, Lindsay, *ibid*, pp. 13, 18, 41-45. ואכן, בעבר היה זה הנציב הכללי מישלמור שהודה כי בתי הספר של אונר"א תמכו ב"יחס עוין ביותר לישראל" – ראו p. 18.
- [37] ראו Groiss, op. cit. note 35.
- [38] ראו Arnon Groiss, *Israel, Jews and Peace in Palestinian Authority Teachers' Guides*, The Center for Near East Policy Research (August 2019).
- [39] ראו Itam Shalev, *Review of UNRWA-Produced Study Materials in the Palestinian Territories*, *Impact-se* (Jan. 2021).
- [40] UNRWA improves safeguards on ensuring adherence of educational materials with UN principles; prepares to launch secure agency-wide self-learning platform, UNRWA (14 January 2021).
- [41] ראו Review of 2022 UNRWA-Produced Study Materials in the Palestinian Territories, *Impact-se* (July 2022).
- [42] ראו UN Watch, *UN Teachers Call to Murder Jews, Reveals New Report*, 14/3/23.
- [43] ראו UNRWA Education: Textbooks and Terror, 10-44, *Impact-se*, (Nov. 2023).
- [44] *Ibid*, pp. 45-97.
- [45] מאז אמצע שנות החמישים, כאשר המנדט של אונר"א השתנה מסעד וסיוע חירום לפיתוח חברתי, החינוך הפך לתוכנית המרכזית של אונר"א, כאשר הסוכנות אימצה את תוכנית הלימודים של המדינה המארחת לבתי הספר שלה – ראו Takkenberg, op. cit. note 1, pp. 255-256.
- [46] Lindsay טוען כי בהיותה גוף של האו"ם, שבתי הספר שלה אינם נספחים לרשות הפלסטינית או למערכות החינוך של המדינות המארחות, אונר"א צריכה לספק לתלמידיה תוכנית לימודים של האו"ם באמצעות ספרי לימוד של האו"ם – ראו Bocco, *ibid*, p. 61. op. cit. note 1, p. 245.
- [47] ראו Lindsay, *ibid*, p. 7. ראו גם בנוגע לשליטת חמאס על איגודי העובדים של אונר"א – p. 41. בהקשר זה, מאמציה המוצהרים של אונר"א להשלים את תוכניות הלימודים של הממשלות המארחות בחומרים ובקורסים נוספים שנועדו "לטפח חשיבה על זכויות אדם, סובלנות ויישוב סכסוכים" אינם מועילים כלל – ראו Bocco, *ibid*, p. 6. Bocco, *ibid*, p. 6. הכבוד לתוכניות הלימודים הלאומיות של המדינות המארחות, "בתי הספר של אונר"א יכולים לעשות יותר כדי לטפח תרבות של שלום ופיוס" – ראו I. Marcus, 'UNRWA Workers 'Adamantly Opposed' to Holocaust Education in UNRWA Schools', *Palestinian Media Watch*, (Apr. 27, 2011).
- [48] Lindsay, *ibid*, p. 13.
- [49] ראו J. Al-Husseini, R. Bocco, *The Status of the Palestinian Refugees in the Near East: The Right of Return and UNRWA in Perspective*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), p. 267 & fn. 29. בנוגע לאופיין הזמני של תוכניות ההגנה של אונר"א.
- [50] אין ספק ש"מנדט ההגנה" היזום של אונר"א הוא אחד הנושאים השנויים ביותר במחלוקת בנוגע לפעילות הסוכנות – ראו באופן כללי M. Kagan, *Is There Really a Protection Gap? UNRWA's Role vis-à-vis Palestinian Refugees*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), pp. 511-530. בשנת 2000 תיאר מזכ"ל האו"ם את המנדט של אונר"א, והכיר בכך ש"בהתאם למנדט שלה ... תחום פעילויותיה של הסוכנות הוא בעיקר הומניטרי באופיו" – ראו Secretary General's Bulletin, 'Organization of UNRWA', UN Doc. ST/SGB/2000/6 (17 Feb. 2000), note 1. L. Bartholomeusz, *The Mandate of UNRWA at Sixty*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), pp. 461-462. אף על פי כן, הנציבה הכללית ק' אבו-זיד קבעה, כי "למרות שבניגוד לנציבות האו"ם לפליטים, הקמתה של אונר"א לא נעשתה באמצעות חוקה עם התייחסות מפורשת להגנה, בכל זאת, ההגנה היא חלק בלתי נפרד מהמנדט של אונר"א ולנוכח אתגרי זכויות האדם הניצבים בפני פלסטינים ופליטים פלסטינים רבים היבט זה של עבודתנו קיבל חשיבות רבה יותר מאז שנות השמונים" – ראו K. Abu Zayd, *UNRWA and the Palestinian Refugees after Sixty Years: Assessing Developments and Marking Challenges*, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 28 (Nos. 2 & 3), (2010), p. 228. על תפקידה המשמעותי של אבו-זיד בקידום "מנדט ההגנה" של אונר"א באמצעות הרצאות בין-לאומיות ופנייה לגופי האו"ם – ראו Khouri, op. cit. note 11, p. 439, 447-448.
- [51] ראו Lindsay, op. cit. note 1, p. 20; וכן Khouri, *ibid*, pp. 438-439. המכיר בכך שבכירים באונר"א הפכו מוכרים בתקשורת ההמונים העולמית כסמלים לאחירותה של הסוכנות להשמיע את קולה למען ההגנה הפיזית על הפליטים, במיוחד נגד ישראל.
- [52] Lindsay, *ibid*.

.Ibid, p. 21; Bartholomeusz, op. cit. note 52, p. 467 [53]

.Lindsay, ibid [54]

.Ibid, fn. 54. ראו כמו-כן את נאומה של הנציבה הכללית לשעבר ק' אבו-זייד במועצת הביטחון של האו"ם (2009) – הפעם הראשונה שבה הוזמן הנציב הכללי של אונר"א לנאום בפני המועצה – הדן ב"הרס השיטתי" של מתקנים אזרחיים בעזה בידי ישראל, כמו גם ב"תוקפים" שאינם מבחינים בין מטרות צבאיות לבין אזרחים וב"אלימות חסרת הבחנה" – UN Security Council Closed Consultations Session, – Statement by UNRWA Commissioner General, Karen Abu Zayd, (New York, 27 Jan., 2009); Kouri, op. cit. note 11, p. 447.

.Lindsay, op. cit. note 1, p. 21 & fn. 55 ראו [56]

.ibid, p. 5, 23 ראו [57]

Daniel Estrin, He Was the Top UN Official in Gaza; An Israeli TV Interview Cost Him His Post, NPR (18 Nov. 2021). ראו גם Fact Checking UNRWA Claims About Teachers and Education, UN Watch (7 Nov. 2023) [58]

Lindsay, op. cit. note 1, pp. 22-23, 60 ראו למשל, נאום של אבו-זייד באוניברסיטת איסלנד ברייקיאוויק (8 במרץ 2007), שבו השוותה את ההיסטוריה של מלחמת 1948 לעימות הישראלי נגד חמאס, וקבעה כי "קיימת המשכיות היסטורית בולטת בגישה השיטתית לשימוש בכוח מופרז ובלתי מידתי בשם הביטחון; להפריד ולהדיר פלסטינים מהזרם המרכזי; לגרש אותם מאדמתם; ולכבוש אדמה פלסטינית ... זו היתה השתלשלות האירועים ב-1948. אותה השתלשלות עצמה מגדירה את המציאות הפלסטינית כיום" – ראו K. Abu Zayd, 'Crisis in Gaza and the West', Bank', www.un.org/unrwa/news/statements/2007/IcelandUniv_Mar07.html, Lindsay, p. 19, fn. 45 [59]

.Lindsay, ibid, p. 22 ראו [60]

T. Sternthal, 'Media, UNRWA Silent on Attacked Aid Convoy', Camera, (Jan. 2009). ראו גם Bocco, op. cit. note 15, על אונר"א, כמו גם ארגונים הומניטריים אחרים, הממלאים את תפקיד עלה התאנה של חמאס – ראו p. 243 [61]

Proposed Report Language on UNRWA, Proposal to the Senate Appropriations Committee, Subcommittee on State, Foreign Operations, and Related Programs, Regarding Senate Report on the Department of State, Foreign Operations, and Related Programs Appropriations Bill, 2013, Section: Migration and Refugee Assistance account; funds appropriated to the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), pp. 7-8 (עותק שמור אצל המחברים). ראו גם Kagan, op. cit. note 52, pp. 522-528 [62]

Proposed Report Language on UNRWA, ibid, p. 8; Lebanon: Seize Opportunity to End Discrimination against Palestinians, Human Rights Watch, (18 June 2010). ראו גם Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, p. 270 [63]

Statement by Filippo Grandi, Commissioner General of UNRWA, to the Fourth Committee of the United Nations General Assembly (7 Nov. 2013), pp. 2-3 [64]

J. Khoury, Egyptian Army Destroys 152 Smuggling Tunnels to Gaza Since July, Haaretz Online, (16 Sep. 2013); Egypt Destroys Smuggling Tunnels on Gaza Border, Times of Israel, (12 Nov. 2013); T.G. Lichtenwald, F.S. Perri, Terrorist Use of Smuggling Tunnels, International Journal of Criminology and Sociology, Vol. 2, (2013), pp. 210-226 [65]

.Statement by Grandi, op. cit. note 67, pp. 2-3 [66]

נזכיר בהקשר זה כי דו"ח ועדת החקירה של המזכ"ל בנוגע לתקרית המשט ב-31 במאי 2010 (ספטמבר 2011) קבע כי: "ישראל ניצבת בפני איום ממשי על ביטחונה מצד קבוצות מיליטנטיות בעזה. המצור הימי הוטל כאמצעי ביטחוני לגיטימי כדי למנוע הכנסת נשק לרצועה דרך הים ויישומו עמד בדרישות המשפט הבינלאומי" – ראו בפסקה 82, בעמ' 45 לדוח, http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf [67]

Statement by Filippo Grandi, Commissioner General of UNRWA, at the Opening Session of the Advisory Commission, (18 Nov. 2013) [68]

Opening Statement by the Commissioner General of UNRWA, Filippo Grandi, at the Meeting of the UNRWA Advisory Commission (16 June 2013), p. 2, 7 [69]

Palestine Refugees: 'An Unresolved Question at the Time of the Syria Crisis', Lecture by Filippo Grandi, Commissioner General, UNRWA, Pontifical Catholic University, Rio de Janeiro, Brazil, (4 Oct. 2013) [70]

Bernadotte: His Legacy to Palestinian Refugees', Speech by Chris Gunness, UNRWA Spokesperson, on Behalf of the UNRWA Commissioner General at an Event in Jerusalem to Commemorate the Sixty-Fifth Anniversary of the Death of Count Bernadotte, (17 Sep. 2013), p. 2 [71]

.https://www.youtube.com/watch?v=-KrsOLdlcQA ראו [72]

- [73] ראו 1.4 & 1.7, and UNRWA International Staff Regulation 1.4 & 1.7, UNRWA Area Staff Regulation 1.4 & 1.7, כפי שצוטטו אצל Lindsay, op. cit. note 1, pp. 29-30.
- [74] עם זאת, ראו דבריו של Grandi, המדגיש כי למרות ש"אונר"א אינה ארגון פוליטי", היא "בסופו של דבר מסגרת פוליטית התומכת בפיתוח" - ראו 3, p. Remarks by Grandi, op. cit. note 6, p. 3.
- [75] ראו Bocco, op. cit. note 1, p. 59. Lindsay, op. cit. note 1, p. 59. בכך שלמרות שאונר"א היא באופן רשמי ארגון א-פוליטי, פעילותה הייתה כרוכה עמוקות בהקשרים פוליטיים מראשיתה – ראו 15, p. 232. op. cit. note 15, p. 232.
- [76] העצרת הכללית; הוועדה המייעצת (AdCom); מזכ"ל האו"ם; המדינות המארחות; והמדינות התורמות – ראו 1, p. Lindsay, op. cit. note 1, p. 46, & fns. 91-92.
- [77] ראו, למשל Y. E. Benvenisti, C. Gans, S. Hanafi (eds.), *Israel and the Palestinian Refugees*, (Springer), (2007); Zilbershats, N. Goren-Amitai, *Return of Palestinian Refugees to the State of Israel*, in R. Gavison (Ed. of Series), *Position Papers*, The Metzilah Center for Zionist, Jewish, Liberal and Humanist Thought, (Feb. 2011).
- [78] ראה Bocco, op. cit. note 15, p. 231. ברנסטם טוען כי אונר"א, בהיותה ייחודית בעיצובה, היא "אחד הארגונים ההומניטריים המוזרים ביותר בהיסטוריה האנושית" – 2, p. 10, op. cit. note 10, p. 2.
- [79] פליטים הנתונים להגנתה של נציבות האו"ם לפליטים כפופים לאמנה בדבר מעמדם של פליטים משנת 1951 (Convention Relating to the Status of Refugees 1951), המגבילה את תחולתה (לפי סעיף D1) לאנשים שאינם מקבלים הגנה או סיוע מגופים או סוכנויות אחרים של האו"ם. ראו גם סעיף 7 ל-Statute of the Office of the High Commissioner.
- [80] ראו Bocco, op. cit. note 15, p. 232. ראו כמו-כן Bartholomeusz, op. cit. note 52, pp. 454-455, המכיר בכך שהמנדט של אונר"א, לפיכך, צריך להיגזר במשתמע מכל ההחלטות וההנחיות הרלוונטיות של העצרת הכללית של האו"ם והמזכיר הכללי.
- [81] אונר"א היא גוף של העצרת הכללית (ראו סעיפים 2)7 ו-22 למגילת האו"ם), שהוקם בהחלטה 302(IV) של העצרת הכללית (8 בדצמבר 1949), והחל לפעול בשנת 1950. זוהי אחת משתי סוכנויות האו"ם היחידות המדווחות ישירות לעצרת הכללית – ראו Bartholomeusz, *ibid*, pp. 453-454.
- [82] ראה Bocco, op. cit. note 15, p. 232; Bartholomeusz, *ibid*, p. 456.
- [83] ראה Bartholomeusz, *ibid*, p. 456, 474. הנציב הכללי מתייעץ, לפי הצורך, עם הוועדה המייעצת, שהקימה העצרת הכללית כדי "לייעץ ולסייע" למנכ"ל אונר"א; בסמכות העצרת הכללית יכולה לשקול מחדש את החלטות הנציב הכללי.
- [84] ראו Zilbershats & Goren-Amitai, op. cit. note 81, pp. 28-29, 267. ראו גם Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, pp. 266-267. על המחלוקת בנוגע להחלטת העצרת הכללית 194(III) (11 בדצמבר 1948), המתפרשת על ידי הפלסטינים (והמדינות הערביות המארחות) כמתן לגיטימציה לזכות השיבה – ראו Zilbershats & Goren-Amitai, op. cit. note 24-26, 49-57.
- [85] ראו Zilbershats & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 29. ראו גם Bocco, op. cit. note 15, p. 231.
- [86] ראו Bocco, *ibid*, pp. 231-232; Zilbershats & Goren-Amitai, *ibid*, pp. 29-30.
- [87] Report by K. Baehr, Executive Secretary of the American Christian Palestine Committee, to the Committee on Foreign Relations, Palestine Refugee Program, Hearings Before the Subcommittee on the Near East and Africa of the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Eighty-Third Congress, First Session on the Palestine Refugee Program (May A. H. Joffe, A. Romirowsky, *A Tale of Two Galloways: Notes on the Early History of UNRWA and Zionist Historiography*, Middle Eastern Studies, Vol. 46 (No. 5), (2010), pp. 655-675. 1953), (Government Printing Office, 1953), p. 103. ראו גם D. Kuttab, Filippo Grandi: The New UN Official Intent on Defending Palestinian Refugees Rights and Living Conditions, <http://huffingtonpost.com/>; Statement by Grandi, op. cit. note 67, p. 6.
- [88] ראו Zilbershats & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 30.
- [89] ראו *ibid*; ראו גם Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, p. 268, 277. הכרת הקהילה הבין-לאומית בזכות השיבה, ושירותיה נחשבו מלכתחילה על ידי הפליטים והמדינות המארחות כזכאויות ולא כתוכנית צדקה התלויה בנדיבותה של הקהילה הבין-לאומית. כתוצאה מכך, "כרטיס הרישום של אונר"א הפך במהרה לסמל פוליטי", שעדיין נחשב ל"דרכון לפלסטין".
- [90] ראו באופן כללי Zilbershats & Goren-Amitai, *ibid*, pp. 43-78.
- [91] ראו Grandi, *Palestine Refugees: An Unresolved Question at the Time of the Syria Crisis*, op. cit. note 73, p. 7. ראו גם Kushner, *The UN's Palestinian Refugee Problem*, op. cit. note 10.
- [92] ראו Zilbershats & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 33; Bartholomeusz, op. cit. note 52, p. 457. ראו Bocco, op. cit. note 15, pp. 237-238. ברורה מיהו פליט פלסטיני – ראו דיון ב- Bocco, op. cit. note 15, pp. 237-238. הקריטריונים לרישום כפליט פלסטיני

מבוססים על הנחיות פנימיות המשתקפות בדו"חות השנתיים של הנציב הכללי. את הגרסה העדכנית ביותר של הקריטריונים ניתן למצוא בהוראות הזכאות והרישום המאוחדות של אוניברסיטת תל אביב הסוכנות.

- [93] Joan Peters, From Time Immemorial לראו לדוגמה "המקוריים". – The Origins of the Arab-Jewish Conflict Over Palestine, (1984) pp. 4-5, 18-19, 398-400.
- [94] ראו 2, p. 65, Proposed Report Language on UNRWA, op. cit. note 65.
- [95] בתחילה לאורך קו היוחסין הזכרי, ובהמשך גם לאורך הקו הנקבי - ראו Proposed Report Language on UNRWA, ibid. החלטה זו אומצה בעקיפין על ידי החלטת העצרת הכללית, General Assembly Resolution 37/120, Section I (A/Res/37/120(A-K)), (16 Dec. 1982), שהתקבלה ללא הצבעה; Zilbershatz & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 35; Bartholomeusz, op. cit. note 52, p. 460.
- [96] ר' למשל סעיף 1(c)(3) לאמנה בדבר מעמדם של פליטים משנת 1951.
- [97] הדבר משמעותי במיוחד בירדן, שבה רוב מקבלי שירותי אוניברסיטת תל אביב קיבלו אזרחות ירדנית – ראו Proposed Report Language on UNRWA, op. cit. note 65, pp. 5-6; B. Goldstein, B. Muller, 'Refugee or Not Refugee? No Longer a Question', American Thinker, (13 July 2012), הקובעים כי בירדן, 82% מהפליטים הפלסטינים של אוניברסיטת תל אביב אינם מתגוררים במחנות ורבים מהם מחזיקים באזרחות ירדנית מלאה.
- [98] ראו אוניברסיטת תל אביב במספרים (נכון ל-פברואר 2024), באתר אוניברסיטת תל אביב, <https://www.unrwa.org>.
- [99] ראו דיון אצל 37, p. 81, Zilbershatz & Goren-Amitai, op. cit. note 81. בהתאם לנתונים נכון לפברואר 2024, עד סוף שנת 2022 תיעדה נציבות האו"ם לפליטים 29.4 מיליון פליטים ברחבי העולם (לא כולל פליטים פלסטינים המנוהלים על ידי אוניברסיטת תל אביב) – ראו אתר הנציבות לפליטים, <http://www.unhcr.org>.
- [100] מספר הפליטים שנמלטו בפועל בשל מלחמת 1948 עדיין נתון במחלוקת – ראו Zilbershatz & Goren-Amitai, ibid, p. 22; Y. Arnon-Ohanna, 'Line of Furrow and Fire: The Conflict for the Land of Israel, 1860-2010', (2013), pp. 397-415; Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, p. 266.
- [101] כלומר, כמעט 60,000 - ראו (12-18 Oct. 2013), p. 36, Palestinian Refugee Camps – A New Type of Settlement, The Economist.
- [102] ראו 3, p. 65, Proposed Report Language on UNRWA, op. cit. note 65.
- [103] ראו <http://www.guardian.co.uk/world/palestine-papers-documents/4507>, Bocco, op. cit. note 15, ראו גם pp. 229-230, 241. בנוגע למודעות של ההנהגה הפלסטינית (כמו גם לחלק מהמדינות המארחות) לחוסר אפשרות השיבה ואימוץ פרשנות "פרגמטית" למושג השיבה, כמו גם התנגדותן של מספר ועדות במחנות הפליטים להעברה אפשרית והדרגתית של תוכניות סיוע מאוניברסיטת תל אביב לרשות הפלסטינית, בשל חששם לאבד את זכות השיבה שלהם.
- [104] Zilbershatz & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 41.
- [105] Ibid, p. 39.
- [106] ראו 2, p. 101, Goldstein & Muller, op. cit. note 101. אוניברסיטת תל אביב היא גם המעסיק השני בגודלו ברשות הפלסטינית אחרי הממשלה הפלסטינית – ראו 2, p. 6, Statement by Grandi, op. cit. note 6. כשלושה רבעים מתקציב אוניברסיטת תל אביב מוקדשים למשכורות העובדים המקומיים – ראו 268, p. 51, Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51.
- [107] ראו Zilbershatz & Goren-Amitai, op. cit. note 81, p. 39; S. J. Rosen, D. Pipes, Lessening UNRWA's Damage, Jerusalem Post, (9 July 2012), ראו כמו-כן 6, p. 97, Peters, op. cit. note 97.
- [108] ראו 'The Long Journey': Digitizing the Palestine Refugee Experience, <http://www.unrwa.org>; הארכיונים נרשמו ברישומי "Memory of the World" של אוניסק"ו, הכולל אוספים בעלי "חשיבות תרבותית והיסטורית יוצאת דופן".
- [109] Bocco, op. cit. note 15, p. 236.
- [110] The Long Journey, op. cit. note 112.
- [111] Statemnt by Grandi, op. cit. note 71, pp. 7-8.
- [112] The Long Journey, op. cit. note 112.
- [113] המונח על-פי 10, p. 10, Bernstam, op. cit. note 10. גם Khouri מכיר בהפיכתה של אוניברסיטת תל אביב ל"סמל של פליטות פלסטינית ושליטת זכויות" – ראו 11, p. 451, op. cit. note 11.
- [114] ראו R. Bowker, Palestinian Refugees – Mythology, Identity, and the Search for Peace, (2003), כפי שצוטט אצל Bocco, op. cit. note 15, p. 236.
- [115] ראו 101, p. 101, Palestinian Refugee Camps – A New Type of Settlement, op. cit. note 101, Peters, op. cit. note 97, ראו כמו-כן, p. 32.
- [116] Palestinian Refugee Camps – A New Type of Settlement, ibid.

- [117] Bocco, op. cit. note 15, pp. 249-250; Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, pp. 274-275 ראו
- [118] אין ספק שהנציבה הכללית לשעבר אבו-זיד הייתה מעורבת במיוחד בהתבטאויות פוליטיות ובכך שימשה דוגמה למחליפה בתפקיד, פיליפו גרנדי. תחת הנהגתה של אבו זיד פיתחה אונר"א התמקדות מפורשת בהגנה – ראו Takkenberg, op. cit. note 1, p. 258. אבו-זיד המשיכה להפיץ עמדות אנטי-ישראליות גם לאחר שסיימה את תפקידה – ראו למשל, H. Chehata, Interview with Karen Abu-Zayd, Middle-East Monitor (MEMO).
- [119] ראו Barthelemy, op. cit. note 52, p. 454; Bocco, op. cit. note 15, p. 233. על מאמצי השתדלנות של אונר"א, במיוחד בארה"ב בשל דרישות גוברות מצד פוליטיקאים הקוראים לפיקוח רשמי על פעילות הסוכנות ומדיניותה, ראו, למשל American Friends of UNRWA website, <http://www.unrwausa.org>.
- [120] התורמים המסורתיים של אונר"א כוללים את ארה"ב, האיחוד האירופי והמדינות החברות בו, נורבגיה, יפן, שווייץ ואוסטרליה (המספקות ביחד למעלה מ-90% מתקציב אונר"א). ברזיל וטורקיה הגדילו באופן משמעותי את תרומותיהן הודות לשתדלנות נרחבת של אונר"א. מאמצים בלתי פוסקים מושקעים כדי לשכנע את חברות הליגה הערבית לעמוד ביעד של 7.8% לתרומות קולקטיביות. ארה"ב היא התורמת הגדולה ביותר באופן עקבי, ותורמת למעלה מ-25% מסך הכנסותיה של אונר"א – ראו Proposed Report Language on UNRWA, op. cit. note 65, p. 1.
- [121] מובן מאליו שמדינת ישראל שותפה לחלק מאינטרסים אלה – ראו, למשל Rosen & Pipes, op. cit. note 111.
- [122] ראו, למשל, תקנות סגל של האו"ם, UN Doc. ST/SGB/2009/6, (27 May 2009), Regulation 1.2(f) ("Basic Rights and Obligations of Staff"), הדורשות כי חברי סגל האו"ם "יתנהלו בכל עת באופן הולם את מעמדם כעובדים בין-לאומיים ולא יעסקו בכל פעילות שאינה עולה בקנה אחד עם מילוי הולם של חובותיהם לאומות המאוחדות. הם יימנעו מכל פעולה, ובמיוחד מכל סוג של הצהרה פומבית העלולה להשליך לרעה על מעמדם, או על היושרה, העצמאות וחוסר משוא הפנים המתחייבים ממעמד זה".
- [123] ראו A. Zerbisias, Canada Redirects Funding for UN Relief Agency, Toronto Star (15 Jan. 2010); Rosen & Pipes, op. cit. note 11, p. 2.
- [124] Ibid.
- [125] ראו <http://www.parliament.uk/business/committees/committees-a-z/commons-select/international-development-committee/inquiries/parliament-2010/middle-east>
- [126] ראו נוסח ה- H.Con.Res. 29, כפי שהוצג בבית הנבחרים, המבטא את תחושת הקונגרס כי על האו"ם לנקוט צעדים מידיים לשיפור השקיפות והאחריות של אונר"א כדי להבטיח שהיא אינה מספקת מימון, תעסוקה או תמיכה אחרת לטרור, ראו Khouri, op. cit. note 11, p. 450, כפי שהוזכר ב- <http://www.opencongress.org/bill/111-hc29/text>
- [127] 'Senator Kirk (R-IL) UNRWA Amendment' עבר למרות התנגדות מחלקת המדינה. למכתב ההתנגדות לתיקון קירק מאת תת מזכיר המדינה, תומאס ניידס, ראו <http://www.scribd.com/doc/94703915/DepSec-State-Proposed-Report-Language-on-UNRWA>, **Opposes-Kirk-Amdt**. היוזמה פותחת פתח לקונגרס לבחון את מדיניות אונר"א בנוגע להגדרת "פליט פלסטיני" – נייר רקע על התיקון, וכן ה- Proposed Report Language on UNRWA, op. cit. note 65, שהוגשו לוועדת ההקצבות של הסנאט, שמורים אצל המחברים; ראו גם J. Schanzer, Status Update: With the Stroke of a Pen, a New Bill in Congress Could Slash the Number of Palestinian Refugees and Open a World of Controversy, Foreign Policy, (May 21, 2012).
- [128] Daniel Estrin, Trump Administration Cuts Funds for Palestinian Aid Program, NPR, 2 September 2018.; ראו Criticism of that: Hamas Terror Tunnel Next to UNRWA School in Gaza Destroyed, Foundation for Defense of Democracies (10 Nov. 2023). ראו כמו-כן Statement by UNRWA Spokesperson Sami Mshasha on Implications of Funding Shortfall on Emergency Services in OPT, UNRWA, 26 July 2018.
- [129] Mark Katkov, Biden Administration Restores Aid to Palestinians, Reversing Trump Policy, NPR, 26 January 2021.
- [130] ראו Al-Husseini & Bocco, op. cit. note 51, p. 269.
- [131] כ-60% מתוך תקציב שנתי כולל של כ-1.6 מיליארד דולרים (2022) – ראו אתר אונר"א, <http://www.unrwa.org>.
- [132] ראו Lindsay, op. cit. note 1, pp. 46-47, 59.
- [133] D. Rieff, 'Afterward', in C. Magone, M. Neuman, F. Weissman (eds.), Humanitarian Negotiation Revealed: The édecsins Sans Frontières (MSF) Experience (2012)
- [134] ראו לדוגמה Tara Suter, Biden's UN Ambassador Calls for 'Fundamental Changes' to Resume UNRWA Funding, The Hill, 30 January 2024.
- [135] Statement on UNRWA Allegations, Press Statement, US Department of State (26 Jan. 2024); Michael Crowley, ראו Frozen US Spending for UN in Gaza Is Minimal, State Dept. Says, New York Times (30 Jan. 2024).
- [136] ראו Ella Joyner, After US, Germany Freeze Aid to UNRWA, Could EU Follow?, DW (29 Jan. 2024).
- [137] ראו לדוגמה Gaza: Aid Cuts to UN Agency Could Be Felt in Weeks, United Nations, UN News (30 Jan. 2024); Josh Rogin, Biden's 'catastrophic' cutoff of Palestinian Aid is More Than Inhumane, Opinion, The Washington Post (30

Jan. 2024); Zeeshan Aleem, The Biden Administration Is Wrong to Suspend Aid to UNRWA, opinion, MSNBC (29 Jan. 2024).

[138] ראו Statement by the Secretary General on UNRWA (5 Feb. 2024).